

Іван М. Яремко

МОЇ ЗУСТРІЧІ З УКРАЇНОЮ

або

ЯК РОЗВІЮВАЛИСЯ ІЛЮЗІЇ...

МОЇ ЗУСТРІЧІ З УКРАЇНОЮ
або
ЯК РОЗВІЮВАЛИСЯ ІЛЮЗІЇ...

Ivan M. Jaremko

MY CONTACTS WITH UKRAINE
or
HOW MY ILLUSIONS WERE SHATTERED . . .

Copy from "Ukrainian Voice" for the year 1975

WINNIPEG

1 9 7 5

CANADA

Іван М. Яремко

МОЇ ЗУСТРІЧІ З УКРАЇНОЮ
або
ЯК РОЗВІЮВАЛИСЯ ІЛЮЗІЇ...

Відбитка з газети „Український Голос”
за 1975 рік

ВІННІПЕГ

1 9 7 5

КАНАДА

**Світлим тіням добрих і незабутніх
приятелів — д-ра Томи Лапичака
і д-ра Ярослава Кокорудза
присвячує**

А в т о р

Мотто: *“Страх підданих — це основа деспотизму”*
(Ч. Л. Монтеск’є: *“Дух права”*)

І. ЯК ЦЕ ВСЕ ПОЧАЛОСЯ . . .

«Я стою лицем до Батьківщини, люблю свій нарід, радію його успіхами, болію його невдачами; моя Україна там у Львові, Києві, на широких степах Подніпров’я . . .»
Оце слова з мого *“відкритого листа”*, датованого: грудень 1960.

Це був переломовий момент в моєму, тоді п’ятдесятому році життя; це був час, коли я відкрито порвав з *“еміграційною Україною”*, її партіями-організаціями і зачав шукати України у формі *“Української Радянської Соціалістичної Республіки”*. В очас *“чесних і нечесних”* емігрантів я став *“радянським”* і . . . мусів понести всі наслідки такого кроку — від громадського до товариського бойкоту, цькування, доносів і т. д. Це був тяжкий шлях, на якому я втратив здоров’я, бізнес-гроші, занедбав родину . . .

Як воно прийшло до цього і якого досвіду я набрав за десять років, — оце і привід до писання цих споминів.

Я виростав і мужнів під польською окупацією, досвідчив на собі практику так польських демократів, як і фашистів (*“підсудчиків з ББВР — Безпартійного Бльоку Співпраці з Урядом”*). Потім пізнав теоретично і практично німецький фашизм, щоб згодом опинитися в американській окупаційній зоні Німеччини і при кінці 1950 року в Америці, де я мав змогу вивчати американську демократичну систему. Ні одного дня не прожив я під

російсько-більшевицьким режимом; я мав про нього лише односторонній образ, який оформлювався на підставі антирадянської літератури, пропаганди і розповідей “підрадянських людей”. На цій основі большевицька система виглядала в моїх очах нелюдською, кошмарною, жахливою і не дивно, що мною заволодів такий несамовитий страх, що гнав мене на Захід у 1939 і 1944 роках...

Та очунявши на безпечній американській землі і сконфронтувавшись з емігрантською дійсністю, я починав чимраз частіше набиратися сумнівів, чи воно там дійсно так трагічно, чи бува не “пересолила антибольшевицька пропаганда”?... Крім цього, мене зачинала неюкою думка, що я так легко піддався цій пропаганді, не провіривши всього особисто; мені, як правникові, бракувало “безпосереднього доказу”, щоб видати об’єктивний осуд.

Не малу ролю при цьому відіграла моя психічна структура; у мене була вроджена натура “плисти проти хвилі”, що в тридцятих роках казала мені йти на революційну акцію в лавах ОУН, а в 1934 стати проти тої ж ОУН на передовому місці ФНЄ (Фронті Національної Єдності під проводом Д. Палієва) — здається тільки тому, що це була найслабша і найменш популярна політична організація, на яку проведено гострий наступ з усіх сторін: польського окупанта, ОУН, комуністів і цілого тодішнього українсько-галицького “естаблішменту” під проводом УНДО (Українське Національно-Демократичне Об’єднання). Моє почуття справедливості і засади “фер плей” казали мені стати на поміч слабому...

Але, щоб докладніше зрозуміти моє “навернення від романтизму до реалізму”, я мушу повернутися далеко назад і... просити читача вирозуміння і терпеливості; при цьому мушу висловити деякі думки, які не всім будуть приємні, а для “націоналістичної еміграції” (оунівської)... щонайменше еретичні; це будуть “непопулярні справи”!

За моїх студентських років (1929 - 34) я був відносно міцно заангажований в підпільній ОУН на галицькому Підкарпатті. Одначе з кожним роком (коли мій розум і знання та досвід ступнево розвивалися) я почав бачити спочатку тіні, а там чорні плями в організації, а там брак будь-якого політичного глузду. ОУН ставала дійсною "пайдократією". Тому в половині 1934 року, незважаючи на погрози смерти ("за зраду організації"), я пірвав з нею і зачав вести неменш активну кампанію проти ОУН (Любачівщина, Дрогобич) з рамені ФНЄ (Фронт Національної Єдності).

Війна в 1939 році закинула мене до Криниці і Кракова, де я зблизка мав змогу пізнати середовище ФНЄ. Це зближення зродило мое... розчарування: Безкритичне германофільство Палієва і його оточення привело мене до чергового розриву — цим разом — з Палієвом і ФНЄ. Не маючи ніякого вибору (обі тодішні ОУН, "бандерівська" і "мельниківська", з неменшим завзяттям конкурували з Палієвом у "коляборачії" з гітлерівцями), я залишився збоку всякої політичної діяльності.

Працюючи на відносно — як на "ніхтдойча" (не-німця) — високому становищі німецької адміністрації в Кракові (Гавітляндамт — Головний Земельний Уряд), я нав'язав товариські зв'язки з досить визначними урядовцями німецької адміністрації (д-р Арльт, полк. Бізанц, д-р Фель, д-р Кухенбекер, Каль) і завдяки тому мав змогу бути в курсі закулісової, невідомої загалові гітлерівської політики, яка мусіла шокувати; вони, наприклад, не крилися з майбутніми плянами, які приготовляли гітлерівці для "Остгебітів" (східніх теренів): там не було місця навіть для "васальної", не то що "самостійної України".

Але на українських теренах не могло також бути місця для українських "ніхтдойчів" на чоловічих становищах окупаційної адміністрації. Про це я скоро переконався на собі: Зорганізувавши з доручення централі дистриктовий земельний уряд у Львові (серпень - вересень

1941), я мусів уже в листопаді попроситися зі своїм постом в користь німця, д-ра Реша, який приїхав з Варшави зі “своїми варшавянками”. Я опинився відразу в дуже критичній ситуації; пішовши докінчувати адвокатську аплікантуру, я потрапив під загрозу втрати помешкання і... депортації до Німеччини на роботу, бо для арбайтсамту (нім. біржа праці) адвокатська аплікантура не була ніякою “воєнно-важною працею”. Врятувало мене від цієї загрози знайомство з родиною Бізанца, що займав тоді високе становище в уряді “дистрикту Галичина”. За його інтервенцією я отримав виказку “особистого дольмечера” (перекладача) губернатора Вехтера у Львові. Це був радше титулярний пост, без регулярних службових годин і не перешкаджав мені докінчити мою аплікантуру, здати адвокатський іспит і відкрити самостійну адвокатську практику.

Часті контакти з губернатором та його оточенням давали мені знамениту позицію “обсерватора” не лише німецької, але й української політики (УЦК, Військової Управи “Галичина”). Маючи при тому товаришів серед бандерівців і мельниківців, я був зорієнтований, що діялося за кулісами “самостійної політики”. У них було більш, як безнадійно: братовбивча війна абсорбувала всю “революційну” енергію. Обсервуючи три роки цей “галицький політичний ярмарок”, я мусів прийти до дуже і родину, пігнали мене на еміграційні борсання, що скін-припадкове знайомство і зближення з одною “східняцькою” родиною з Дніпропетровська, що залишилася у Львові по вибусі війни в червні 1941 року (“не було транспорту”...), якій я допоміг влаштуватися та з якими потім подружився і... вів палкі дискусії, щоб збудити в них “національну свідомість”. Та це були “тяжкі реалісти”.

— Ось тут Гітлер, а там Сталін і десь за морем Аліян-ти з поляками; для вашої “самостійної України” немає місця. Іван Михайлович, ви поет-романтик, літаєте по

хмарах; політика це не поезія, а тверда дійсність. Отже, злізайте на землю і вибирайте!

Ці постійні рефрени з їхнього боку, на які я не знаходив вдоволяючої, логічної відповіді, залишали свої сліди на моєму роздумуванні над українською проблемою: українська самостійницька концепція була дійсно в страшному імтасі впродовж останнього двадцятиріччя, безкон'юнктурна на міжнародному форумі. Це була внутрішня справа ССР, Польщі, Румунії і Мадяричини; ні один поважний міжнародний чинник не знаходив місця у своїй політиці для концепції “Самостійної України”.

Та швидкі й далекосяглі події не давали змоги заглиблюватися у ці роздумування і витягнути логічні висновки. Панічний страх, звіринне бажання зберегти себе і родину піднали мене на еміграційні борсання, що скінчилися у 1950 році, коли я опинився в Чикаго.

П'ятирічне перебування в Німеччині з живою обсервацією “визвольної акції в таборових республіках” (я жив поза таборами, на приватній квартирі), які на ділі зводилися до спорів і боротьби “за корито”, — а там безвідповідальна й безнадійна боротьба УПА (Української Повстанської Армії), про яку розтрублювали бандерівські центри, викликали ще більше пригноблення та змушували до розумової аналізи, переоцінки цілої т. зв. “визвольної емігрантської політики”.

Зрештою, ця сама ситуація повторювалася на “вільній землі Вашингтона”: ця сама “еліта” з ОУН, ці всі півінтелігенти — “свіжо спечені доктори і магістри з УВУ, та інженери з УТГІ” (люди в більшості без основної середньої освіти, з одинокою прикметою: грімкої, плиткої, псевдопатріотичної тромтадрагії - демагогії) пхалися безшабашно в провід громадського і політичного життя, випихаючи всіх чесних і розумних людей з критичним зміслом... Мені ставало ясно, що ця “еліта”, сліпа на дійсність, повертала еміграцію до 30-40-кових років, — що еміграція з таким проводом мусіла зайти у сліпу вулицю, втратити сенс свого існування. Я ще мав

багато енергії і ніяк не хотів задихнутися у цій психопатично-масохістичній задусі і був рішений шукати нових доріг, нових методів; одним словом я був готовий до генеральної ревізії української політичної думки, а там політики і тактики та цілого громадського життя.

Очевидно, не малу роллю при тому відіграла загальна “емігрантська хвороба” — ностальгія, тута за рідними сторонами, підсвідома віра, що там в краю не так зле, як пишуть і говорять, що там все таки є “українська держава, український уряд”.

Смерть Сталіна, якого антибольшевицька пропаганда малювала символом цієї нелюдської системи, а далі відлига другої половини п'ятдесятих років, відносно вільна свобода контактів, зріст культуробміну, коли не тяжко було отримувати книги з України (деколи дуже цінні видання), були тими чинниками, що лише скріплювали моє внутрішнє переконання, що... “я на добрій дорозі”... Я з великим інтересом читав і апльодував “еретичним” статтям д-ра Галайчука і Маркуся і зокрема старого, “випробуваного оуніста” Д. Андрієвського на сторінках паризького «Українського слова» про “державність і суверенність Української РСР”. Тому то й з великим зацікавленням і симпатією я поставився до журналу Ю. Косача «За синім океаном» і... беззастережно включився до нього: Його думки були моїми думками... Тоді то перший раз я зустрінувся з “українськими большевиками” з “Постійної Місії УРСР до ООН” у Нью-Йорку, зокрема з головою місії Лукою Є. Кизею і секретарем Валентином І. Цурканом (пізнішим головою Т-ва Дружби “Україна” в Києві), а згодом з іншими представниками, які приїздили на сесії Об'єднаних Націй, як ось з міністром торгівлі Романовим, віцепрем'єром Троньком, мін. закордонних справ Шевелем, амбасадором Полянничком та з постійними співробітниками комісії, як Кочубей, Чернявський, Кравець і інші. Я увійшов даліше у зв'язки з канадськими і нью йоркськими “прогресистами”, які

радо вітали у себе “наверненого буржуазного націоналіста”.

Торговельно-комерційні міркування не мали тоді ще жодного значення: Я мав гарно просперуюче молочарське підприємство, яке давало добрі прибутки і дозволяло мені на часті роз'їзди і побут в Нью-Йорку чи в Торонті. Думка заснувати імпортове підприємство і відкрити гей-би амбасаду культури і мистецтва України на США зродилася рік пізніше. Поштовхом стало відкриття “радянської книгарні” «Кросс ворльд бук» у Чикаго в 1961, на яке я був запрошений. На моє велике здивування побачив я там кілька тисяч російських книг і ледве з трудом відкрив в незамітному куточку кілька десятків малих, українських видань. Так під фірмою “радянської книгарні” відкрито... російську! Коли я на цей факт звернув увагу присутньому там торговельному аташе амбасаді СРСР у Вашингтоні, Цапенкові (українцеві по походженні), він заслонився дешевим аргументом, мовляв, це місцеві власники жиди винуваті, бо не хотіли замовити українських книг...

Тоді вперше зродилася в мене ідея, — а чому б не закласти таку українську книгарню?... За інформаціями Цапенка така книгарня находилася в Торонті і тому незабаром я туди поїхав і познайомився з “Українською Книгою” та її “прогресистами”. В Нью-Йорку я зустрів в тому самому часі заступника міністра торгівлі УРСР, з яким я переговорив мій плян створення української імпортової фірми, яка б неофіційно репрезентувала культуру і мистецтво України. Йому сподобалася така думка і він приобіцяв всяку піддержку у Києві. Так “зродилося” «Євшан Зілля, Імпортс — Культура і мистецтво України». Тоді я вірив, що маючи за собою прихильність міністерства торгівлі Української Республіки, все піде гладко.

Першою холодною водою на мою гарячу голову була інформація, яку я одержав в “Українській Книзі” в Торонті, що... у справах експорту — Київ не має ні-

чого до говорення, бо ціла закордонна торговельна політика це монополія московських всесоюзних кантор як “Международная Книга”, “Разно-Новоэкспорти”, “Внеш-посилторг” і т. д., та що “Українська суверенна республіка” не має там нічого до говорення! Тому мені треба б звернутись до цих “кантор”, коли хочу імпортувати товари з України! Це було перше відкриття дійсності і — можете уявити собі — не дуже приємне для “нового українського радянофіла”!

Увійти ж у безпосередні зносини з цими експортниками “канторами” у Москві показалося не такою простою справою. Треба було впродовж року спроваджувати посередньо через “Українську Книгу”, заки “Межкнига” а за нею “Разно- і Новоэкспорт” згодилися на безпосередні торговельні зв’язки. Мені здавалося тоді, що на це вплинула моя розмова з мін. Романовим і що Київ має все таки якесь значення, але, як виказала практика дальших літ, це була лише ілюзія. Тоді, зрештою, я жив ілюзіями, що Київ і уряд української республіки мають вирішувальний голос у всіх — зокрема в торговельних — справах і тому старався стояти в добрих відносинах з його представниками. Зокрема я горів нетерпінням поїхати в Україну, побачити Золотоверхий Київ та рідні сторони . . .

Пекучою справою стало питання вибору мистецьких виробів: Ні Київ, ні Москва не мали ілюстрованих каталогів мистецьких виробів, на підставі яких можна б було робити замовлення, а з другої сторони не знайшовся ніхто компетентний, щоб висилати поодинокі взірці виробів. Та, зрештою — маючи на увазі “планову систему” з її тяжкою бюрократією — це також не розв’язувало б справи; заки одержати взірці і заки замовлення прийшло б до управи виробництва (неменш півроку!), все ставало неактуальним: Виробів уже не буде, бо . . . “план виконано”! Запишалося одинока можливість — поїхати і на місцях вибирати товари, які є.

ПЕРША ПОЇЗДКА В УКРАЇНУ

Тому я незвичайно зрадів, коли отримав запрошення від “Т-ва Дружби з зарубіжними країнами” в Києві приїхати в Київ. Мене включено до групи делегатів “Українсько - американської ліги” (“прогресистів”) в Нью-Йорку; отже я їхав з одної сторони гейби “делегат” і мав всі привілеї гостя, а з другої як представник «Євшан Зілля» в торговельних справах.

Був прекрасний, липневий підвечір, коли я приземлився на Шереметьово, міжнароднім літовищі (аеродромі) в Москві. Нас їхало в групі шестеро: чотири чоловіки і дві жінки. Нас очікували два представники-гідди від Т-ва Дружби: Анатолій Майданок і Юхим Качуренко. Качуренко занявся “делегатами”, а Анатолій виключно мною, щоб допомогти мені в торговельних конференціях з “Межкнигою” та “Разноекспортом”. Він виявився на правду корисним, бо без його посередництва не знаю, чи зміг би я відбутися три конференції у трьох днях і мати ще час оглянути Москву і Кремль і... кожного вечора різні ресторани - бари.

Москва це дійсно велике місто з багатьма історичними пам'ятниками і заповідниками, зокрема зі своєрідним комплексом будов, Кремлем. Це дійсно “серце і мозок” повсякчасної Росії: православної Росії царів і большевицької. Кожного відвідувача мусить вразити ця, здавалося б, ненатуральна гармонія між православними хрестами на кремлівських соборах і... побіч тут же червоними зірками та серпом і молотом над будовами Верховного совета. Зокрема — коли ви йдете з упередженням до атеїстичної Москви, ви тим більше будете заскочені, коли — лише на кількадесят кроків віддалі від осідку світового безбожництва (палати совнаркому і “двірця з'їздів” Верховної ради депутатів і партійних делегатів) — ви побачите прекрасно вдержані і консервовані собори - церкви як Успенський, Спаський, Благовіщенський чи Василія Блаженного... Цей парадокс лише потверджує історичну місію і... гармонію імперії, білої чи черво-

ної... На Кремлі не зруйновано ні одної церкви, бо... це "свята традиція Росії"! Російська комуністична партія продовжує роботу руської православної церкви: збирання і вдержання руських земель, будівлення "третього Риму" (тим разом центру світового комунізму). Перед мурами Кремля на Красній площі монументальна будова, мавзолей нового "месії світу" — Леніна. Для мітичної, нерациональної, східнослов'янської ментальності Ленін неповторний і незаступимий: Він, поставлений на місце поваленого Христа, з новою "евангелією марксизму-ленінізму", має заповнити душевну пустку російської душі, яка мусять мати "якогось бога". Культ Леніна — коли дивитися на ці нескінченні колони "паломників" до мавзолею, коли дивитися на скуплені, покірні, "релігійно-надхненні" лиця цих "паломників", з усіх прошарків суспільства, — застряг дуже глибоко і цього не можна легковажити. Західно-європейську людину, для якої підземелля мавзолею з мумією Леніна є нічим іншим, як своєрідною сенсацією (курйозіті), мусять сильно вразити ця релігійна постава російських паломників: Вони дійсно йдуть з поклоном до "мощів великого Леніна", як ішли християнські пілігрими до „хресних доріг Єрусалиму", чи нашої Зарваниці або Кальварії.

Культ Леніна виріс, як це парадоксально не звучало б, на його передчасній смерті. Ленін — це не лише творець комуністичної системи на території б. Росії, але й автор славної НЕП ("Нової Економічної Політики"), яка в основі... заперечувала комуністичну економічну політику. НЕП—"один шаг назад" марксистської діалектики, — давала народам релятивно велику свободу, зокрема на господарському відтинку. Це був час, коли селяни, отримавши даром великі панські і церковні лани, дійсно вірили, що це буде їх земля (про тимчасове користування, а там колективізацію ніхто не говорив) і заживали справді великого добробуту. Вільна ринкова торгівля, вільне приватне ремесло у містах давали такі самі результати. Не меншим успіхом втішалися вільні професії і

діячі культури, не відчуваючи партійної цензури. Це був дійсно “золотий вік” комуністично-радянської системи . . . Автором її вважали Леніна. І саме на вершині цього “непівського чуда” приходить смерть Леніна, на місце якого приходить . . . чорт Сталін! Оце і секрет культу Леніна, який не меншає донині.

Очевидно, першу роллю відіграє тут “містична русска душа” та історичний великоросійський націоналізм-шовінізм, який до 1942 року не мав відваги виявитися (не було на руку!) і діяв вміло закритий плащиком марксизму а від цього часу донині діє явно, скриваючися немудро під назвою “советського народу, советської вітчизни” тощо. Є історичною правдою факт, що Ленін був великим російським патріотом і лише завдяки його сприятній і мудрій політиці в роках 1917-22 збереглася російська імперія, яка за його наслідників — у першій мірі Сталіна — виросла до одної з перших світових потуг. То ж усі російські патріоти мусять дивитися на Леніна як на творця цієї імперії і тому його культ зберігатимуть в Росії, як довго вона буде існувати.

Мій триденний побут у Москві, хоч як короткий, видався безконечно довгим; я тужив і горів нетерплячкою побачити Київ, побачити Україну. Москва мучила мене, якось було дуже важко на душі, та безнадійно сіро . . . Сіра сіризна — оце враження не залишало мене ні на хвилину. Вже саме летовище з сірими будинками, таке саме сіре авто-таксі, сірий костюмчик шофера, сірі мури домів, майже всі сірі вбрання людей, — та що найважливіше — сірі люди; до того всі якісь серйозно поважні, без усміху на лиці, або з дуже вимушеним, ненатуральним. Ніде не бачите безжурних, щасливих людей, не чуєте веселого, щирого сміху. Всі якісь “важні”! Оцю “важну владу” відчуваєте на кожному кроці; від двірника в готелі, до дижурної на вашому поверсі, від водія таксі до кондуктора в поїзді. Всі вони “важні” аж нечемно нахабні: “Вам чево нада?” — гаркне на вас така “важна парсуна”, чи вона продавчиня в магазині, кельнерка в

ресторані чи офіціантка за поштовим віконцем. Гаркне в такому тоні, що вас відразу свербить рука, щоб прочити нахабу . . .

Анатолій прекрасно справлявся з цими “важними” і я просто почав підозрівати, що він сам “дуже важна особа”, бо не доводилося ніде чекати в черзі і всі зацікавлені приймали з вимушеним усміхом; я скоро переконався, що він свою “важність” підбудовував своєю особою: “Ето американец” і тоді всі “важні” змінювали вираз обличчя і ми не витрачали багато часу ні в ресторані, ні в урядах, чи крамницях. Американський паспорт стояв тоді дійсно у великій пошані!

Але тоді в Москві я не прикладав багато уваги до цих роздумувань, я спішився, жив тільки думкою, щоб нарешті побачити Україну. Тому я з полегшею відітхнув, коли ввечері ми всіли на “Київським дворці” до поїзду-експресу Москва - Прага, що мав нас завезти на ранок до Києва. До речі — це дуже вигідна і на радянські умовини дуже практична комунікація, беручи на увагу великий брак готелів. Взявши спальне купе в Москві ввечері, ви, відпочаті, висідаєте ранком у Києві і маєте цілий день на полагодження ваших справ, щоб увечері, відіхати в Москву, де ви приїжджаєте ранком.

“ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ...”

Оце вперше в моєму житті я мав побачити вимріяну столицю України... Не треба бути поетом, щоб сама думка про це не збудила у вас поетичних настроїв; розбурхана уява не дозволяла мені заснути ні на хвилину і я вкінці зліз зі своєї лежанки і вийшовши на коридор, чекав сходу сонця, щоб могли оглядати краєвиди дорогої Вітчизни... За Черніговом я вкінці дочекався свого щастя: спочатку ліси, ліси, а там почали показуватися і ширші лани, шовкові луки і наші села, вже не лише “традиційні” солом’яні хати, але й криті черепицею, просторі дома...

Оце, моя, дорога Україна! Хвилювання перейшло всі межі контролю, з очей закапали сльози і я не міг стримати себе, щоб не розридатися, як дитина... Я не міг опанувати себе і на київському дворі і в дорозі до Т-ва Дружби, де нас привітала Катерина Антонівна Колосова, тодішня голова Т-ва. Я був неначе у сні і ще не здавав собі справи, що я дійсно вже в Києві. “Прийшов до себе” аж в кімнаті готелю “Україна” на Шевченківському бульварі. Нерви мої — вичерпані до краю безсонною нічтю та надмірними зворушеннями — “відпустили вповні” і я, кинувшись на постіль, заснув твердим, здоровим сном. Проспавшись, я зійшов на обід у ресторан і з приємністю насолоджувався не лише київськими ласощами, але і співучою мовою гарної кельнерші у гарній, стильовій народній ноші. Мій настрій псувало лише те, що довкола, при сусідніх столах я чув... тільки російську мову. Я потішався думкою, що це певно туристи з Росії або москвичі, що приїхали за ділом у Київ. Я ще не був готовий сприймати дійсності, я жив ще в мріях і ніщо не могло затемнити мого, погідного, оптимістичного настрою. “Оце наш Київ - красунь, Київ - богатир, і я зараз ступатиму по священних, історичних місцях...”

Ціле пополудне провели ми на оглядинах міста, продовжали це й на другий день, кланялися пам’ятникам Великому Богдану, Святому Володимирові, Батькові-Тарасові, одушевлялися золотобанною св. Софією, чудовим силуетами Андріївського собору, насолоджувалися Дніп-

ровими кручами... Настрій був чудовий, все було гарне: і багатолюдний Хрещатик і люди якісь рідні, близькі, такі інші від сірих москвичів. І кудись зник сірий "московський" колір, і вам здавалося, що кожний усміхається привітно до вас; повно усміхнених, безжурних лиць, і далеко краща ноша, зокрема наших киянок...

Київ 1963 року мусів дійсно робити дуже гарне враження на кожного, хто вперше побував у ньому. Цього враження радості, веселости я не обсервував вже два роки пізніше, а ще менше в 1968, не говорячи про 71 чи 73 роки.

Щоб зрозуміти це, треба дещо сказати про тло, про так звані історичні умовини, в яких я вперше познайомився з Києвом і киянами. Це був чи не останній рік "відлиги", започаткованої смертю Сталіна. Це був час "великої свободи" в порівнянні з понурою, терористичною сталінською добою. На кожному кроці — офіційно і неофіційно — говорилося, що "тепер все змінилося", люди перестали боятися одні одних, голосно пропагувалося "відродження народної демократії". "Кольоритна" постать Микити Хрущова домінувала ще вповні і давала (неоправдані) надії, що нова доба, започаткована його "десталінізаційною" промовою, буде дійсно іншою, кращою, свободнішою...

Хрущов — це дійсно оригінальна постать серед кремлівських володарів, жива, темпераментна, що вміла і сміятися, і жартувати, а з другої сторони "впадати у шевську пасію" та товкти черевиком по столі на очах цілого світу. Це не був сірий, бюрократичний автомат, як його наслідник; це була все таки людина зі всіма добрими прикметами і слабостями. Роки 1960 - 64, це роки невпинних експериментальних реформ Хрущова, — у першій мірі велика децентралізація, зокрема на економічному відтинку. Більшість центральних всесоюзних міністерств зліквідовано, перекинувши компетенції на республіки, створивши економічні ради (головні, обласні і районові). Оце вперше від 1923 року Українська Радянська Соціалістична Республіка стає самостійною економічною одиницею зі своєю Головною Економічною Радою. В другу чергу, також партійне керівництво зазнає реформ і ді-

литься на два окремі сектори: Міський (“пролетарський”) і сільський (“колгоспний”) з окремими Облвиконкомами. Це гейби заповідження двопартійної системи. Об’єктивно треба признати, що “хрущовська доба” принесла багато позитивного; це доба, де радянська людина прийшла до себе, відідхнула, набирала нових надій і — що найважливіше — визбувалася страху!

Ця доба позначилася зокрема сильно в Україні. Українська культура, по страшному розгромі в 1945 - 52 роках, зачала своє “Нове Відродження”. Це були часи, коли побіч старших, отрясених від страху корифеїв як Рильський, Сосюра, Тичина, Бажан, Малишко, вийшло на сцену нове покоління, відоме згодом під назвою “шестидесятників” (Симоненко, Ліна Костенко, Вінграновський, Коротич, Драч, Павличко, Братунь, Дзюба, Гуцало та інші). Голосно стали гомоніти, заборонені Сосюри “Любіть Україну” та нові могутні Симоненкові “Народ мій є, народ мій завжди буде, ніхто не перекреслить мій народ”... Були це часи, коли на сторінках журналів ішла відкрита гаряча дискусія між “батьками” (Тичина, Рильський) та “дітьми” (Вінграновський, Драч, Костенко та інші) про дальшу долю української літератури, нові напрями, нові стилі... Правда, вже тут і там починав “віяти холодний вітер” (погрози Хрущова в сторону Євтушенка, чи його пересторога українським письменникам під час з’їзду Спілки письменників України, у якій [промові] сказав: “А всі ми добре знаємо, якщо ворог тебе хвалить, значить ти десь припустив політичну помилку”), але ніхто, на жаль, не брав серйозно нового “замороження”. Про злочини Сталіна говорено ще відкрито, письменники писали ще відкрито про це, піддаючи гострій критиці практики цього періоду; згадати б лише такі твори як “Один день Івана Денісовича”, “Не хлібом єдиним”, а з українських “За шпирмою” Антоненка-Давидовича чи “Тронка” Гончара, або Сергіліна “Пора весняних вітрів”.

На такому тлі прийшла моя зустріч з Катериною Колосовою, яка в тому часі хотіла і до певної міри відіграла визначну роллю на непоказному пості голови “Т-ва дружби і зв’язків із зарубіжними країнами”. Щоб не

змішувати одне з другим, — як це часто робить емігрантська журналістика — треба вияснити, що “Т-во дружби з закордонними країнами” не мало тоді майже ніяких пов’язань з “Т-вом дружби з українцями закордоном” (видає тижневик «Вісті з України»). Т-во дружби Колосової (уживатиму даліше цього скороченого терміну) було на дещо “вищому щаблі”, зв’язане більш з міністерством закордонних справ, мало гейби міжнародний, міждержавний характер. Його головна ціль — це міждержавні зв’язки (патрунування таким товариствам як українсько-французької, чи українсько-канадської дружби тощо), але енергійна й амбітна Катерина Антонівна хотіла відограти якусь роллю і головну увагу приділила українській еміграції. Це була, на мою думку, її персональна ініціатива й амбіція показати, що вона може досягнути те, чого не вдалося іншим органам, зокрема органам безпеки з їх акцією “повороту на рідину”. В тодішньому замішанні, викликаному “реформами” Хрущова, могло це вдаватися, бо “проявлювання ініціативи” було навіть рекомендоване. Маючи за собою впливи через свого чоловіка (“воєнного героя ССРСР”) та зв’язки з “київською партизанською групою”, займаючи пост депутата Верховної Ради УРСР та члена закордонної комісії, вона згуртувала біля себе визначних діячів української культури (оба Майбороди, Крижанівський, Левчук, Добровольський, Зарудний, С. Козак, Коротич, — щоб назвати лише кількох), “бригада Колосової” — як її називали на еміграції — почала відогравати не абияку роллю в культурно-політичних зв’язках з українцями закордоном. Не дарма в Києві жартували, що це “Київська Катерина II” у відміну від “московської Катерини I” - Фурцевої, яка трясла Кремлем і Хрущовим.

Колосова поставилася дуже прихильно до мого пляну розбудови “Свшан Зілля” і обіцяла повну піддержку перед компетентними чинниками. На її інтервенцію, мін. Романів приділив мені до помочі керівника департаменту культ-товарів — Яновського і я впродовж двох днів був уповні зайнятий діловими конференціями, відвідинами крамниць і складів з виробами українського народного

мистецтва (кераміка, різьба по дереві, вишивки, килими тощо), так, що лише ввечорі мав час на оглядання Києва.

Про Київ написано багато і далеко краще, як це зміг би я змалювати; це дійсно місто-красунь, якому не багато рівних у світі. Признати треба, що всі назви вулиць, які я бачив, були лише українською мовою, як і написи на крамницях, а лише на державних і партійних установах двомовні, зліва українські, зправа російські. Але на вулицях чути головно російську мову, так само в установах і крамницях. Коли ж я приходив на конференції, або на оглядини чи покупки, то наче на магічний кивок “секретарші” в міністерстві і продавчиці в крамницях переходили на українську мову і... прекрасно нею володіли! Зате між собою, чи звертаючись до шефів, вживали тільки російську! Навіть в “товаристві Колосової” внутрішня урядова мова російська!

Я мусів свій побут в Києві перервати, бо Катерина Антонівна настоювала, щоб я їхав з “делегатами” на відвідини інших міст. Це мені також підходило (чи, як кажуть в Україні — “влаштувало”), бо давало змогу познайомитись ближче з сучасним станом в Україні.

Згідно з пляном ми мали відвідати Полтаву, Харків, Донецьк, Львів, Чернівці і Канів. Отже “посадили на конвеєр” і зачався... калейдоскоп. Одно- чи дводенні відвідини Полтави чи Харкова не могли дати нагоди приглянутися добре цим містам. Дуже пригноблюче враження залишила по собі Полтава своїм обрусінням та роздутю глорифікацією культу Петра I і Полтавської битви. Може тому зробила вона найгірше враження, бо я сподівався знайти саме в Полтаві “правдиву, чисту Україну”: це ж колиска української культури й основа української мови! Від Харкова і зокрема Донецька я не очікував багато: знав, що це “традиційно” зрусифіковані міста, але в дечому приємно розчарувався. В Харкові і Донецьку ми мали зустрічі-інтерв'ю з Облвиконкомами. Я ставив багато питань, головно з ділянки плекання рідної мови та соціального побуту. Відповіді були з правила “традиційно - пропагандивні”, мовляв, “за царату було дуже зле, не було нічого, а тепер є добре, буде ще краще, продукція зростає, добробут населення підноситься, осві-

та й українська культура стоїть дуже високо”... Характерне, що на зустрічі в Донецьку, коли я запитав голову виконкому, скільки його співробітників, “підшефів” не знає української мови (деякі відповідали по-російськи на мої запити), із 23 присутніх встало аж сімох. Отже в сімох обласних департаментах шефи не розуміють української мови! Все таки, як я вступив заобсервувати: назви вулиць та установ були українською мовою, хоч на крамницях зустрічалися і російські написи.

Не можу поминути прикрих вражень з відвідин піонерського табору профсоюзу залізничників під Харковом. Прикро тому, що все там на “общепонятном языке”. Діти привітали нас квітами і... російською піснею, а з педагогічно-адміністративного персоналу лише одна вчителька добре володіла українською мовою, інші російсько-українським макаронізмом, а директор табору послідовно говорив лише по-російськи. Не диво, що діти, на моє прохання заспівати українську пісню, дуже збентежилися, бо таких їх не вчили і ледве вчителька і ми та деякі діти змучили “Рушничок”. Це дало мені найкращий доказ (про це я переконався також у Львові), що всі партійні табори молоді (дитячі садки, піонерів, комсомолу) — це основні осередки русифікації молоді. Вистачить відвідати розкішні “палаци піонерів” в Києві чи Артеку на Криму, щоб переконатися про це.

“ЙОГО ЗВАЛИ ЗОРИЧ . . .”

З Донецька ми вернулися в Київ, щоб звідси поdatися на “Западну Україну”. Перед нашим від’їздом до Львова я зустрівся з малою несподіванкою, на яку я зрештою не звернув тоді майже ніякої уваги. Мій дотеперішній “гід - чічероне”, симпатичний Анатолій попросився зі мною, заявивши, що не може поїхати до Львова, бо має “дуже важне відрядження”. На своє місце представив мені нового “гіда”, який назвав себе скромно Світогором (імени і по батькові вже не пам’ятаю). Я не прикладав до того ніякого значення; зрештою, я “був уже в гарячці” побачили родинний, дорогий город Льва, в якому студіював, в якому жив понад вісім років і . . . з якого втікав “перед визволенням” у 1944 році. Всі ці факти мусіли бути добре відомі органам безпеки і тому рішили дати мені досвідченого “провідника-охоронця”; але про це я дізнався аж згодом.

Світогор — чи як він дійсно звався — Світогоров мав саме сповняти цю функцію. Він дійсно беріг мене пильно у Львові, “фахово” і підозріло обсервував мене під час ділових конференцій (на Львівському керамічному заводі, Лемківській деревообробній фабриці, Народньому мистецтві). З його очей проглядало певне недовір’я, наче б не хотів повірити, що я дійсно прийшов в торговельних справах. Це мене дещо насторожило і наші відносини стали більш як сухими і діловими.

Я довше зупинився на епізоді зі “Світогором”, бо щойно стаття в київській “Радянській Україні” рік пізніше відкрила мені очі на особу мого “гіда”. Осінню 1964 року я отримав чергове число цієї газети (я передплачував майже всі журнали і газети з України), мою увагу прикувало до себе фото радянського майора з десятками медалів на грудях, в якому я відкрив . . . “Світогора”. Портрет був долучений до більшого фейлетона під заг. “Його звали Зорич”. У фейлетоні згадувалися (з нагоди двадцятиліття) геройські подвиги Світогорова-Зорича, майора військ “Смерш” (окремі частини військ НКВД під назвою “смерть шпигунам”) на люблінському фронті у вересні 1944. Признаюся, що прочитавши цей фейлетон,

мені стало моторошно. Аж тоді усвідомив собі, під яку небезпечну категорію мене підтасувало КГБ і під яку сильну "опіку" мене віддали. Звичайно, не хочеться вірити, щоб майор КГБ з 1944 року залишився у цій самій ранзі у 1964!

Я поводився у Львові свobodно, невимушено і це видно переконало Світогорова, що я дійсно приїхав "по торговим ділам", а не "диверсійно-пшигунським" і він усунувся в тінь. Зрешттю, він віддав мене під "опіку" моєму двоюрідному брату Михайлові, якого історія не менш цікава: Михайло, вишколений Оунівським центром у Мюнхені, був висланий ще з трьома побратимами в 1949 році в Україну для зв'язків з УПА. Добившись через рік під Турку, в Карпатах, вони пішли на умовлену зустріч з УПА, де на них чекали... відділи КГБ в уніформах УПА, навіть з тризубцями на шапках. Арештований Михайло перебув у слідстві понад три роки, щоб вкінці "розколотися і покаятися"; Михайло повірив, що він помилявся, вислуговуючись чужим розвідкам, повірив, що Радянська Україна таки українська держава і... зачав "оправдуватися перед родіною", вступивши у співпрацю з КГБ. Зрешттю, він не був самотній: Сотні відомих бувших упістів і оуністів, зробили це ще перед ним, на чолі зі самим "головним командиром" УПА, полк. Куком-Ковалем, та найближчим співробітником покійного Бандери, Матвієйком.

Справа Михайла настільки цікава, що він за наказом КГБ підтримував дальше "організаційні зв'язки" зі закордонним проводом ОУН у Мюнхені під прибраним псевдом і підставленою адресою. Кореспонденція між ним і проводом ОУН тривала аж до 1957 року. Після того два роки настала мовчанка і всі повірили, що Михайло "всипався". Аж ось у 1960 році мені попали "Вісті з України" і там на другій сторінці я побачив... фото Михайла і його "Звернення" до побратимів з ОУН закордоном". Для КГБ не потрібна була дальша комедія зі зв'язками з центром і вони пішли на відкриту гру. Я знав досить добре цю історію і тому не здивувався, що Михайло чекав на мене на летовищі у Скнилові, коли приземлився київський літак. Супроти Михайла я мав "чисту совість",

бо коли він перед своїм виїздом у 1949 році, приїхав до мене в Авсбурґ, де я провадив адвокатську канцелярію, попрощатися, — я категорично був проти його “патріотичної місії” і перестерігав його, щоб кинув цей намір. Та він мене не послухав і поїхав; він не міг мати до мене ніякого жалю ні претенсій. Тому Світогор, який напевно був “у курсі справи”, був спокійний, що я у “безпечних руках”. Мені, зрештою, було байдуже. Я переживав стільки вражень на вид дорогих мурів і вулиць “мого Львова” та від зустрічів з багатьма приятелями і знайомими, що не звертав уваги, чи хто за мною слідкує.

Львів залишився у моїй пам’яті з тридцятих років польсько-жидівським і з 1941-44 німецько-польським містом. Тому я був сильно заскочений, заставши його тепер українсько-російським. Всюди українські написи, багато чути українську мову, але і... забагато російської. Це мене хвилювало. На мої настирливі питання, Світогоров і Качуренко (який даліше проводив прогресивних делегатів) пояснювали, що це “туристичний сезон і до Львова на канікули (вакації — прим. “У.Г.”) приїжджає багато туристів з Росії, а насправді Львів має чисто український характер у відрізненні від Києва чи Одеси”. Та це не було зовсім так. Про це я довідався від львів’ян: правдою є, що на вакації приїжджає багато туристів з Росії, але і правдою є також, що до Львова між 1944-63 роками приїхало на постійний побут кілька десятків тисяч росіян зі своїми родинами для “допомоги західним братам”. Це дійсно велика любов “старшого брата”, що він успів наслати до Львова — а там Дрогобича, Борислава, Долини, Тернополя, Івано-Франківська десятки тисяч “помічників” з Москви, Ленінграда, Калуги, Баку і т. д.! Не диво, що кращі львівські вулиці (у 1941-44 зарезервовані “нур фір дойче”) тепер дістали нових жителів, “лучших людей”. Ці “лучші люди” заняли майже всі керівні становища в адміністрації, промислі і торгівлі. Для пропаганди головою Облвиконкому затримано Семена В. Стефаніка, а партійну організацію віддано Р’ябоволу, але це лише “фасада”, за якою поховалися справжні начальники з “лучших людей”.

На цьому місці — випереджуючи заключні висновки — хочу заторкнути справу індустріалізації західних земель. Це основна база русифікаційної політики на цих теренах. Нікуди правди діти, що під польською окупацією не було розвиненої індустрії, а ця невелика, яка була (нафтова в Бориславі, Дрогобичі, Битькові, сірчана в Калущі) була в польських руках засобом польонізації нечисленного нашого робітництва. Треба даліше признати, що у висліді воєнних подій большевики застали ці підприємства повністю зруйнованими. Коли ж до цього додати великий “ісход” української професійної інтелігенції на Захід в 1944 році, а відтак масове переселення польського населення в 1946, тоді зрозуміємо, що на Західних Землях дійсно не вистачило фахових сил у всіх ділянках соціального, освітнього, адміністративного і господарського життя. Східні і центральні українські землі не могли дати таких сил, бо вони самі зазнали неменших втрат під час війни. Тоді власне, кинено на Західні Землі тисячі фахівців з центральної Росії а там руских з Грузії, Азербайджану, Казахстану. За ними приїхали їх родини, а там дальші свояки, приятелі, — оці всі „тьоті-моті, бабушки” і т. п. Впродовж неповних десяти років західно-українські міста дістали на місце поляків і жидів новий, чужий елемент і дістали обличчя руских міст. Офіційний відсоток того елемента ще не великий (від 10—30%), але це все “передові люди” на ключевих позиціях, яким навіть не в голові вивчати українську мову. Навпаки — вони змушують оточення вивчати “всесоюзну мову Леніна”. Правда, вони не змушують терором чи погрозами: сам факт, що йдучи до уряду за позитивним полагодженням справи, сторона не буде вражати шефа, вживаючи незрозумілої йому мови, але “ламатиме культурну руску мову”, говорить сам за себе. Таке саме явище на заводах і в крамницях, де наставники не розуміють, чи не хочуть розуміти української мови. Не буде ж місцева людина входити в дискусію з “босами”, що тут Україна і їм треба б говорити по-українськи. Вона сама зачинає калічити рідну мову і... привикати до “культурної”.

Правда, наше автохтонне населення не опанувало російської мови, але і загубило рідну мову і витворило якийсь жахливий макаронізм, що немилосердно ріже вуха; але в переконанні львівського шофера чи кельнерки, це “панська мова”! Зрештою він, чи вона, ще не збулися страху: ще живі у пам’яті жахливі роки 44 - 50, коли майже всіх “западників” трактовано як “ворогів народу, тричі клятих націоналістів”! Ці переживання-мүки залізли глибоко під шкуру людей і залишаться на довго в пам’яті. Щойно друге покоління вилікується від цього страху. Це зрештою, давалося мені з радістю завважити у зустрічах з молодими людьми, будь вони студенти чи офіціантки в крамницях, коли вони вперто вживають української мови, навіть коли хтось до них говорить по-російськи.

Та в основі Західні Землі є найкращим доказом, що проводиться плянова русифікація України. На центральних і східно-українських землях не легко схопити цей процес: там русифікацію ведено вже майже три століття. Там можна радше говорити про сторпедування українзації, яку проведено з успіхом у двадцятих роках. Головні міста України були зросійщені далеко перед приходом большевицької влади, отже їх не треба було русифікувати, їх треба було українізувати. І процес українзації — за тезою Леніна — “надолуження кривди поневоленім націям” — тривав, з більшими чи меншими перебоями до 1930 року, коли започатковано колективізацію і поведено наступ на носіїв української культури, науки і економіки. Розстріляно отже, Українське Відродження десь в половині дороги і поведено курс русифікації під плащиком “боротьби проти виявів українського, буржуазного націоналізму”.

Цей похід проти українства перервала на кілька років друга світова війна на те, щоб по її закінченні повести його з подвійною силою: роки 1944 - 52 чи не страшніші у цьому відношенні від років кривавого терору 1933 - 38. Тільки смерть Сталіна спинила цей потік терору, і обезкровлений, стероризований український нарід відідхнув та зачав приходити до себе. Але ж відвоювати втрачене не вдалося. Не було передусім таких

лідерів, як М. Скрипник, не було сотень передових діячів науки і культури, а ті, що зацілили (назвати б лише П. Тичину) мали “поламані хребти”. Тому навіть у смерті Сталіна не вдалося відновити і продовжати українізації. Зате стримано на кілька років русифікацію.

Та вже в 1959 році приходить новий удар — дискримінація українського шкільництва: поступово меншає кількість українських шкіл (зокрема учнів у тих школах) по більших і середніх містах і на їх місця приходять російські. Не буде перебільшеним, коли скажу, що у таких містах як Київ, Одеса, Донецьк, Запоріжжя, Дніпропетровське, Харків на нинішній день (у 1963 році не було ще так погано!) до 70% всіх шкільних дітей ходять до російських шкіл.

Стільки дегресій, а тепер до дальшого опису моїх вражень з дороги.

ЛЬВІВСЬКІ ЗУСТРІЧІ

Львів-центр ніяк не змінився. Крім центральних скверів і вулиць, які виглядають охайно вдержані, весь зовсім занедбаний: ці самі вибоїни по вулицях, ці самі старі трамваї, ці самі облупані дома... Зате виріс “новий Львів” на периферіях (Личаків, Зелена, Зимна Вода, Перзенківка). Це переважно нестилеві, масові бльоки 5-7 поверхових домів в “касарняному стилі”, хоч не бракує і гарних “особняків-вілл”. Не менша розбудова пішла в напрямі Скнилова (де знаходиться львівський аеропорт), який отримано з центром тролейбусно-автотранспортною комунікацією. Взагалі далеко уділішено внутрішньо-міську комунікацію, запровадивши нові траси автобусних і тролейбусних ліній.

Полагодивши ділові справи, я решту часу присвятив відвідинам приятелів і знайомих. Зокрема я відвідав університет і в ньому факультет права, де зустрів кількох знайомих товаришів зі студентських часів, нині на постах професорів. Дуже гарне враження залишив за собою проф. Йосип Йосипович Пашук, історик українського права, що саме підготовляв до друку нову працю про “Козацьке право”. Цей високо-надійний вчений, на

жаль, не дожив мого третього приїзду у Львів і помер у молодому віці. Він, однак, заняв поважне місце в історії українського права. Цілий факультет права і суспільних наук урядує українською мовою. Саме в часі моїх відвідин відбувалися іспити і я мав змогу переглядати задачі студентів: теми були українською мовою.

Припадково і несподівано (а може по пляну Світогорова?) трапилась мені зустріч з молодшим братом мого покійного товариша, Антона С. — Осипом. Застав його в домі мого приятеля, куди я був запрошений. Там застав я також його дружину з маленькою донечкою. Це була дійсно зустріч “з того світу”, бо і я і всі, що знали Осипа, вважали його померлим. Маючи 23 роки Осип, активний член ОУН, вступив у 1942 році в лави УПА і там зазнав тяжкого поранення: граната розірвала йому щоку так, що вповні спотворила йому лице. В 1947 пробився він з товаришами на Захід, де проведено йому у Мюнхені кілька пластичних операцій і привернено лице до людського вигляду. В 1949 році подався він з “місією” в край і по дорозі вступив до Кракова, відвідати дружину і там попав у руки польської служби безпеки, яка незабаром відправила його (“ти хцялесь України”) до Медики, (містечко на границі Польщі і УРСР), де його передали органам КГБ. До трьох тижнів його засудили на десять років каторги і відправили на Колиму, а дружину заслали на десять років до Казахстану. Щойно смерть Сталіна а там амнестія в 1956 р. принесли їм волю. Осип вернувся до Львова і після піврічного “нелегального” побуту (не давали “приписки”) отримав працю і квартиру. Нині Осип “чесний радянський громадянин”, лає ОУН і вихвалює Радянську Україну і систему, що його “реабілітувала”. Донині ламаю собі голову, чи ця зустріч була дійсно припадкова, чи спритно зааранжована людьми Світогорова.

Я розумію мотиви Світогорова в зааранжуванні такої зустрічі; йшлося про це, щоб мене переконати, що бач, навіть таким “ворогам народу” все прощено, а ти ж . . . міг би безпечно “вернутися на рідину”. Мусимо мати при тому на оці політику Кремля у відношенні до еміграції; ще до недавніх часів це була політика в напря-

мі репатріації, очевидно не методами насилля з 1945-46, але дорогою пропаганди. Як відомо, ця метода мала деякі успіхи і кількадесят емігрантів, між ними визначні діячі ОУН з Мюнхену і Парижу, повернулось до краю.

Жертвою такої пропаганди (у стилі: "Все тут докорінно змінилося, УРСР це українська держава, місце українських людей на рідній землі" тощо) впав і мій добрий товариш, нині покійний, д-р Орест Макар, інженер-землемір, а там асистент на політехнічних курсах у Львові 1942-44 рр., згодом професор на університеті УНРА у Мюнхені і вкінці професор-асистент на Католицькому університеті в Ст. Люїз, США.

Там же в липні 1958 року я бачив його останній раз "на свободі". Він почувався дуже прибитим психічно і цілий вечір переконував мене, що їдучи на міжнародну конференцію фото-геодезистів (це була його спеціальність), яка мала відбутися осінню в Стокгольмі, він залишиться в Європі, бо "тут, в Америці, не шанують науковців". Він навіть не натякав про поворот до Львова, а я знаючи його минуле і родинну трагедію (його батька-священника, пароха Місткович на Самбірщині і старшого брата Зенона, суддю в Самборі, большевики арештували у 1939 р. і розстріляли в червні 1941), навіть не міг цього припускати. І ось у жовтні 1958 року вся американська преса принесла на перших сторінках сенсаційну вістку, що "відомий науковець, професор Ст. Люїз університету, д-р Орест Макар разом зі своєю дружиною 'вибрали свободу' у Стокгольмі, зрікаючися американського громадянства і вернулися до СРСР". При цьому натякали, що можливо він був давно на услугах большевицької розвідки і... вивіз з собою певні військові секрети, коли працював фотогеодезистом на американських летунських базах. Ця вістка вразила мене, мов грім з ясного неба! Я ніяк не міг погодитися з думкою, що Орест... мав таку відвагу! Очевидно, я відкидав і відкидаю всяке підозріння, що він міг працювати для большевицької розвідки, працюючи в Америці, а з другої сторони, знаючи деякі його потягнення у Львові, осінню 1941 року, коли я стягнув його до Львова, на начальника землемірного відділу у Лянд-

амті, не міг повірити, що він відважився повернутись до Львова. Я слідкував за його дальшою долею і знав за радянською пресою, що він дійсно вернувся до Львова, де йому відкрили окрему професорську катедру (фото-геодезії) на Львівському Політехнічному Інституті.

Тому то я горів нетерплячкою зустріти його та “поговорити по-душам”. По довшій і “драматичній” розмові в Інтуристі я таки дістав телефонічну книжку Львова, виписав телефон Ореста і ввечорі подзвонив з телефонічної будки. Ми зустрілися таки того ж вечора і говорили поза північ. Другого дня ми провели гарний час у Стрийському городі (парку). Орест був тоді “на вершинах слави”; він дійсно почувався щасливим і задоволеним своїм рішенням, хвалився своїм постом, де він може “працювати науково для рідного народу”, дивився рожево-оптимістично на дальший зріст українства в УРСР. Обоє Макарі та ще гарний синочок, що народився у Львові, почувалися дійсно щасливі і я... заздрив їм в душі!

Щоб закінчити історію з Орестом, я мушу забігати дещо наперед. Я зустрівся з ним знову два роки пізніше, але його настрої пішли далеко на гірше. Від нього вимагали повторення захисту докторської праці, він вже не мав самостійної катедри. Ще гірше було в 1968 році, коли я востаннє зустрівся з ним. Він був повністю зламаний; був вже лише асистентом професора на половині давнішої платні, нарікав, що його переслідують та вимагають знання російської мови, говорив про численні арешти серед професури і студентів, про посилену русифікацію та... просив і закликав мене допомогти йому вернутись до США... Він не усвідомлював собі, що виїхати йому вже нікуди, хіба... І дійсно, він видержав ще один рік і його зболіле, пошарпане серце не витримало і у грудні 1969 року він переставився на той світ.

Я зумисне зупинився довше на долі Макара. Його переживання віддзеркалюють долю всіх інших, що добровільно, чи менш “добровільно” повернулись на Батьківщину і їх розчаруванням немає кінця. Тяжко кидати на них каменем; це жертви “відлиги” 1956-60 ро-

ків, це нескінчене продовження родини Крушельницьких з тридцятих років, це трагедія всіх інших українських патріотів, які повірили, що в большевицькій системі може розвиватися українська держава. Їх жертви та їхній досвід — це все таки певний вклад в історію України.

ПОВОРОТ ДО КИЄВА І “ПРИПАДКОВІ ЗУСТРІЧІ”

Не легко було прощатися зі Львовом, але час минав і треба було казати “до побачення”. Я мав вертатись до Києва, але по дорозі ми ще відвідали Чернівці. Вони залишили в мені сумне враження: провінційне, жидівсько-російське місто нічим не помітне, хібащо університетом, що примістився в б'увших будинках православної митрополії і... соборі. Ми відвідали ще “програмово” один колгосп на Буковині, вислухали пропагандивних виступів членів управи колгоспу, що приготували гарне прийняття (з дійсними колгоспниками таки не вдалося поговорити) і через Винницю вернулись у Київ. Ще залишалося поїхати з поклоном Великому Тарасові у Каневі. Подорож ракетою по Дніпрі залишиться незабутньою. Чудові краєвиди, прекрасний Дніпро, дійсно імпонуючий Заповідник у Каневі, зустріч з прекрасними молодими людьми затирали тяжкі враження від того, що майже на кожному кроці чулося російську мову.

Поклонившись Пам'ятникові Великому Тарасові, я сів на лавочці в парку і віддався своїм думкам... З того стану контемпляції збудили мене два молоді чоловіки, видно студенти. Народу у гаю було дуже багато; культ Шевченка ввійшов глибоко в маси і до Канева тягнуться тисячі “паломників”, починаючи весною, кінчаючи осінню. Ці молоді студенти, видно, слідили за мною і бачили, що я “нетутешній”. Вони пристанули передо мною і один заговорив скоро:

“Не сумуйте! А чи пам'ятаєте Міцкевича: Упасць може і наруд велькі, згінонць тилько нікчемни” (в українському перекладі це було б: Впасти може і великий нарид, — згинути тільки нікчемний).

Я, як то кажуть, “збаранів” і заки зміг щось сказати, вони вже зникали з очей в товпі; бринів лише в ушах голос другого: “А ми не належимо до нікчемів”...

Ця зустріч-з’ява моментально поправила мій настрій. Приемною була і коротка зустріч з учителькою з-під Львова, що зі своїм сином приїхала “на прощу” до Канева. Могила Тараса в Каневі, його музей — це дійсно Мекка для українських людей.

Вже у веселому настрої вернувся у Київ і в товаристві Анатолія (Світогорів розпрощався зі мною ще у Львові і більше я його не бачив) провів гарний вечір в “Молодіжному кафе Метро” на Хрещатику і... опівночі пішли оба скупатися у Дніпровім заливі під Лаврою. Це була дійсно “божеська купіль”!

На другий день я взяв участь у прощальному обіді, що його давала Колосова “для делегатів”. Головою цієї “прогресивної делегації” був молодий, вже народжений в Америці Джон Ковальчук, який ще розумів українську мову, але не вмів нею володіти. Тому просив мене, щоб я помагав йому і був гейби його перекладачем. Він сам у дорозі зауважив, що майже всюди говорять мовою, якої він не розумів. Це його дивувало і виголошуючи прощальний тост під час обіді, кинув у сторону Колосової тяжкі слова: “А от не знаю, що робити, коли вернуся до Дітройту; досі старався вчити своїх дітей дещо української мови, щоб колись могли поїхати в Україну, а тепер, виходить, треба їх вчити російської”. Серед присутніх членів президії Т-ва дружби наступила констернація, а схвильована Катерина Антонівна зачала навчати непоправного делегата, що він нічого не розуміє, що українська мова і культура процвітає буйно в Радянській Україні, і т. п. Та настрій був зіпсований і обід скоро закінчився.

Чергового дня делегати відїхали домів, а я залишився ще на тиждень в Києві; жаль було відїжджати, не роздивившись ближче у Золотоверхому, та й ще треба було викінчувати справи в міністерстві торгівлі. Мушу признати, що Колосова пішла мені на руку і за її інтервенцією мені продовжено візу на Київ ще на десять

днів. І ось я зачав, вже без ніякого “чічероне” приглядатися столиці.

В тому часі прибула в Київ група туристів з Америки, між якими були мої добрі знайомі з Чикаго — інж. Куропась і його син д-р Мирон. Я довідався в “Інтуристі”, що їх примістили в готелі “Москва” на Хрещатику і тому ввечорі вибрався там, щоб їх зустріти. На жаль, вони десь вийшли “гуляти” і я розчарований зішшов на Хрещатик і “пірнув” у людське море, що вічно переливається Хрещатиком. Не пройшов я і кільканадцять кроків, коли хтось торкнувся мого рамені і заговорив: “Которий час у вас, пожалуста”? Обернувшись, я побачив молодого чоловіка, що винувато всміхався:

“Тепер пів дев’ятої, молодий чоловіче; чому звертаєтесь до мене по-російськи?”

Він: “Даруйте, а ви не тутешні? З Канади? Чи можна пройтися з вами?”

Я — “З Америки і саме вийшов прогулятися; буде приємніше з вами”.

І попливла розмова... Він говорив плавко, чистою українською мовою, представився Володею, студентом Київського університету, чи політехнічного інституту (вже не пригадую). Його цікавило найбільше побутове життя в Америці, а менше українське. Ми гуляли годину і він відпровадив мене під мій готель, відмовляючися зайти до ресторану на чарку (“Ви ж знаєте, що нам не вільно зустрічатися з туристами!”). Ми домовились зустрітись на другий день о десятій ранком на лавці під “Басарабським ринком” (це недалеко готелю) і він обіцяв бути моїм “чічероне”. Я довго роздумував в кімнаті, чи Володя дійсно зустрів мене випадково, чи він дійсно студент, а не агент, підсланий органами безпеки...

На другий день по сніданку я зачав спускатися на “Басарабку” і вже з віддалі завважив “свого Володю”, що сидів на лавочці. Дещо занепокоїло мене, що сидів не сам, а з іншим “Володею”; але “раз мати родила!” Підійшов я і привітався з ним, а він:

“Це мій товариш Микола; він дуже просився зустрінути вас і ось я його взяв зі собою. Ви не проти того?”

Що ж було казати? Привітався з Миколою і щоб затерти всяке враження, попросив Володю, щоб ми поїхали у Печерську Лавру, якої я досі не мав нагоди оглянути. На це Володя:

“Миколо, давай машину”, — і я ще не встиг зареагувати, як Микола кивнув на машину, що стояла недалеко “на ходу” з молодим водієм при кермі.

Володя: “Це Сашко, наш товариш і ми попросили його, щоб вигодив; у нього батько професором і має свою машину. Ви ж знаєте, як тяжко дістати таксі у Києві”.

Це була правда і це мене дещо роззброїло та розвіяло мої підозріння й упередження і я всів у машину. До того, коли я зорієнтувався, що Сашко веде машину таки в напрямі Лаври, я вповні заспокоївся; і коли Володя сказав до Сашка: “Спасибі Сашко, що вигодив”, — і Сашко попрощався, я зачав відноситися з довір’ям до моїх молодих “припадкових” супутників.

Ми у трійку зайшли на подвір’я Лаври і перед нами станула розвалена стіна Успенського собору. На мое запитання, що тут сталося, Микола пояснив, що “це фашисти зірвали собор у 1941 році”, але при тому додав, що дехто говорить, що “це наші зробили”; “А Ви не знаєте, як це справді було”?

Це мене знову насторожило, бо у вчорашній розмові з Володею на Хрещатику я представився як “старий емігрант, що виїхав зі Львова ще в 1930 році, постійно жив у Чикаго й оце перший раз приїхав в Україну”. Тому і відрубав гостро:

“А звідки мені це знати?”.

Моя відповідь дещо збентежила моїх хлопців і розмова вже не в’язалася; ми ходили по Лаврському заповіднику більш п’яти годин і добре помучились.

Тоді я запропонував їм, що хотів би відпочати та з’їсти з ними вечер’ю, але не знаю де, бо до готелю вони не схочуть зайти зі мною. Вони порадили зійти вниз на Набережну, де є “хороший ресторан на Дніпрі”. Це було дійсно старе судно на воді, перероблене на ресторан. На жаль, не було вільних місць, але Володя “пошептався” щось з менеджером, вказуючи на мене і нам

зробили вільний стіл з трьома стільцями. При вечері, зокрема “київських гайболах” (коняк зі шампаном) язички розв’язалися і мої Володя і Микола “приступили до атаки”:

— “Іван Михайлович, як це, що Ви по тридцяти роках відсутності в Україні, живучи на чужині, так добре володієте чистою українською мовою, що не замішали ні одного англійського слова?”

Я не здіймав ще маски і зачав оповідати, що в Чикаго є українські школи, товариства, церкви, хори тощо, і ми говоримо між собою українською мовою; але це їх не дуже переконувало, бо “ми ж зустрічали інших українських туристів з Канади і США і всі вони мішали українські слова з англійськими”. Щоб набрати більше часу, я звернув тоді увагу на вимову Миколи, що скидалася більше на галицьку:

— “А Ви, Миколо, не з Києва; це видно по Вашій мові”.

Микола з місця признався, що він народився у Львові у 1940 році, куди перенесли його батьків по “визволенню західних областей”, що в червні 1941 його батько пішов “на призов”, а мати, не маючи транспорту, мусіла пішком втікати з ним зі Львова і загрузла в якомусь волинському селі, де перебула до половини 1944 року; тоді прийшов там батько і забрав їх знову до Львова, де він знову “став на роботу”. У 1959 році батька знову перевели до Києва і тут Микола продовжує, а радше викінчує студії на політехнічному інституті. Ця розповідь Миколи “розібрала мене”, — до того коняк робив своє, — і я “розхоробрився” і вирішив зняти маску; коли вони з КГБ — роздумував я — то напевно знають мою біографію і прикидатися даліше було б більш як підозріло, а коли гарні хлопці, то було б нечесно з мого боку, — і тому:

— “Отже Миколо, коли Ви з батьками вертались до Львова у 1944 році, я тоді “вдирав” зі Львова, щоб не попасти в руки вашого КГБ”.

Мої співрозмовники не виглядали дуже заскочені “моєю бомбою”.

— “А ми так і думали, що Ви з цих... націоналістів”
— заявив тріюмфально Володя.

Я — “І так, і не так: В розумінні вашої ленінської діалектики я “націоналіст”, але в розумінні української політичної думки я таким не є, бо не всі українські патріоти є націоналістами; націоналіст у нас це член або прихильник певної ідеології, репрезентованої організацією українських націоналістів, а я їх поборюю, як виразників тоталітарної організації; я демократ і то лівого напрямку, зближений до українських комуністів-боротьбістів”.

Це не було їм вповні ясним і я мусів дати їм ближчі в'яснення з історії української політичної думки, про боротьбу українських комуністів за справжню “малинову Україну”, Україну Хвильового, Скрипника, Шумського, даліше — про боротьбу українців під польською займанщиною, та життя зарубіжних українців - емігрантів . . .

Вони не перебивали і слухали зі скупленою увагою і ми і не зчулись, як скоро проминув час і треба було залишати наш “корабель - ресторан”. Хлопці відпровадили мене під готель, попрощалися сердечно і просили ще раз зустрітися з ними перед моїм від'їздом. Ми домовилися про коротку зустріч за два дні, на цьому самому місці. Забігаючи вперед скажу, що вони прийшли ще раз у суботу і передали мені гарний сувенір з вирізьбленою дедикацією та подали адресу індонезійського студента, який студював разом з ними, з проханням писати до них. Це мене насторожило і я . . . не наважився написати . . . За моїх дальших подорожей до Києва мені довелося ще раз зустрінути (також “припадково”) лише Миколу; він виглядав прибитий і мовчазний і наша розмова не в'язалася; я не міг позбутися підозріння, що він таки підсланий агент з КГБ.

Вернувшись десь біля другої години ніччю до готелю (дорога з Набережної до готелю “Україна” таки досить далеченька!), я застав новий “сюрприз”: Дижурна в коридорі передала мені відкриту записку, на якій стояло: “Шановний Іван Михайлович! Дуже хотів би

з Вами стрінутись; назначіть стрічу”. Підпис: Дурдуківський Ігор Константинович.

Не надумуючись, я черкнув на цьому самому папері: “Ждіть на мене тут на поверсі по обіді”.

В кімнаті я довго не міг заснути, ламаючи собі голову, що це мало значити, яка то нова провокація... Я скоро пригадав собі, що один Дурдуківський був знаним культурно-церковним діячем у 20-тих роках і в процесі СВУ (Союз Визволення України) в Харкові в 1930 році був засуджений; не міг лише пригадати, що сталося з ним: невже ж зустріч з людиною з того світу — думав я, і вкінці зморений заснув тяжким сном.

Вернувши з обіду на свій поверх, я побачив у голі старшу, зморену людину, що сиділа на софі. Я представився і запропонував пройтися по бульварі, бо “тут справді дуже гарячо”. Ми вийшли і сіли на лавці і я “приступив до атаки”: “Як це, що Ви не побоялися зайти до готелю на зустріч з туристом?”

Він: “Коли вислухасте мою історію, то зрозумієте, що я вже не маю чого боятися”.

Я: “А Ви не подумали, що я можу боятись?”

Він: “Даруйте, не прийшло на думку”.

Я: “А звідкіля Ви довідались, що я у Києві, і що я саме той, кого Вам треба стрінутися?”

Він: “Яновський мені сказав.” (Фелікс Яновський — це начальник департаменту культових товарів у міністерстві торгівлі, з яким я проводив конференції відносно поставок виробів українського народного мистецтва для “Євшан Зілля”).

Я: “А звідкіля Ви знаєте Яновського?”

Він: “А якже, я ж працюю у його відділі плановиком”.

Це мене дещо збило з пантелику, бо досі “все грало у мого співрозмовника” і тому я перейшов вже до ділових запитів:

“Ну що ж це за пильні справи, що ви хочете зі мною говорити? Ви “цей” Дурдуківський?”

Він: “Не той, про якого думаєте; я його племінник.” (двоюрідний брат).

Це мене знову насторожило (значить я проговорився), а він продовжував:

“У мене дві сестри десь там у вас, в Америці або Канаді; Павлушкову знаєте?”

Я (подумавши — “високо стріляє”) відповів байдуже:

“Ні, чув лише, що вона десь в Німеччині.” (Для невтаємничених подаю, що Павлушкова — це рідня покійного провідника “Спілки Української Молоді”, якого засуджено в харківському процесі, разом з “СВУ” на довгорічну тюрму, де він й помер).

Він продовжував далі: “Друга моя сестра Катерина, зам. Борецька; вони десь певно відправили по мені панахиду і я б просив Вас передати їм вістку, що Ви мене бачили живим тут у Києві, та що наша мати живе, і живе у Москві.”

Я: “А тепер розкажіть, чому вони б мали мати Вас за небіщика?”

І от Ігор Константинович зачав розказувати мені свою “епопею”: до вибуху війни в червні 1941 року він працював інженером-пляновиком у міністерстві торгівлі в Києві. В душі він не любив большевицької системи і тому скористав зі загального замішання в Києві і скрився перед евакуацією, чекаючи приходу німців: “Наш рід попівський і я рішив стати попом; Мстислава знаєте?” (примітка: Визначний діяч УНР, Скрипник, нині митрополит УПЦ в Америці.) “І от він висвятив мене в попи в 1942 році і я став парохом у містечку Богуславі.”

Я: “А осінню 1943 року, коли німці програвали, чому не евакуювалися? Ви ж знали, що большевики не дарують вам вашої зради?”

Він: “Не міг голубчику; жена була у пологах.” І продовжував далі, як його негайно арештували, судили в Києві і присудили на кару смерти; але “защитник” (адвокат) зробив прохання до Сталіна і йому замінили кару смерти на 25 років концлагерів; він працював в лагерах на Воркуті (“плановиком у лагерній адміністрації”). Він розказував детально про бунт в’язнів у 1954 і як по році з’їхала комісія з Москви, яка зачала переглядати справи в’язнів і звільняти. Так і звільнено і його

і вернувся до Києва, але кілька місяців мусів жити напів легально, бо не “давали приписки”. По довгих клопотаннях його таки реабілітовано і поновлено на... старій роботі в мін. торгівлі.

Я слухав з недовір'ям цієї майже двогодинної “сповіди” і признаюсь, був дещо захитаний у своїх підозрах; невже справді так все змінилося і “ворогам народу” все прощено?... Оце вже другий такий (перший з УПА — Осип) розповідає аналогічну історію. З другої сторони мій “адвокатський скептицизм” перешкаджав мені сприймати ці історії за правду.

Я попросився з Ігорем Константиновичем, обіцявши йому повідомити його сестри та передати їм його адресу. Я дійсно (забігаючи наперед, щоб скінчити цей епізод) відшукав ще того року його сестру в Торонті і... переконався, що Дурдуківський говорив правду; та не цілу! Видко ні він, ні ті, що його підослали, не припустили, що я за два роки знову зустрінуся з Яновським у міністерстві торгівлі і... забули “включити його до конспірації”. Літом 1965 року по нашій діловій конференції я запитав його (Яновського), чи можу поговорити з Дурдуківським.

Він: “З яким Дурдуківським?”

Я: “З тим, що працював у Вас плановиком.”

Він (більш, як здивований): “У моєму відділі не працював і не працює і я не знаю такої фамілії.”

Я — щоб затерти змішання — зачав оправдуватися, що я помішав, бо він має працювати... в міністерстві культури. Очевидно для мене відразу все стало ясним: Дурдуківський живе, але працює в КГБ, щоб “оправдатися перед родиною”. Я вже з ним більше не зустрічався.

Я з розмислом спинився довше на своїй першій поїзді на Батьківщину і над певними деталями; це були в дійсності найсильніші враження. Я вперше знайомився з Україною, великою - широкою, чарівною, чудовим Києвом, сумною-заспаною Полтавою, індустріальним Харковом, “пролетарським” Донецьком, незабутнім Каневом, красунем Дніпром-Славутичем і надусе дорогим Львовом... Голова ходила ходором від надміру вражень, які мінялися з дня на день, з години на годину,

— від високо оптимістичних до розпучливо песимістичних. Я вміло окреслював свій настрій на поздоровних карточках з Києва до своїх приятелів словами поета: “З журбою радість обнялась”, або зі Львова: “Все знайоме до болю”... Раз приходилось скакати на радіщах (“Україна могутня, велика, живе, йде безперобійно вперед”), іншим разом плакати і зідхати (на мелодію: “все пропало, все зрусифіковано”)... Думую, що так переживає кожний, хто по довгій розлуці сконфронтує себе перший раз з дійсністю на Батьківщині.

Я зокрема спинився детально на “припадкових зустрічах”. Не забуваймо, що це був 1963 рік, завершення посталінської відлиги як і... переломовий етап нового українського відродження, що почалося у 1954 році усуненням заклятого русотяпа Мельнікова з поста першого секретаря ЦК КП(б)У.

Оце вперше від 1920 року найважливіший пост у партійній — а там державно-адміністраційній драбині — опинився в руках кровного українця, спочатку Кириченка, згодом Підгорного і вкінці Шелеста. Це був переломовий етап. Дальше — це була так звана партизанська ера в Україні. Бувші партизани займали важні пости так у партійній, як і державній адміністрації. А червоні партизани, проживши три роки у підпіллі серед українських селян, у постійному конфлікті з українськими партизанами за душі українського села мусили — хоч не хоч — “заразитися українським патріотичним духом”; тому можна було з ними говорити, ба — навіть сваритися... Тоді і з’являються такі заяви з їх сторони, як: “Незалежно, що ми різних політичних переконань з вами, не сміємо забувати, що ми спільної матері діти”. Тому у відношенні до еміграції пішла “нова лінія”: Переконування, що все змінилось, що еміграція немає чого боятися, бо все прощено, все забулося, а Україна потребує українських людей для дальшої розбудови тощо. Пригадаймо, що саме в тому році визначні діячі української культури на чолі з корифеєм Максимом Рильським звернулися з голосним “посланням” до діячів української культури у США з пропозицією взяти участь у святі відкриття пам’ятника Тарасу

Шевченкові у Вашингтоні. Пригадаймо даліше, що це був чи не найбуїніший розцвіт української культури в Києві, Львові, доба “шестидесятників”.

Вкінці — і це треба двічі підкреслити — велика зміна на політично-економічному полі: По різних експериментах Хрущовське ЦЕКА пішло на далекойдучу децентралізацію державної машини: зліквідовано центрально-ключеві (всесоюзні і союзно-республіканські міністерства) перенісши їх компетенції на республіки, поділено цілий союз на економічні райони, очолені районними і головними економічними радами. Так воно склалось, що ціла територія Української РСР стала одним з головних районів і Україна створила свою Головну Економічну Раду в Києві, якій підпорядковувалося все господарство УРСР. Це вперше від 1923 року (“з’єднання УРСР” з другими республіками і створення ССРСР) Україна знову стала економічно самостійною зі своїм самостійним держпланом. Її політично-господарський статус майже не різнився від статусу таких соціалістичних республік як Польща, Румунія чи Чехо-Словаччина. Це все відбивалося на загальній атмосфері країни: відчувався великий національний ентузіазм, віра в краще майбутнє, вільна виміна думок, відсутність страху!

Нічого дивного, що і я піддався цій атмосфері і з великим жалем залишав Батьківщину і Київ по тридцяти днях побуту.

ПРИЇЗД “БРИГАДИ” КОЛОСОВОЇ

1964 рік це одна з переломових дат в історії СРСР. На ньому кінчилася доба Хрущова, доба “десталінізації”, доба сповидного лібералізму, так звана “відлига”, починався поворот до традиційного сталінізму, під новим ярликом — “правдивого ленінізму”. Вже в 1962-63 роках відчувалося певне прикорочування десталінізації, але воно не набирало ще драматичних форм, не відчуvalo послідовного лиха. Микита Хрущов був на вершці своєї слави і довкруги нього зачав розростатися “культ особи”; вся преса як і наукові видання цитували обог’язково “геніяльні думки” Микити Сергійовича і нікому не приходило на думку, що його дні вже почислені.

Так званий “український партизанський дух” ще сильно домінував у Києві і тому діячі української культури почувалися ще відносно свobodно і могли собі позволити на такі потягнення, як голосне “звернення” до діячів української культури в Америці з оферткою співпраці у відкритті пам’ятника Шевченкові у Вашингтоні. Це було дійсно щось нового! По двадцяти п’яти роках брудної лайки в сторону політичної еміграції у стилі “тричі клятi буржуазні націоналісти, зрадники, найбільші вороги українського народу” тощо, — оце вперше заговорено іншою, можна сказати людською мовою. Пригадаймо, що звернення підписали такі корифеї української культури як Максим Рильський, Павло Тичина, Володимир Сосюра, — щоб назвати лише чільних. Не належить до теми моїх споминів аналізувати це звернення і реакцію еміграції на нього. Скажу коротко, що еміграція, відкинувши це звернення і то в дуже образливій, демагогічній формі, не здала політичного іспиту!

Серед такої атмосфери приїхала в листопаді 1964 року велика “туристична група”, у складі видних діячів культури України під проводом Катерини Колосової, голови Т-ва дружби з зарубіжними країнами. Це була дійсно “політична бомба”, яка знову заскочила українських емігрантських діячів зовсім неприготованих; тому без надуми зустріли її дешевою лайкою у стилі “Кабівська п’ята колона серед нас”! А склад “бригади” (так

її злобливо назвала емігрантська преса) — як на відносини в Україні — був імпонуючий: Доктор наук, академік С. Крижанівський, визначний композитор Г. Майборода, письменники Ірина Вільде і Микола Зарудний, кінорежисер Левчук, театральні актори С. Козак і Добровольський та художник, проф. академії мистецтв М. Хмелько, — всі чільні представники української культури в УРСР.

У розмові з Катериною Колосовою в Нью-Йорку, де я вийшов назустріч, я дістав потвердження цих самих думок, що вона висловлювала у наших розмовах у Києві, а саме, що головною ціллю приїзду її групи це спроби налагодити контакти, будувати мости між “ новою політичною еміграцією ” і Україною, шукання за тим, що нас може єднати, униканням того, що може роз’єднувати; це було щось нового, це була певного роду далека політична акція, що відповідала і моїй настанові. Зрештою показалося, що на еміграції знайшлося крім мене далеко більше число поважних і політично вироблених людей, що займали це саме становище. По цій лінії відбулася в Нью-Йорку велика культурна зустріч з представниками політичної еміграції і емігрантських культурних діячів (“Круглий стіл”). Не менш імпозантно пройшла подібна зустріч у Чикаго а також в інших осередках США і Канади. Я був душею зустрічі в Чикаго, так “ публічного обіду ” в ресторані, як і численних зустрічей у приватних домах з поодинокими діячами з Києва і Львова. Всі вони залишили прекрасне враження і наші гості з жалем залишали гостинне Чикаго, де вони провели повних три дні.

Саме в часі перебування в Чикаго прийшла вістка про усунення Хрущова. Це вплинуло депримуєче на наших гостей і Катерина Антонівна не могла закрити свого неспокою; потішала мене, що це в ніякій мірі не вплине на її “місію” в напрямі побудови мостів між еміграцією та материком.

Довкола подорожі групи Колосової розгорнулася серед еміграції пристрасна полеміка на сторінках емігрантської преси, знана під кличем: “Зустрічатись, чи не зустрічатись”, що не ворожило нічого доброго і вка-

зувало лише нашу політичну невиробленість і далеко посунений примітивізм. Дальші події, зокрема зорганізування двох віч-нарад у Нью-Йорку прихильниками “Круглого стола” та винесенням провокативних резолюцій, мовляв, такі зустрічі невідзовно потрібні “для успішного ведення наших визвольних акцій”, були дійсним ударом ножем у плечі і торпедувало згори всякі надії на майбутнє “будови мостів”. Це було і водою на млин усім тим чинникам у Києві і Москві, що з великим недовір’ям ставилися до такої справи зі самого початку. Ще раз потвердилося, що “наші скрайні на еміграції і скрайні у большевицькому центрі знаходять... спільну мову”. Припадок, — чи “планова робота”?

На прощальній вечері з Катериною Антонівною в Торонті ми ще не мали повного огляду цих проблем і я вповні вірив, що на 1965 році вдасться зорганізувати групу культурних діячів еміграції, щоб віддати візиту діячам культури з України.

ДРУГА ПОДОРОЖ В УКРАЇНУ

Мимо моїх наполегливих старань зорганізувати таку подорож мені не вдалося. Чільні громадські установи (УККА, УНСоюз, Провидіння, УРСоюз та їх пресові органи — “Свобода”, “Америка”) розгорнули таку істеричну пропаганду та моральний терор, що їм вдалося відстрашити навіть найбільш відважних; ніхто не хотів брати на себе ярлика “національного зрадника”. До того розконспірування середовища “Круглого стола” з його плянами “визвольної акції новими дорогами” (контактами і зустрічами) торпедувало в основі всякі вигляди на широку розбудову контактів! Грав при цьому небяку роллю “традиційний страх”: “А яка гарантія, що нас там усіх не арештують”. Не знайшовши відважних, я вибрався сам, під претекстом своїх бізнесових справ, які, до речі, не йшли рожево.

В кінці червня 1965 року я прилетів через Відень на Бориспільський аеропорт у Києві, де мене сердечно привітали Катерина Антонівна зі своїми друзями. По гарному вечорі на хуторі Г. Майбороди, де зібралися

ще другі учасники “бригади”, я відбув на другий день формальну візиту у Т-ві “Дружби”, де накреслено плян мого побуту в Україні та зокрема, як допомогти “Євшан Зіллю”, щоб воно могло отримувати безперерійно замовлені товари. Для того викликано з Москви представника “Новоекспорту” в особі милого полтавця Гаркуші; разом з ним я і зачав відвідувати і відбувати ділові конференції в “Укрхудожфонді”, міністерстві торгівлі, та інших мистецьких артїлях і галеріях. Міністер торгівлі Романів представив мені шефа ново-створеного відділу для експорту культ-товарів з України Глушкова, що разом з Яновським (нач. відділу культ-товарів) мали відповідати за безперерійну поставку товарів. Вони запевняли мене, що все піде гладко і всі замовлення, що я пороблю, будуть точно і скоро виконані.

Та представник “Новоекспорту” Гаркуша виляв зимної води на таке оптимістичне заложення, заявивши, що я мушу всі ці справи поладнати в компетентних все-союзних конторах в Москві, бо лише вони управнені підписувати договори та назначувати ціни! Це було офіційне потвердження жорстокої дійсности: “Суверенна українська республіка” не має нічого до говорення, коли мова про експорт навіть виробів місцевої промисловости, таких як вироби народного мистецтва!

Довелось їхати у Москву. Моїм супутником в дорозі була мила та ввічлива Женя, секретарка Т-ва Дружби (Колосової). Вона дійсно була дуже прислужлива: давала поради, виводила конференції, перекладала. Я був дуже вдячний за її допомогу, хоч як показали події — результати були майже ніякі. Московські централь-но-економічні “контори” при міністерстві зовнішньої торгівлі (всі оці “Разно і Новоекпорти”) поставилися більш як насторожено до “Євшан Зілля”, воно “смерділо сепаратизмом”: “Зачем только художние артикули України? Зачем не целого СССР, России?” — такі запити ставлено на кожному кроці. Вони слухали моїх вияснень з недовірям і хоч обіцяли надіслати всі контракти до підпису, цього не дотримали а на деякі товари поставили такі високі ціни, що їх неможливо було продати навіть по цінах закупу.

З цікавих справ наведу старання добитися українських грампластинок, яких майже не було в Києві, а на які було велике запотребування у США. Наш емігрант, збуджений ліричним "Рушничком", настирливо домагався нових грампластинок з України. "Международная Книга" (монопольний експортер грамофонної музики) не міг заспокоїти моїх замовлень, бо... не було українських грам-записів, а хоч деякі і були ("Запорожець за Дунаєм", "Наталка Полтавка" та кільканадцять "політично-патріотичних" і колгоспних), то видавалися з російськими написами на пластинках і обгортках. Про це я говорив ще попередньо (1963) в Києві і мене тоді запевнили, що український завод грампластинок у Винниці (під який заложено підвалини ще у 1958) вже ось-ось на викінченні і проблема продукції української грам-музики буде скоро розв'язана. Ситуація, на жаль, не змінилася і у 1965 році, як і не змінилася і донині. У 1966 році сатирично-гумористичний "Перець" писав на ту тему, що підвалини під грам-завод у Винниці заросли бур'яном!

Тому я знову підняв своє клопотання; я відбув ділову конференцію у міністерстві культури зі завідувачим відділом музичних установ О. Перуновим, де довідався про все, що... сам добре знав. Фабрика грампластинок у Винниці ще не готова, одинокий союзний завод, Апрелевський у Ленінграді, не може впоратися зі замовленнями з цілого СРСР. Він радив мені інтерв'ювати у дирекції фірми "Мелодия" в Москві, бо вона одиноко компетентна вирішувати такі питання.

Я склав тому візиту Ніколаю І. Мохову, президенту "Мелодії" у Москві. Він, відомий російський музик-композитор, прийняв мене дуже чемно, вислухав зі симпатією моїх жалів, признаючи слухність, що українська грам-музика дуже занедбана, але радив мені свої жалі спрямувати... до Києва:

— "Апрелевський завод зобов'язаний продукувати у першу чергу для російської республіки, а також для малих республік як Латвія, Естонія, Білорусь тощо, які не є у спроможності збудувати власного заводу; Україна ж, це більша республіка і має мати свій власний завод!"

Я вповні признав слушність його виводам, але (на перехідний час, доки Україна не поставить свого заводу) просив його, чи “Мелодія” не прийняла б на продукцію чотирьох, стилевих українських записів — один з оперною музикою, другий з народньою, третій з естрадно-концертною і четвертий з легкою, танковою. Коли на його питання, в якому тиражі я хотів би мати такі пластинки, я відповів, що не більше по одній тисячці, то він безрадно розвів руками заявляючи, що найменший тираж “Мелодії” це десять тисяч. Тоді я піддав йому думку, що я заберу по одній тисячі, а решту “Мелодія” хай відправить в Україну, де страшний голод на українські грам-пластинки. Він лише вибачливо усмінувся і сказав твердо:

— “Тоді хай міністерство культури УРСР надішле таке замовлення, у нас все по плану”.

Тож я мусів знову вертатися в Україну, де відбув конференцію у Спілці Композиторів в Києві і Львові; ми накреслили програму таких пластинок, я відбув ще одну конференцію з тим же Перуновом, він запевнив, що все буде зроблене! До нині жду на ці грампластинки!...

ДО ЛЬОВОА Й УЖГОРОДУ

Повернувшись з Москви до Києва та відбувши ще три конференції, я вибрався до Львова. Тим разом я мав сім днів часу, то ж була нагода “погуляти” у рідному місті. При тому не було Світогорова - Зорича, але симпатична Женя, яка дуже дискретно сповняла свою місію “гіда” при офіційних візитах, яких без її інтервенції я сам не міг був провести. А ці конференції треба було провести в Облвиконкомі (Обласний Виконавчий Комітет), на університеті, в редакціях, на кустарних заводах. При цьому я мав нагоду приглянутися дещо індустріялізації Львова.

На цьому місці я хочу поділитися з читачами своїми враженнями від відвідин на трьох фабриках Львова. Першу візитівку я зробив на автобусному заводі вгорі Стрийської вулиці. Це завод-складальник, — сам не продукує ніяких частин, лише складає автобуси з доставлених частин, які виробляють інші заводи. Це — як на Львів — великий завод, дає працю тисячам робітників-спеціалістів. Проводив мене по заводі і давав пояснення сам головний інженер Малишев Ніколай Зінович, лєнінградець, що від часу пущення заводу в рух (1957) живе постійно у Львові. Він говорив лише по-російськи і я мусів користуватися допомогою Жені, щоб порозумітися. Тому я не вдержався від терпкої завваги, що — “виглядає досить дивно, що він, перебуваючи понад вісім років у Львові, не найшов потрібним вивчити місцеву мову”. Він оправдувався, що за перевантаженням працею не може знайти на це часу!

Нічого дивного, що ціла адміністрація заводу, всі оголошення, обіжники... російською мовою; ба — що більше — наші прості робітники переходять на русско-український воляпик (“сюржик”), щоб не... вразити начальства. Таке саме враження виніс я з відвідин другого великого заводу, фабрики солодощів “Світоч” (давніша “Бранка”), хоч там дещо “посолодила” враження мила львів'янка, заступник директора по продукції. Найприкріше враження зробив на мене другий лєнінградець, директор музичної фабрики “Львів'янка”, Герман Сен-

гліч, єврей з походження. Він навіть не скривався зі своїм російським шовінізмом і з нескриваним презирством ставився до української мови. Я не залишився йому в боргу і наша дискусія загострилася так далеко, що я вийшов, не попрощавшись. Це було причиною, що я відмовився від відвідин дальших двох заводів (Сільмаш і телевізійний), що вповні вдоволило Женю, яку я ставив часто у прикру ситуацію.

Так, отже, чотири останні дні гуляв по Львові, як за “добрих часів”: “Все знайоме до болю”, — як писав я на вітальних картках до своїх приятелів в Америці і Канаді. А зокрема відвідав Личаківський і Янівський цвинтарі, поклонився стрілецьким могилам. Стан стрілецьких могил був більш як оплаканий: Більшість бетонних хрестів, які і оцментування могил, розпалися, самі гроби заросли бур’янами; ніхто про них не дбає. Зате могила нач. вождя ген. Тарнавського та Костя Левицького, що лежать в “началі” стрілецького цвинтаря, гарно збережені з чіткими, виритими написами. Пишу про це тому, що — коли я вернувся до Чикаго — філадельфійська «Америка» помістила в серпні “істерично-патріотичну” передовицю, мовляв, “за вістками зі Львова большевицькі варвари заїхали бульдозерами та розорали святі могили наших героїв на Янівському цвинтарі”. Я не міг змовчати і помістив у чикагівському «Українському Житті» спростовання, називаючи такі татарські вістки звичайною провокацією. Тим напивав собі біди, бо “чесний патріот” (колишній фольксдойч) Демянчук спаллював мене як “большевицького агента” на сторінках «Нового Шляху», сквапливо передрукованого в «Америці». Коштувало мене багато нервів, заки я добився спростовання і перепрошення названих редакцій. Згадую про це на те, щоб читачі зрозуміли, в якій атмосфері приходилося мені жити тут, та переживати там . . .

За жалюгідний вигляд стрілецького цвинтаря у Львові несе велику відповідальність наша еміграція, яка не найшла фондів на те, щоб цей цвинтар вдержати в порядку. Можна це було своєчасно легко зробити, як мені піддавали думку чесні львів’яни.

Я відвідав Княжу гору (“Високий замок”), собор Юра, Преображенську і Волоську церкви, відвідав своїх приятелів, “своє” старе мешкання на Байках, а там етнографічний музей, галерію українського мистецтва (колись Національний музей), побував на виставці львівських живописців, де зустрів між іншими “старих Новаківців”, що залишилися у Львові; за тим навіть на зчувся, що надійшов час прощатися з дорогим містом. Дорога стелилася до Ужгороду, закарпатської столиці.

Дорога поїздом до Ужгороду у гарний, погідний день була чудова. Я цілий час простояв при вікні, насолоджуючись рідними краєвидами. Минули Стрий, а там Сколе, Гребенів, Зелемянку, Славсько й ось чудовий, незабутній перевал. Хотілось вискочити з поїзду і качатися по запашних, гірських травах...

Ужгород зробив на мене гарне враження: маленьке, затишне, чисте містечко, вкрите кльомбами квітів. Над містом домінує старий замок і б. владичий собор, нині частина ужгородського університету. Я склав візиту ректорові і провів з ним та двома професорами дуже цікаву розмову. Університет, наймолодший в Україні (відкритий у 1946 році), має нині всі факультети, десятки професури й аспірантів, близько десяти тисяч студентів (подвійне число заочників). Виклади проходять в більшості українською мовою.

Незабутні враження залишилися з відвідин “Постійної мистецької виставки” в приміщеннях замку, де також діє етнографічний музей Закарпаття. Закарпаття це дійсно край живописних художників, великих майстрів пензля, чоловічих мистців не лише України, але цілого СРСР. Картини Бокшая, Ерделі, Коцки, Кашшая, Шолтеса, Манайла, Глюка, Мартона, Кондратовича (щоб назвати лише чоловічих) — це дійсно шедеври образотворчого мистецтва. Також скульптури Свиди (головно в дереві) залишають сильне враження. Я провів гарно час в товаристві милого “чічероне-мистця”, отримав дедикований каталог виставки, розписався у пропам’ятній книзі і в гарному настрою пішов оглядати місто, чи радше прогулюватися по Набережній. Мило вражало, коли чув багато української мови на вулицях і крам-

ницях, і навіть молодий директор готелю “Верховина” відзивався чистою, літературною мовою. “Я випускник нашого університету” — не без гордощів підкреслював він. На мій гарний настрій в Ужгороді мали не менший вплив прекрасні закарпатські вина, які сміло можуть конкурувати з мадярськими, французькими чи кримськими.

Мій побут добігав кінця. Поворот до Києва, ще прощальні обіди і вечері і... тридцять днів минуло не оглянувшись. Ще прощальні тиснення рук на Бориспільському летовищі і за дві години я приземлювався на віденському летовищі. Відень, де я затримався на три дні, не зробив на мене враження, а радше в порівнянні з Києвом видався дуже сірим, старим, сумно-мертвим містом, — я б сказав, провінційним. Я був ще під сильним враженням Києва-красуня. Відень не міг з ним рівнятися.

Мої враження від другого побуту були куди інші від першого. Коли перші я міг би назвати хаотично-поетичні, то другі — реалістично-оптимістичні. Коли під час першого побуту я був повністю у полоні серця, почувань, то під час другого вже розум брав верх над почуваннями; я вже міг критично обсервувати і сприймати речі, яких раніше не бачив, чи не хотів або не міг бачити. Зрештою, ситуація (маю на думці національно-політичну) ще не дуже різнилася від 1963 року. Леонід Іліч, усунувши Хрущова, ще не мав часу показати “свій культ”, хоч у пресі появлялися вже гостріші статті проти “буржуазних націоналістів”, взиваючи партійців до “ідеологічної чуйности”. Започатковано одначе великі зміни на господарсько-економічному відтинку: зачалася знову сильна централізація; зліквідовано економічні райони і привернено всі центрально-ключеві міністерства. За республіками залишилися лише три самостійні міністерства (шляхів, народнього здоров'я і місцевої промисловости).

Почався гостріший курс в літературі; замовкла Ліна Костенко, почали вказувати пальцями різні мазуркевичі, до голосу зачав приходити горезвісний Скаба, зачинали набирати відваги всякі білодіди і їм подібні. По-

чалися арешти — ще, правда, на малу скалю. Про це все інформував мене в Києві Іван Коляска, якого я знав з Торонта і який від року жив і студіював у Києві. Знаючи Івана як комуніста, я спочатку поставився з недовір'ям до його інформацій, бо підозрівав провокацію, але і з інших джерел, зокрема від пок. Ореста Степановича у Львові, я отримував тривожні вістки, що покривалися з такими ж від Коляски. Виглядало, що все йде до гіршого на відтинку “національного питання”.

З другої сторони українські офіційні кола заспокоювали, що все йде до ліпшого і “повороту назад” (до сталінізму) ніколи не буде. Найбільшим оптимістом виглядав мені покійний міністер Романів. Він малював мені у рожевих кольорах як то у 1967 році Україна виступить на міжнародній “Експо” у Монреалі зі своїм власним, виставочним павільйоном; а дальше, що незабаром реабілітують вповні не лише Скрипника, але і Хвильового, ба — самого Грушевського! — “Побачите — говорив він — вже скоро перевидамо десятитомову Історію України - Русь”!

Найближчі події сильно захитали мій оптимізм (та напевно ще більше Романова) та зміцнили переконання, що події котяться до гіршого. Осінню 1965 року арештовано в Києві Івана Коляску і по кількох тижнях депортовано до Канади, а кілька тижнів пізніше “уступлено” Колосову з головства Т-ва Дружби... Цей факт вдарив зокрема дуже сильно по моему оптимізмі. Зі зустрічів і розмов з Катериною Антонівною я мав змогу скласти собі думку про неї. Вона була у першій мірі фанатичною комуністкою, але зі стихійним українським обличчям. Не була “сірим радянським бюрократом”, реагувала емоційно, мала великі амбіції, які віддала на службу Українській Рад. Соц. Республіці. Особисто я знайшов у ній щирого приятеля “Євшан Зілля” і тому її відхід мусів боляче вдарити по цілій моїй концепції. Дальші зустрічі з Іваном Коляскою в Торонті потвердили всі мої найчорніші здогади; я не мав вже підстави ставитися з недовір'ям до нього та його інформацій.

Пізніші події тільки підтверджували моє песимістичне наставлення. Зокрема більш як компромітація “укра-

їнської суверенної республіки” на світовому “Експо” в Монреалі в 1967 році; як я вже згадував, Київ готувався до цієї виставки, щоб виступити там зі своїм власним репрезентаційним павільйоном, а на ділі УРСР показала лише . . . зі своїм прапором, що маяв перед советським павільйоном разом з прапорами 15 інших “братніх республік”. На самій виставці у всесоюзному (на ділі російському) павільйоні Україна навіть не удостоїлася окремого відділу чи поверха, де б відвідувачі могли завважити, що поза Росією є ще інші республіки в СРСР. Російський дух, російська культура домінували в павільйоні СРСР. Ситуації не врятував і факт влаштування “Українського дня”, на який прибув сам віце-прем’єр П. Тронько та “мистецькі зірки України” (Гнатюк, Мірошніченко та інші). Колоніального положення УРСР не вдалося закрити і навіть поява самого “богатир’я України” (світовий чемпіон-силач) Жаботинського, що ніс прапор УРСР на чолі малого офіційного почоту віце-прем’єра, не врятував ситуації. Я провів цілий тиждень на виставці в товаристві мін. Романова, що був відповідальний за поставки виробів з України на виставку. Він був більш як розчарований. Він був прибитий, повністю заломаний. Я болів за нього, бо бачив, як на кожному кроці його ігнорували малі чиновники зі всесоюзних експортних контор у Москві. Тому і не виставлено репрезентаційних мистецьких виробів з України (чудові полтавські килими, унікальні мистецькі гугульські різьби тощо). Вони пролежали на базах до закриття виставки і були при кінці випродані гуртово за безцін. Цього було забагато для чесної душі Романова, він вернувся зломаний у Київ і . . . за рік переставився на другий світ. Мир твоєї чесній душі дорогий приятелю!

ЇДУ ВТРЕТЄ В УКРАЇНУ

Коли перша поїздка — а там ще і друга — залишили на мені незабутні враження, то дальші, це вже радше рутинна, без більших зворушень і переживань. Це й зрозуміло. Перша — це наче зустріч з коханою дівчиною, з якою вас розлучила лиха доля на довший час, тому і безмежна радість і... безмежне розчарування, бо ваша кохана стала не така, якою ви її залишили і якою ви хотіли її бачити. Тому ця зустріч і радісна і сумна. Конфронтація дійсності з вашими сподіваннями і надією декуди надто жорстока і це вас може вповні прибити. Їдучи перший раз, я “теоретично” був приготований, що на Батьківщині проходить русифікація, але я ніколи не сподівався, що вона зайшла так далеко, що положення аж так грізне. Висідаючи з поїзду на київському дворці у 1963 році мій настрій був збуджений докраю, “святочно-празничний”, оптимістичний. Це ж столиця України, Золотоверхий Київ, про який стільки мріяв ціле своє життя! Коли ж у цій столиці ви чуєте на кожному кроці: на дворці, на вулицях, в готелі, в ресторані, кіно, крамницях чи урядах майже виключно російську мову, то це вас більш як шокує. Ваш настрій паде стрімголов, ваші очі й лице вкриваються сумом і соромом, ви близькі розпuki і хвтаєтесь найменшої стебелінки надії і тому можете попадати деколи в комічні ситуації, як це мені трапилось в ресторані готелю “Україна” на Шевченківському бульварі. Приходячи на обід кожного дня, я вже звик до цього, що при кожному столі, де б я не присідався, мої випадкові сусіди будуть говорити як правило по-російськи, або “київсько-російським воляпiком” (сюржиком). І тому зрозумієте моє піднесення і збудження, коли при одному обіді я почув, як двоє середньо-молодих сусідів, до яких я присівся... розмовляли українською, чистою мовою. Я відкрив газету, якою звичайно заслонювався, щоб, чекаючи на обслуґу, уникати конверзації, і з інтересом почав “студіювати” молоду пару. Це були вродливі, інтелегентні люди, — може подружжя, може приятелі. — Він — чорнявий, стрункий, вона гарна білявка, обоє ўбра-

ні зі смаком. Вони вже докінчували десерт і безжурно розмовляли, притишеним голосом. Я не міг стриматись, щоб не вияснити цього куріозу:

— “Дозвольте спитати, Ви кияни?”

— “Чому питаєте, а Ви не тутешні?”

— “Скажу зараз же, коли почую Вашу відповідь”.

— “А вже ж з Києва; тут і працюємо”.

— “Я з Америки, в Києві вже майже місяць і оце вперше в цьому ресторані почув українську мову при столі”.

Мої сусіди вибухнули голосним сміхом (я мусів мати дурну міну) і тоді він:

— “А тепер держіться стільця, щоб не впали, коли почуєте, що . . . ми євреї!” — і обоє знову зайшлися сміхом. Я старався опанувати своє збентеження і, вставши:

— “Дозвольте потиснути Ваші руки та привітати Вас, що хоч євреї, а шануєте мову народу, серед якого живете”.

Вони усміхалися прязно, скоро розплатилися з кельнеркою і — “До побачення” — вийшли з ресторану.

Довго я думав над цим епізодом і досі не знаю, чи були вони дійсно жидами, чи, може, дотепні кияни пошуткували над “американцем”.

Зрештою таких куріозів було більше; дижурна на моєму поверсі кожного ранку вітала мене незмінним: “Добре утро Иван Михайлович, как спали?”, хоч кожного ранку я поправляв: “Не добре утро, а доброго ранку і не как спали, а як спали”. Це зрештою з її боку було іграшкою, бо вона володіла гарною українською мовою; як правило — я майже не мав випадку, щоб хтось по двох-трьох реченнях у розмові зі мною не переходив з російської на українську мову. Отже — українську мову в Києві знають, але майже її не вживають! Цих кілька дегресій наводжу як ілюстрацію побуту в столиці України.

Але вертаємось до моєї третьої подорожі. Була це перша чисто купецька подорож. Я їхав на виклик “Ново- і Разноекспорту” для налагодження ділових справ, які

завжди ще кульгали. Це була відносно найбільш свобідна подорож, без усяких "гідів-чічеронів". На основі виклику я легко і скоро отримав візу у Вашингтоні, вправді обмежену тільки на Москву, але я цим не турбувався, знаючи, що в Москві зможу поширити ще на Київ і Львів. І дійсно, на базах експортних контор у Москві не було майже ніяких взірців виробів українського народного мистецтва і тому "Новоекспорт" з місця поладнав візу на Київ і Львів, попередивши дирекції Укрхудожфонду в Києві і Львові, щоб занялися мною на місцях (замовили квартири в готелях, підготували виставки взірців, тощо). Так по чотирьох днях конференцій в Москві, 17 травня 1968 року я приземлився на Бориспільському летовищі і за годину був вже у знайомому ще з 1965 року готелі "Дніпро".

Враження з дороги з летовища до міста були чудові. Прекрасна погода, весела весняна зелень, цвів бузок і каштани і їх запах оп'янював та настроював "на оптимістичну нуту". Та вже на другий день мої настрої впали дуже низько. Київ, як і ціла Україна стояли під тяжким враженням нахабної пресової нагінки на голову Спілки Письменників України, заслуженого (ленінського орденоносця) і дійсно великого письменника, Олеся Терентієвича Гончара за його найновіший роман "Собор". Кампанію розпочав "ідеологічний відділ" при ЦЕКА горезвісного Скаби, висилаючи на фронт партійне громило-критика Шамоту; він помістив на сторінках партійного офіціозу "Радянська Україна" довгу погромницьку статтю, звернену не лише проти самого Гончара але і дотеперішніх літературних критиків, які на сторінках літературних журналів поставилися дуже прихильно до появи "Собору".

Для уточнення треба пригадати, що "Собор" появився вперше на сторінках журналу "Вітчизна" за січень-лютий 1968 року і в три місяці пізніше вийшов шістдесятитисячним тиражем у в-ві "Книга-роман" (кишеневий формат) і вже було готове репрезентативне видання у львівській друкарні, у стотисячнім накладі. Та відай україножерним елементам та "малоросійським" партійним колам стало небезпечно від цієї "крамольної",

насиченої національним патосом книги і вони рішили її знищити. Атаку поведено не лише на сторінках преси, але ще більш брудну і провокативну за кулісами.

“Уявіть собі Іван Михайлович, чи Гончар може бути радянським письменником, коли сам папа римський нагороджує його премією за “Собор”? — говорив мені довірочно при чарці, мій добрий знайомий, Лука Єгорович Кизя, бувший амбасадор при Об’єднаних Націях, який мав добрі зв’язки з людьми в ЦЕКА партії. На мою гостру репліку, що це брехня і провокація, він з недовір’ям хитав головою, мовляв, “наші добре знають”. Що за кулісами мусів бути виданий “довірочний обіжник” у цьому стилі, я мав нагоду переконатися у Львові, коли знайомий учитель розповідав мені, як на районній відправі вчителів секретар райпарткому давав доручення усунути зі шкільних бібліотек “Собор” Гончара, мовляв, це антирадянський твір, бо інакше папа не нагородив би автора! І публічне спалення кількох книжок “Собору” на харківській площі було зааранжоване скаб’юським центром. Та Гончар витримав гідно атаку і не покаявся; можна сказати, що ціла Україна станула друром за ним, і ЦЕКА партії не важився на дальші драстичні кроки. Однак, Олесь Терентієвич мусів вневдовзі розпрощатися з головством Спілки Письменників України.

Час утікав скоро. Три дні віддав діловим, торговельним справам, три дні лопнули на численних зустрічах і ось зближався історичний день 22 травня, роковини перенесення тлінних останків Шевченка в його останній дорозі по Україні на місце вічного спочинку в Каневі. Радянська влада “якось переочила” ці роковини і не включила їх до “офіційних святкувань”. Громадські патріотичні кола Києва не прогавили цього і зробили з нього певного роду маніфестацію, відзначаючи ці роковини спонтанно кожного року перед пам’ятником Шевченкові, на площі перед університетом. Очевидно партійній владі не на руку ці спонтанні, неконтрольовані і “не програмовані” святкування і вона старається ставити різні перепони, уникаючи однак офіційної заборони. Так було і того року. Саме на цей тиж-

день заплановано “урочисті, масові святкування 45-річчя ленінського комсомолу”. Кожного вечора на різних скверах Києва відбувалися такі “урочисті мітинги”. Я мав нагоду бачити такий “парад” на Хрещатику, на площі перед Київською фільгармонією. Це було більш як жалюгідне видовище: партійний лектор виголошував “ідеологічний доклад” з атакою на американський імперіалізм, який хоче вигубити свободолюбний в’єтнамський народ, якийсь в’єтнамський делегат передав привіт і подяку за допомогу, якийсь колектив співав пісню про Леніна і партію, ще інший колектив танцював гопака і т. п. . . . Все стандартне, сухе, бездушне — а публіка? Її було не більш 20 - 30 осіб. Жувала “семяшки”!

На другий день вечером пішов я під пам’ятник Шевченкові. Ще відбувалося “свято комсомолу”, але народу збиралося з кожною хвилиною щораз більше і незабаром великий майдан парку заповнився непроглядною масою людей. Мою увагу притягала одна більша група молодих людей у темних костюмах своїм дисциплінованим виглядом. Виглядали на військовиків або поліцейських. Я не помилявся, бо — як пояснив мені мій сусід — були це студенти київського військового училища ім. Суворова, яких вислано навмисне, щоб вони спровокували бучу і дали поліції привід до розігнання Шевченкових святкувань. Про це довідалися українські студенти київських вузів (Вищі навчальні заклади), вони оточили “суворовців” живим ланцюгом і дали їм попередження. Це, видно, віднесло успіх, бо вони дійсно не важилися заколючувати спокою і ладу. Саме зі сцени (зробленої для “свята” комсомолу) зійшов останній колектив і ціла маса народу підняла спонтанно жалібну, могутню мелодію “Як умру . . .”, а за тим поплинули “Реве та стогне”, „Думи мої . . .”. Не видно було диригента, співав нарід, співав український Київ . . . На дворі вже цілком стемніло і я вже не бачив, тільки чув, як хтось виголошував палку, патріотичну промову про Батька Тараса, — не “офіційного демократа-революціонера” — а національного пророка України. Ще одна пісня, ще одна деклямація і люди почали розходитися. І цікаво, — я всюди чув лише українську мову! Так наче б це

був інший Київ, Київ, що його так тяжко відкрити туристам. Я був щасливий, що мав нагоду бачити його в масовому українському обличчі. Я радів і був гордий за киян!

Із жалем залишив я дорогий Київ, щоб уже за годину вітати не менш дорогий мені Львів, місто моїх юних днів. Київ і Львів — два полюси в моїй душі, два центри у моїй голові... Шевченко і Франко — два велети українського духа, з'єдналися разом, щоб дати суть модерного українства. Київ і Львів, такі собі виглядом різні, а одночасно такі до себе подібні, творять таку цілість, що не можна собі уявити України ні без одного, ні без другого. Хоч би які застереження висувати, то треба признати, що їх з'єднання у 1939 році треба вважати великим позитивом в історії України.

Львів має тепер далеко більше характер українського міста, ніж Київ, але це і зрозуміле: Київ русифіковано впродовж цілих двох століть, Львів лише не цілих тридцять років. Тому Львів нині це — в історії України вперше від непам'ятних літ — українське місто; понад чотири століття це була "польська твердиня", понад століття німецько-польсько-жидівське місто, знову через двадцять років польсько-жидівське, за гітлерівської окупації німецько-польське; оце вперше набрало українського вигляду і характеру. Наплив росіян від 1945 року не міг змінити донині його українського обличчя і... не хочеться вірити, що це колись взагалі вдасться. Львівське українство набрало вже сили, відваги, набрало в себе віри і самопевности. Коли українськість Києва гейби законспірована, то Львова явна, голосна. Львів треба бачити не під час "гарячого туристичного сезону", коли він дійсно залитий прогульковцями з цілого СРСР (одиноке велике місто зі західним виглядом і атмосферою західної культури!). Його треба бачити весною, осінню або зимою (мої четверта і п'ята прогульки), щоб побачити дійсно український Львів, почути домінуючу українську мову і то не лише в театрах, але й в установах, крамницях, парках, ресторанах, на вулицях і скрізь. Український Львів зріс, зміцнів, змужнів і... змудрів! Отже — "націоналістичний"? — питає читач; і так, і

ні, — можу відповісти: Коли під терміном “націоналістичний” розуміти український патріотизм, любов до української культури, гордість за свою історію, то — так; коли ж під цим розуміти певний ідеологічно-політичний рух, персоніфікований ОУН — то тричі ні! Українство західних областей заплатило дуже дорогу ціну за оунівську ідеологію і практику і донині не вилізалося від завданих ран! Коли б нині починати щось “з тої бочки”, то на вас подивляться як на провокатора. Львів'яни змудріли й було б добре, щоб всякі емігрантські “революціонери” з ОУН зревідували свої погляди і залишили край у спокої, — що більше, — вчилися від нього, замість їх “просвічати”!

Дні минали скоро і не оглянувся, коли треба було казати дорогому Городові — до побачення.

ЧЕТВЕРТА ПОДОРОЖ, “ТОВАРИШ ЗВИЧАЙНИЙ” І ІНШІ НЕСПОДІВАНКИ

Мої чергові подорожі (четверта весною 1971 і п'ята зимою 1973) далекі від попередніх, різні своїми враженнями, тяжкі думками, інколи дуже чорними, майже розпучливими. Я входив надобре у третю фазу, що її можна окреслити “реалістично-песимістичною”. Київ і Львів не були містами з 1965 року, ще менше 1960-тих років. На Україну насувалась чорна хмара реакції, одна за одною і навіть прекрасні театральні вечорі не могли розігнати моїх чорних думок. Страх чаївся знову в усіх закутках, страх визирав з колись безжурно-веселих зіниць моїх друзів... Пропала радість. Журба заволоділа і моєю душею...

За два роки в мене назбиралося стільки заплутаних торгових справ, що треба було збиратися на конференції, щоб на місцях полагодити, чого не можна було досягнути листовно. За інтервенцією торговельного аташе при амбасаді у Вашингтоні я без перешкод отримав візу на одномісячну поїздку до Москви, Києва і Львова і 6 квітня вже висідав у Москві, але вже цього самого вечора мусів відлітати до Києва. В Москві відбувався міжнародний з'їзд комуністичних партій і Інтурист не

міг знайти мені вільної кімнати в готелях. Так, отже, почав я “офіційні розмови” в Києві. Вони мали радше характер куртуазійних візит і не давали виглядів на будь-які позитивні поладження. Позатим було багато вільного часу і я проводив його на огляданнях музеїв, галерій та театральних вечорах.

Над Києвом висіла якась чорна тінь, відгомін арештів з 1968-70 років та непевність, що станеться завтра. На засіданнях Спілки Письменників та Художників гримли тих членів, які підписались під “Відкритим листом” до ЦЕКА в обороні арештованих (“За гласність судових розправ”), вимушувано “каючіся заяви”. Атмосфера не була пригожа для приватних, домашніх візит; зустрічі відбувалися “припадково” на проходах, чи в кулюарах театрів під час перерв, слова були скупі... Говорили самі очі і потиски рук...

З Києва заскочив ще на три дні до Львова, щоб подивитися на нові вироби керамічної фабрики і не зустрівшись майже з ніким зі знайомих, відлетів до Москви, де впродовж шости днів відбував конференції у “Міжнародной Книге”, “Внешпосилторге”, “Разно- і Новоекспорте”.

Та ці конференції попередила мною неплянована, розмова-інтерв'ю з “представником радіо-Москва”! Мені було ясно, що це не був ніякий кореспондент радіо, але... з органів безпеки, — бож звідкіля радіо Москва могло довідатися, “що вчора вечір приїхав до Москви Іван Михайлович зі США”. Та я не дав пізнати по собі, що не вірю в його “кореспондентуру в радіо Москва”; прямо хотілося “поміряти” з чекістом. Він показався більш як чемною, культурною особою і — як пристало на його роллю — досить сильним інтелектуалом. Я вміло скеровував нашу розмову на “національний вопрос”, скориставши з його запиту, які мої враження з Києва і Львова. Я без обиняків заговорив відверто, що зауважив посилену русифікацію як вислід нового курсу на “перемелювання, перемішування а там зливання націй”, що його явно-славно партія пропагує, щоб “у добі комунізму створити один советський нарід”. Він заперечував та вмовляв у мене, що я не розумію “національного

вопросу партії, ленінських позицій” тощо. Дискусія була більш як оживлена, часами бурхлива, але не переходила “парламентарних норм”. Коли ми прощалися, я не без іронії завважив, що нашого “інтерв’ю” у такому виді “радіо Москва” напевно не схоче передавати.

По закінченні ділових конференцій та підписанні контрактів мені залишалося ще сім вільних днів і не маючи що більше робити, я вернувся до Києва. Тим разом мене ждала тут друга несподіванка і (не плянована) зустріч... Коли я пробудився ранком на другий день в кімнаті “Дніпра”, задзвонив телефон і: “Чи містер Яремко? Тут Звичайний з міністерства інформації”.

Я мало не розсміявся до слухавки, бо такого міністерства Українська Республіка не має, але веселим голосом відповів:

— “Я дуже радію, що республіка має вже своє міністерство інформації; чим можу служити?”

Голос: — “Дуже радо хотів би Вас зустрінути, є багато справ, які нас цікавлять”.

Ми домовилися про зустріч - “ланч” у ресторані і я вже вповні був зорієнтований, що я тим разом під пильним дозором; у Москві “радіо Москва”, а тут “міністерство інформації”. Ну щож, — раз “убрався у гриб”, нічого робити. Відвороту немає.

На дванадцяті годину прийшов молодий чоловік (десь у тридцятих роках), з гарним, культурним виглядом, назвав себе “Звичайним”, галицький земляк зі Золочівщини. Під час і по “ланчі” зав’язалася довша розмова; показалося, що “мій звичайний” не даром працює в “міністерстві інформації”, — він неабияк обізнаний з життям еміграції. Я б сказав, “не менш обізнаний за мене”. У нього у портфелі і “Сучасність”, “Шлях перемоги”, “Свобода” і різні еміграційні видання. Він обізнаний з еміграційними персонажами (“А що робить Стецько, Лебідь, Лівіцький?”). Та найбільше цікавила його особа якогось Камінського (мені досі незнайомого) зі “Сучасності”, ну і д-ра Лапичака і А. Білінського (“Чого вони хочуть?”). Я заслонювався, що я в більшості інтересуюся бізнесовими справами і на політичних де-

тайлях не дуже то визнаюся, але він мене “застрілив”: «Та ж Ви “Обсервер”, постійний дописувач “Українського Життя” у Шікаго». — Не було вже глузду дальше прикидатися і я рішив таки піти на дискусію; на мою думку, в таких випадках, де вас провокують офіційні кола (як ось “співробітник міністерства інформації”), треба приймати визов і відважно обстоювати свої погляди. Наші дискусії продовжалися і на третій день та найцікавіша (і не без наслідків для мене, як згодом показалося у Москві) була остання, перед моїм відлетом з Києва.

Попереднього вечора відбувався в оперному театрі незабутній концерт української клясичної музики, присвячений Бортнянському, Веделю і Березовському. Це був гейби визов “офіційній лінії”, яка зараховує тих музиків-композиторів до російських. В товаристві своїх приятелів вибрався і я на цю “маніфестацію” українського Києва. Заля театру була виповенна по береги і... всюди було чути українську мову. Хоч виконавцями програми не були “співацькі зірки” столиці (між іншими виступала і Ганна Ратушна — нині Колесник на еміграції), хоч програма і виконання залишали багато до побажання, вдячна публіка сприймала гарячо кожну точку. Під час павз можна було зустрінути в кюльорах театру майже всіх діячів культури українського Києва. Очевидно не бракувало там і Івана Дзюби з дружиною і сином.

Такий концерт не міг пройти повз увагу ділків з “міністерства інформації”, про що я довідався від “Звичайного” на другий день. Він прийшов до мене вчасним ранком дуже оживлений і з місця:

— “Всі горобці в Києві співають, що Ви зустрічалися з Іваном Дзюбою”!

Я, іронічно і жартом: “А що ж це, чи Дзюба такий небезпечний чоловік, що з ним заборонено зустрічатися? А може Ваші горобці співають фальшиву мелодію”!

Тоді він, видно збентежений, почав викриватися, що це дрібниці, мовляв, він пошуткував і, щоб направити враження, запропонував мені оглянути музей “Скарби України”, який недавно відкрито в приміщеннях

Лаври. Попередніми днями я старався його відвідати, але він все був закритий. Тому дуже радо скористав зі запрошення і хоч залишалося лише не цілих п'ять годин до мого виїзду на летовище, я з подякою прийняв запрошення і вже за пів години ми були в Лаврі.

Мов на стукнення магічної палички явився екскурсовод, двері музею відкрилися і я насолоджувався дійсно імпозантною ("золотою") виставою. Це частина старинних дорогоцінностей, з археологічних розкопок на території України, повернених з Москви до Києва. На жаль, у мене не вистачало часу, щоб точніше оглянути всі експонати, тому лише побіжно перейшов усі кімнати; та вже і цей короткий перегляд дав мені змогу набрати великого і незабутнього враження: це дійсно скарби, якими можемо гордитися перед світом!

Я подякував "Звичайному" за ту нагоду, розпрощався, щоб вже за дві години причалити на аеропорті Внуково і звідтам таксі доїхати на міжнародний аеропорт Шереметево, звідки мав відлітати до Нью-Йорку. Та тут чекала мене прикра несподіванка: при паспортній контролі мене забрали два старшини пограничного КГБ, завели в камеру і зразу ж: "Где ета литература, что вам передали у Києве?"

Нічого не допомогло моє заперечення, що я маю лише кілька книжок, що закупив у Києві, але ніякої "етой літератури" не маю і про таку не знаю, вони перевели точну ревізію у моїх валізках, а коли там не нашли нічого з "етой", казали роздягнутися. Коли ж і особиста ревізія не дала бажаного їм успіху і коли вони розчаровано дивилися один на одного, на мене почали вдаряти гарячі поти і я шойно тоді почав здавати собі справу зі серйозности мого положення: Ану ж вони зараз витягнуть зі своїх карманів якусь "крамольну літературу" і... пришиють мені?... Їх же двох, я сам один, і мої заперечення не будуть мати ніякої ваги!... Тих кілька хвилин видавались вічністю...

Вкінці старший, здається в ранзі майора шорстко: "Собирайтесь, а то опоздаєте самолет".

І це дійсно був крайній час, бо мотори літака були вже на повних оборотах, коли я переступив поріг. Прий-

шовши до себе (по кількох чарках “скачу”), я згадав “приятелів з радіо Москва і київського міністерства інформації”; бач — не забули попрощатися!

В Нью Йорку я “склав протест” на руки Михайла Денисовича Полянчика (тодішній амбасадор УРСР при ОН) і коли не отримав ніякої сатисфакції, повторив ще раз осінню на руки Г. Шевеля, міністра закордонних справ УРСР, який приїхав до Нью Йорку на сесію ОН. Він обернув все жартом, мовляв, “це не сталося на території нашої республіки, а в Москві і нашого брата часом роздягають — От коли б ви відлітали з Борисполя на Цюрих, то тоді вже друге діло!”

Я вкінці здав собі справу, що це дійсно не така справа, щоб за неї “ламати копію”, тим більше коли додідався, що того самого літа в Москві “роздягнули” самого голову українських прогресистів з Нью Йорку — Лагойду! Зчасом враження затерлося і хоч я в лютому зарікався, що вже ніколи не поїду там, таки треба було вибиратися.

У міжчасі (січень-лютий 1972) в Україні зайшли події, які зовсім затерли мої переживання з лютого 1971 року; це голосна провокація довкруги Добоша та її вагомні наслідки. Пишу з повною відповідальністю — провокація, — бо донині переконаний, що ціла та афера (поїздка Добоша з Бельгії в Україну) була спритно зааранжована органами КГБ та їх “представником-зв’язковим” у верхівці бандерівського “визвольного фронту”. Російські шовіністи в КГБ приготувалися до остаточного розгрому діячів нового українського відродження і шукали “легальної основи”. За часів Сталіна цього їм би не було потрібно, але сімдесяті роки — це “доба соціалістичної легальності” і без будь-яких доказів не можна переводити ревізій, арештів, — тим менше засуджувати. Треба було пов’язати видних і надто голосних “дисидентських” діячів української культури з націоналістами закордоном, а там... з “чужоземними розвідками”!

Тому в грудні 1971 “являється в Києві і Львові Добош, чільний діяч “визвольно-бандерівського” СУМ-у, для зв’язків з “нескореними” і з дарунками та символіч-

ними кількадесяти долярами! Вислід, — ще надто свіжий і болучий — численні арешти у Львові і Києві, трагічні жертви провокації; самого Добоша, що виконав брудну місію і... розкався, викинено закордон, щоб міг даліше “грати героя”! Це була провокація, шита дуже грубими нитками, але бандерівсько-стецьківські кола донині не хочуть її розкрити; противно — неперемінливо, “патріотичною” демагогією роблять з Добоша “героя наших днів”.

Я мав відвагу вдарити по цій провокації у статті в «Українському житті», підписаній з обережності “Сіґма”; у ній я доказував, що афера Добоша, це логічне завершення безвідповідального “патріотичного галасу”, який зняла і консеквентно через довгі роки вела вся націоналістична преса довкола деяких видних “шестидесятників”, вказуючи на них як на “духових подвижників самостійницької ідеї, продовжників визвольних традицій ОУН - УПА”... Для кожного неупередженого ставало ясным, що це... було копанням могил для Морозів, Дзюбів, Світличних, Чорноволів, Сверстюків і десятків інших. “Закордонним революціонерам” потрібно було “свіжих героїв”, — кагебівським шовіністам приводу і доказів для ліквідації надійних і небезпечних молодих українських патріотів; оба чинники знайшли спільну мову і... осягнули свої цілі! Можна було збожеволіти, приглядаючись безсильно цій чортівській вахканалії. Нечисленні голоси перестороги, що появлялися на сторінках «Українського Життя» в Чикаго та «Українського Голосу» у Вінніпегу залишалися “голосом вопіючого на пустині”; т. зв. “незалежна патріотична преса” на чолі зі «Свободою» мовчала, чи радше включилася повністю до визвольно-фронтівської пропаганди і гльорифікації...

“ОСТАТОЧНЕ І СЕРЙОЗНЕ ПОПЕРЕДЖЕННЯ”

Я здавав собі справу, що обом чинникам (“еміграційно-визвольному з одної сторони і російському КГБ з другої) наближення еміграції і краю, зачасті зустрічі, відвідування батьківщини тощо, стали сіллю в оці й оба ці чинники хотіли робити все, щоб цей потік перегородити і спинити; російським шовіністам таке зближення краю з еміграцією перешкаджало запланованій повній політичній русифікації під фірмою творення “одного советського народу”, а нашим націоналістичним вождям на еміграції перешкаджало їх перманентній пропаганді у стилі: “Одинока Україна на еміграції, у большевії її нема, все пропало, там нужда і нарід гине з голоду” тощо.

Я мусів щось робити, щоб розірвати цей ланцюг, здемаскувати цю конспірацію на нове “знищення Русі”! Коли мої інтервенції у Михайла Денисовича не давали ніяких надій (“Ви ж знаєте, — це не моя справа, я ж лише представник при ООН, їдьте до Києва”...), я рішився на очайдушний крок, — таки ще раз їхати до Києва і там на місці зорієнтуватися ближче та зробити інтервенції перед відповідними органами. Головні “актори” трагедії, Дзюба, Світличний і Сверстюк перебували ще під слідством і я надіявся їм допомогти. Мені також було пильно поалагодити бізнесові справи (вибрати нові товари і заключити нові договори).

За інтервенцією представників “Новоекспорту” у Вашингтоні і Нью Йорку я отримав подвійну візу (бізнесову і туристичну) на Москву, Київ і Львів і 13 січня 1973 року вибрався в дорогу. Зі собою забрав чотири фотокопії моєї статті в «У.Ж.» з дати 14 січня п. н. “Політика очима реаліста”. Стаття була написана — як то кажуть — “з розмислом і планом”. В ній були виложені мої позиції відносно еміграції і краю з найдальш посу́неними уступками в сторону режиму, прямо “капітулянтські”; спасибі д-р Лапичакові, що він мав відвагу їх надрукувати. Позиції з тої статті мали бути моєю “візитною карткою” для переговорів і інтервенцій у Києві; багато чого думалося..., не здаючи собі справи, що ці

позиції — добрі на шістдесяті роки — у сімдесятих були неактуальні, ба, ворожі!

До Москви я прилетів вже 14 січня, але міг затриматися знову лише на два дні; треба було звільнити кімнату в “Росії”, бо всі готелі були “заброньовані” для делегатів на 24 з’їзд КПСС, що відкривався 17 січня. Я мав лише на стільки часу, щоб відбутися конференцію у “Новоекспорті”. Ми домовилися, що на другий тиждень, на середу, четвер і п’ятницю, прийдуть до Києва представники “Новоекспорту”, які даліше на наступний тиждень прийдуть до Львова на два дні, щоб на виставках українського народного мистецтва в тих двох центрах вибрати і замовити відповідні товари. По моїм повороті в Москву, за три тижні я лише підпишу формальні договори на вибрані товари. “Новоекспорт” попередив вже місяць наперед “Укрхудофонди” в Києві і Львові про мій приїзд і вони мають влаштувати такі виставки в домовлені дні. Це мене вповні вдоволяло і я вже в четвер вечором був у готелі “Дніпро” в Києві. У п’ятницю я замовив собі конференцію-зустріч з президією т-ва дружби “Україна” на понеділок. З черги я зв’язався з міністерством закордонних справ, щоб домовитися про зустріч з міністром Шевелем. Та тут мене стрінула перша несподіванка, — мені відповіли, що “міністр поважно хворий і не буде в стані прийняти мене в найближчий тиждень”. Це мене сильно заскочило, бо я багато покладав на конференцію зі Шевелем і його “дипломатична хвороба” майже перекреслювала мої плани і надії... Від т-ва “Україна” я не очікував багато, знаючи, що воно не має ніяких впливів ні значення в Києві, але, — це була остання надія добитися через нього авдієнції з потрібними чинниками.

Суботу і неділю провів серед знайомих та празникував; це ж було свято Богоявлення (“Йордан”), тож “святив воду” у Володимирськiм соборі. Відправою проводив сам митрополит Філярет в сослуженні дияконів, співав прекрасний хор, народу було дуже багато і то не лише старих.

В понеділок, без великого ентузіазму йшов на зустріч з президією т-ва “Україна”. Мене зустріло п’ятьох

представників з головою Кисілем, якого досі не знав, і який замінив мені добре знайомого Цуркана Валентина І. Це було даліше розчарування, бо на розмову з Цурканом покладав я деякі надії, знаючи, що він має певні “зв’язки”. Тому конференція, крім гарних компліментів і чемностей, не могла принести ніяких успіхів. Що більше, — я наразився на грубий напад секретаря Іваницького (“Це що? Ви приїхали захищати Дзюбу?”). Я не залишився йому довжний, відповів більш як різко і лише Кисілю вдалося сяк-так погодити нас. Він обіцяв перестудіювати мою статтю, перевірити можливості моїх розмов з іншими чинниками й обіцяв дати відповідь на всі ці справи на черговій зустрічі, в п’ятницю ранком... Така конференція ніколи не відбулася, а відповідь одержав я “через другу устанovu”! Але про це згодом.

У вівторок вполудне приїхало двоє представників “Новоекспорту” і цілу середу та четвер я був вповні зайнятий своїми торговельними справами; ми ходили по художніх виставках, влаштованих Укрхудожфондом, підбирали товари, торгувалися за ціни, робили замовлення. Вибір був прекрасний і це дещо поправило мій настрій. Четвер, по полудні, вони відїхали до Москви, договорившись про чергову зустріч в понеділок в Укрхудожфонді у Львові. Я мав затверджений інтуристом побут в Києві до неділі, але рішив їхати вже в суботу ранком, тому в четвер я попросив “Інтурист-сервіс”, щоб перемінив мені “рейс” з неділі на суботу.

В четвер вечором мене запросили мої знайомі зі Спілки письменників на прощальну вечеру в ресторані “Дніпро”. Коли ми засіли при столі, і випорожнивши кілька чарок, забиралися до борщу, ненадійно підійшла дівчина з “Інтуриста” з досить нечемною вимогою (“Ви мусите піти”...), щоб я негайно зайшов до “Інтуриста”. Я пригадав собі, що ранком просив перемінити мені “рейс” до Львова і думаючи, що саме в цій справі мене визивають, перепросив товариство і пішов за дівчиною. Яке ж було мое здивування, а там і обурення, коли вона мені вияснила, що це не “сервіс” а сам директор визиває. Я вилаявся здорово на Богу винну дівчину й по-

іритований до краю переступив поріг кімнати директора:

— “Це більш, як некультурно перебивати гостям вечеру” — накинувся я на особу, що сиділа за столом.

Він зовсім спокійно: “Прошу сідати, я маю Вам щось відчитати” і, не даючи мені часу на відповідь, зачав: “Вже попереднього разу Інтурист попереджав Вас...”

— “Це брехня” — перебив я — “мене ще ніколи Інтурист не попереджав”, та він не звертаючи уваги на мою репліку, продовжав: “... щоб Ви свій побут у нас обмежували до ділових справ і не займалися ніякими політичними справами”.

Я знову перебиваю: — “Це провокація! Я не займаюся ніякими політичними справами”, — та він продовжав далі:

— “Тому, що Ви збираєте знову інформації про мнимої арешти в Україні, Інтурист оцим дає Вам остаточне і серйозне попередження, що, коли не заперестанете такої активності, він буде змушений прикоротити Ваш побут і видалити Вас з нашої гостинної країни”.

Тоді я, вже вповні опанований, склав свою заяву:

— “Уважаю це брудною провокацією, не приймаю Вашого попередження і буду жалітися у відповідних місцях”, і тріснувши дверима, я залишив кімнату і подався до ресторану. По дорозі “голова витверезіла” вповні і я зачинав здавати собі справу зі серйозності мого положення: Ось я не закінчив ще своїх бізнесів, не маю ніяких договорів і... можу, нічого не полагодивши, опинитися завтра в Нью Йорку!...

Я не міг скрити свого змішання і прибитого настрою і розповів своїм “господарям” вечері про все, що зайшло; додав при тому, що “видно, Ви всі “на учоті”, бо поза Вами та президією Т-ва Україна я з ніким не говорив про ситуацію в Києві”.

Вони потішали мене, щоб я не брав собі всього до серця й обіцяли, що порушать “всі можливі пружини”, щоб запевнити мені щасливий кінець мого побуту в Києві та Львові. Так ми розпрощалися, а я рішив на другий день добиватися авдієнції у Затягана, міністра

туризму, з яким я познайомився у 1962 році в Чикаго, коли він проважав балет Вірського в турне по Америці. Зрештою, я мав мати ще домовлену зустріч з президентом Т-ва “Україна”, де я також думав запротестувати проти “Інтуриста”. Але ранком в міністерстві туризму мені сказано, що... міністер захворів, а з Т-ва “Україна” подзвонили, що, на жаль, вони перешкоджені і... конференція не може відбутися! Я зрозумів все: Моя “місія” не лише вповні провалилася, а до того — я ще наразив себе...

У тяжкому настрою залишав я в суботу ранком Київ, щоб на полудне “розгоститися” у — гей би все зарезервованій для мене — “традиційній” 15-ці, готелю “Інтуриста” у Львові. Справа була ясна: моя кімната притикала стіною до... кімнати “Інтуриста”!

Їдучи тим разом до Львова, я старався про дозвіл відвідати могили моїх батьків на цвинтарі в Викотах, під Самбором. Я здавав собі справу, що це моя одинока й остання нагода, а що саме на другу суботу припадало моє 63-річчя народження, я думав використати ту нагоду в проханні про дозвіл. Тому вже в понеділок ранком звернувся з тим до “Інтуриста”. Мені обіцяли дати відповідь в четвер. Я викликав телеграфічно на середу свою братаницю Катрусю, щоб приїхала до Львова на середу і, пообідавши, пішов шукати своїх представників з “Новоекспорту”, що мали прилетіти з Москви. Я вже підозрівав, що “їх також попереджено” і вони не приїхали, а без них, я не міг нічого робити. Мені відлягло, коли застав їх в “Укрхудожфонді” та до того представників художних артілей і заводів з Івано-Франківська, Чернівець і Ужгороду з багатими експонатами. Ми і зараз приступили до діла; вибір був великий і чудовий, ціни не високі, тож за три години ми закінчили діло. При вечері з моїми симпатичними москвичками ми домовилися, що завтра ранком відбудемо конференцію і підберемо вироби на Керамічній художній фабриці а відтак в “Лісотресті” (дерево-різані сувеніри) і вони вже в середу вечером відлетять до Москви. Так і сталося, і я вже вечером став “туристом”. В середу приїхала ще моя братаниця Катруся і ми домовилися, щоб

вона в п'ятницю вполудне чекала на мене на цвинтарі в Викогах; я попередив її, що я напевно не отримаю дозволу відвідати батьківську хату, тож, щоб не розголосувала про мій приїзд в селі. Коли ж вполудне не приїду, то хай вона приїде ще раз до Львова.

Четвер вполудне Інтурист відмовив моєму проханню, але в дорозі інтервенцій поступився, дозволяючи мені поїхати ("лише на цвинтар"). Це була для мене найщасливіша хвилина за всі побуті в Україні. Моя сестра померла малолітньою у 1926 р., брат Дмитро загинув трагічно в 1930 році, мати померла у молодім віці в 1939 році і батько дожив до 1957 року. Оце вперше по тридцяти роках мала відбутися "родинна зустріч" на їх могилах! Був гарний морозний день, снігу обмаль. Я купив квіти, сів у авто і вибрався на шосе Львів - Комарно - Рудки - Самбір. Та хоч як добре я пам'ятав ту дорогу, я не міг пізнати сіл і містечок; так далеко все змінилось. Що більше, — я не міг пізнати і родинного села, що розкинулось обабіч шосе Самбір - Крукеничі - Мостиська. Нові, великі хати "з вікнами на чотири сторони", всі під черепицею, по більшості муровані, з антенами на дахах, замінили "традиційні сільські стріхи".

На цвинтарі зустріла мене братаниця і завела до дорогих могил. Вона їх гарно упорядкувала і поставила кам'яні пам'ятники - хрести. Я поклонився прахам дорогих рідних, поклав квіти, постояв в задумі і... треба було прощатися. Не треба, мабуть, і казати, що це найболючіший момент кожного туриста!

У поворотній дорозі ми зупинилися на обід у Самборі, у гарно відновленім і розмальованім ресторані (давніше Кафе - Роялка) і з'їли на правду чи не найкращий обід (... і найдешевший) за всі дні побуту в Москві, Києві і Львові. Побут і відносний добробут "на провінції" не уступає столичним. Це було приємне ствердження. По обіді я пішов перейти вулицями мого міста, де я провів свої юнацькі роки. Воно — зокрема центр — змінилося поважно: на місці старих жидівських домів, зруйнованих у 1943 році (під час протижидівських акцій Гештапо), засаджено великий парк, над Млинівкою —

великий став-басейн, у парку поставлено пам'ятники Шевченкові і Хмельницькому, но й очевидно — Леніну. Всюди українські написи, всюди українська мова; русифікація ще не опанувала “провінції”.

Перед вечором був вже назад у Львові. Ще одна спільна вечеря-зустріч, а в суботу відвідав ще знайомих і по полудні зачав приготувляти “прийом” для запрошених гостей на мої уродини. Я приготував вечерю в “Карпатському залу”, в готелі. Зібралася компанія, хоч “невеличка, але чесна”, були тости-привіти, були співанки, було весело... і заразом сумно, що все має свій кінець і треба прощатися. Мое шістдесяттриріччя не забудеться ніколи.

На другий день ще прощальні візити, ще один обід у прекрасному ресторані на Княжій горі, і пізно ніччю я висідав на Внуковім аеродромі в Москві. По довгих клопотаннях (львівський “Інтурист” не повідомив, що я прилечу зміненим рейсом, замість вполудне — ніччю), я таки добився до готелю “Росія” і отримав кімнату. Я спав мов забитий до полудня в понеділок. По обіді договорився телефонічно про конференції з “Новоекспортом” і “Межкнігою” на вівторок. Все “пішло по плану”: Я підписав всі контракти, забрав свої копії, увечорі побував ще на опері в “Большому” і на другий день зачав приготувлятися до повороту. Я очікував знову яких “несподіванок” але відправа на леволиці пройшла дуже легко і “гладко”. Характерно — що за цілий час мого п'ятого побуту в Москві, Києві і Львові мене не нападвали ніякі “звичайні”!

Тяжко і сумно було в дорозі; я здавав собі справу, що це, мабуть, моя остання подорож на Батьківщину. Замикався ще один період мого життя — намагання збудувати мости між еміграцією і краєм, поставити на американському континенті гідну амбасаду української культури — зокрема українського народного мистецтва. Одгули, пропали мої найкращі мужеські літа; повних 13 років. Та проти мене сприялися такі потужні сили (і тут і там), проти яких я не міг встоятись.

II ЧАСТИНА

АНАЛІЗА, РЕФЛЕКСІЇ, ВИСНОВКИ

П'ятнадцять років тому назад я станув на шлях реалістичної політики, порвавши безповоротно з романтичними ілюзіями, нереальними політичними мріями. Цей шлях вимагав від мене повної ревізії думок, переоцінки національних вартостей, переставлення політичних пріоритетів. Він вимагав даліше — хоч як болючого, але невідкладного — „відбронзування” нашого минулого, відкинення у політичному мисленні всяких мітів, легенд „про славне минуле, про геройські діла ОУН, СБ, УПА” і т.п. Одним словом — цей реалістичний шлях вимагав дивитися правді в очі, приємна вона, чи ні. Це відносилось зокрема до нашої постави до Радянського Союзу взагалі, а до Української Радянської Соціалістичної Республіки зокрема. Тут я зустрівся з двома протилежними поглядами, — обома чисто емоційними, сказати б, романтичними. Одні, безкритичні оптимісти, подають все в рожевих кольорах, — другі — чорні песимісти, не видять там нічого позитивного; для них — це лише російська колоніальна форма „закабалення” українського народу.

Оба настільки скрайні погляди, що немає мови про будь-які компроміси між ними. Мені забрало п'ятнадцять років кропіткої праці, щоб зорієнтуватись у цій контроверсійній дійсності, знайти якусь, коли не об'єктивну, то зближену до правди розв'язку. Я взявся до солідних студій, вивчав всю можливу літературу так проти — як і прорадянську, зокрема наукову, історичну і політичну. Це були теоретичні студії, які давали мені змогу дивитися відкритими очима на підрадянську дійсність під час моїх п'яти подорожей, що в цілому забрали мені п'ять

місяців. При тому зустрічі, розмови і дискусії в Москві, Києві, Львові, Нью-Йорку і Монтреалі помагали багато у виробленні реалістичного погляду на нинішню ситуацію в Україні. На цьому місці мушу підкреслити, що найкращі інформації я отримав (примінюючи дедукційну методу) від офіційних чинників, як пок. Лука Кизя, б. амбасадор УРСР при ОН, міністер торгівлі УРСР С. Романів, визначний науковець - правник проф. Недбайло, представники Т-ва дружби зі закордонними країнами і Т-во дружби „Україна” в Києві, різні замасковані чиновники КГБ, як „Звичайний” у Києві, та „представник радіо Москва” у Москві, та зокрема від свого друга, пок. д-ра Ореста Макара, що у 1957 році „вибрав свободу” та став викладачем на Львівському Політехнічному Інституті. При тому, як досвідчений правник, я маю відносно добрий змисл обсервувати життя та робити висновки.

На цьому шляху я зустрічався з такими противоріччями, що деколи губився і попадав час до часу у певні скрайності. Висловом цього були мої статті, які я містив постійно на сторінках чикагського „Українського життя” під криптонімом І-ко, Яко, КоЯ, або псевдонімами Обсервер, Сіґма, Стривігор або Стривігорський. Це були спорядичні вияви моїх почувань на даному етапі, вони були радше суб’єктивною реакцією на марґінесі даних подій, або даної лектури. Вони не можуть претендувати на оцінку повних, об’єктивних оглядів сучасної дійсности в Україні.

Коли вкінці я вирішив друкувати ці спомини, то поставив собі за ціль дати по-можности найбільш об’єктивну картину цеї дійсности і то повну за час останнього п’ятнадцятиріччя. А вирішив друкувати їх тому, що доба моїх практичних студій закінчилася в січні 1973 року в Києві, коли я мусів здати собі справу, що мені буде унеможливлено відбувати дальші подорожі в Україну, — що я закінчив певний період свого життя, — що головне, — моя „місія будови мостів” закінчилася невдачею! Залишився обов’язок перед чесними українськими людьми поділитися своїми думками та досвідом і може... улегши-

ти своїм майбутнім послідовникам, якщо забажають верстати цей тяжкий шлях будови мостів між українством за рубіжем та батьківщиною. Такі мости, живі зв'язки з Україною, — і то не лише духові, але й фізичні — потрібні в першій мірі для збереження українства на чужині.

Я вже в тексті своїх хронологічних спогадів зачіпав деякі аспекти радянської дійсності в Україні; тепер хочу зібрати це все під певні, спільні знаменники, підсумувати та уточнити у певних секторах, як національно-політичним, суспільно-культурним тощо.

НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМА: РУСИФІКАЦІЯ

Більшовицька ідеологія відсуває національне питання на другий плян, ставлячи на перший — класові й економічні справи. Одначе при тому підкреслює на кожному кроці, що комунізм — це не космополітизм, що добрим комуністом може бути лише „патріот свого народу”. Але з цим патріотизмом виходить не абияка заковика: для русского комуніста немає ніякої проблеми: його Росія — це „страна світового пролетаріату”, його Москва — це столиця „батьківщини”, його рідна мова — це „мова великого Леніна”. Він не має ніяких труднощів ані перешкод бути русским патріотом і комуністом одночасно. Та не так у інших народів, що входять у склад СРСР як українці, білорусини, грузини, чи литовці і т.д. Вони мусять „двоїти” свій патріотизм, свою душу. З одної сторони їх батьківщина — Україна, а з другої — Советський Союз; з одної сторони столицею їх батьківщини є Київ, — з другої — Москва. Їх рідна мова є українська, але є ще „всесоюзна мова великого Леніна”...

При тому він мусить бути дуже обережним і ніколи не забувати, що „лише при допомозі й опіці російського пролетаріату Україна може бути вільною”, що „великий руский народ визволив Україну від окупації німецького фашизму та подав їй велику допомогу у відбудові зруйнованої економіки”... Тому у вияві свого патріотизму українець має ставити на першому місці Радянський Со-

юз, російську мову, Москву, і російську культуру, якщо він не хоче попасти на листу „українських буржуазних націоналістів” із усіма консеквенціями...

З одної сторони (за Леніним) „націоналізм понево-
лених націй — це прогресивне явище”, але якщо він ви-
являється у формі „буржуазного націоналізму” — це ре-
акція, контрреволюція, яку треба безпощадно поборюва-
ти. Про те, чи це прогресивне, чи реакційне явище, рішає
безапеляційно генеральний секретар партії та Кремлів-
ський ЦеКа. Виходячи зі створених діалектичних мітів у
стилі: — Нарід — це пролетаріят цього народу, отже ін-
терес пролетаріяту це інтерес народу. З другої сторони
— комуністична партія — це еманация пролетаріяту і тим
самим одинокий провід народу. Дальше — комуністична
партія це бюрократична партійна машина, завершена ЦеКа
партії, і вкінці ЦеКа партії — це Політбюро, а точніше
генеральний секретар партії. Отже, коли промовляє гене-
ральний секретар партії, то промовляє ціла партія, увесь
пролетаріят, а тим самим цілий народ!...

Роля і воля генсекретаря, — це роля і воля середньо-
вічного папи, світського деспота.

Ленін створив небувалу досі в історії людства тоталі-
тарно-централістичну організацію зі залізною дисцип-
ліною і з діалектичною філософією, що заволоділа вели-
кою територією, вийшовши поза кордони колишньої ім-
перської Росії. Історія „нової Росії” — це у першій мірі
історія комуністичної, — чи давніше — „російської соц-
демократичної партії більшовиків”, що її заснував Ленін
на другому з’їзді російської соц-демократичної партії
в 1903 році. Як бачимо, Ленін залишив за своєю пар-
тією начальний прикметник — „російська”, отже не
„соц-демократична партія Росії”, але „російська соц-
демократична партія більшовиків”. Це прикметникове
означення партії має велике значення: **ВОНО НАЦІО-
НАЛЬНЕ ОБЛИЧЧЯ ПАРТІЇ**. Характерно, що в цьо-
му самому часі Ленін накинувся пристрасною лайкою на
свого одноступця, українця Юркевича та інших україн-
ських соціалістів за те, що вони посміли створити... укра-

їнську соц-демократичну партію. Це в очах Леніна було „зрадою пролетаріяту, українським буржуазним націоналізмом”. Отже прикметник: „російська” — це прогрес, але прикметник: „українська” — це реакція!...

Йдучи консеквентно по цій лінії, Ленін гостро засудив створення в Києві у 20-тих роках „Української Комуністичної Партії” (УКП) і наказав її зліквідувати, щоб з другої сторони поблагословити „Комуністичну Партію більшовиків України” як філіял „російської соц-демократичної партії більшовиків”. Затверджуючи цю назву, Ленін хотів виразно підкреслити, що вона не є і не має бути українською партією! Але йдучи за своєю діалектичною логікою в цей самий час для створеної адміністративної одиниці затверджує назву „Українська Радянська Соціалістична Республіка”, що охоплювала територію (не цілої) України, хоч логічно і правильно її треба було назвати: „Соціалістична Радянська Республіка України”. Та найбільш правильною була б назва: **„Російська Соціалістична Советська Республіка України”**. Йдучи по лінії ленінського діалектичного міту: — партія, пролетаріят, нарід, і беручи під увагу, що в Україні тоді пролетаріят на приблизно 80 відсотків був неукраїнський, — створена нова радянська республіка не могла бути українською, бо ж пролетаріят, а тим самим його еманация — партія не були українськими! І ніяка голословна демагогія російських більшовиків не може закрити цієї голої правди.

Цей факт видався навіть небезпечним для Леніна і його соратників („світова революція”) і він мусів затрубити на... відворот, заатакувавши російський великодержавний шовінізм та кинути клич „надолуження кривд поневоленим царатом народам”. Це був початок „українізації” УРСР. „Українізація” тривала вісім років і дала дійсно імпазантні висліди і це серйозно занепокоїло Кремль, який, шукаючи нагоди її спинення, зачав відкривати „відродження українського буржуазного націоналізму” в лавах Комуністичної Партії України та КПЗУ. Поведено сильну атаку на визначних українських комуністів, як Шумський, Хвильовий, Яворський, Волобуєв, Максимович, а

там на визначного „соратника” Леніна наркома освіти М. Скрипника, обвинувачуючи його та інших в „ухилах по національному вопросу”. Зачалося „прибирання до рук” Української Республіки, чистки КПБУ та КПЗУ, що призвело до самогубства визначного письменника М. Хвильового, а далі й самого наркома освіти М. Скрипника. Завершенням цього російського наступу і закінченням процесу „українізації” був **інсценізований процес** „Союзу Визволення України (СВУ) і „Союзу Української Молоді” (СУМ) у Харкові 1930 р. Десятки визначних українських діячів культури й активної молоді загнано за тюремні ґрати, десяткам інших заборонено всяку культурну діяльність.

Українізацію стримано, але — й це треба підкреслити, — не привернено русифікації. Українські школи (включаючи і інститути вищої освіти), українські театри, українські видавництва, преса, тощо, залишилися українськими.

Це все відносилось до центральних і східних земель до часу з’єднання західно-українських територій осінню 1939 р. Ці землі (Галичина і Волинь) як і згодом Буковина (1940 р.) та Закарпаття (1945 р.) зістали дійсно визволеними, бо через кільканадцять років дальшої польської чи румунської окупації вони були б пропали для українства назавжди. У першій мірі їх треба було відпольщити чи відрумунізувати, і на тому періоді їх дійсно зукраїнізовано. Заведено там українське шкільництво від народнього, через середнє до вищого (університетів, політехнічних інститутів, консерваторій, і т.п.), відкрито державні театри, наукові державні установи, тощо. Зникли чужі назви міст і вулиць; всюди являлися українські написи на вулицях Львова, який ще ніколи досі в історії не мав українського обличчя. Загомоніла українська мова . . . Дещо гірше представлялися справи в державній адміністрації, де найшло багато тисяч чиновників зі східних теренів, які по „традиції” вживали російської мови. Це однак не були „російські шовіністи”, але, в більшості, „малороси”, що, прийнявши офіційну назву („я тоже укра-

їнець”), залишалися малоросами. Цей російський курс адміністрації відповідав вповні жидівській і польській меншинам, які ненавиділи українство й українську мову і масово зачали вживати демонстраційно свій польсько — чи жидівсько-російський макаронізм. Але все це топилося у великому українському морю.

Ситуація змінилася далеко на гірше по другому „визволенні” у 1944 р. У роках 1941-44 західне українство у подавляючій більшості стануло на проти-більшовицькому боці і пішло на менш чи більш явну коляборацію з гітлерівським окупантом. Акція ОУНБ у 1941 р. (Нахтігаль, похідні групи...), „славні відозви” — транспаренти в стилі: „Хай живе Гітлер і Бандера” та інші пронімецькі та різко антибільшовицькі відозви, а далі — ССДивізія „Галичина” та УПА, не давали ніякої надії, що переможний СРСР не зажадає розрахунку. Тому з наближенням Червоної Армії зачалася масова втеча західних українців. Вислід був більш ніж трагічний: — майже весь професійно-активний загаль (вчителі, лікарі, інженери, правники, суспільно-господарські працівники) залишив західні міста й села, а в лісах... — залишилися збройні відділи УПА для „боротьби з більшовиками”. На наслідки не треба було довго ждати: до українських міст нахлинули десятки тисяч російських професіоналістів і бюрократів, десятки тисяч українських людей загинули (так від куль „Смершу” з одної, а від УПА з другої сторони), вивезено у концлагери та переселено в Азію десятки тисяч галичан та волиняків. Про ніяку „українізацію” не могло бути мови. Прийшов курс відкритої русифікації. До року всі західні міста (як зрештою і східні) прибрали вигляд російських, всюди лунала російська мова, масово відкривались по містах російські школи, на високі школи прийшли десятки російських і ще гірш шовіністично антиукраїнських жидівського-російських викладачів-професорів. Цей чорно-безнадійний стан тривав до смерті Сталіна, а точніше до 1955 р. Подібний процес (хоч далеко у меншому трагічному масштабі) проходив на центральних і східних землях. Це була сумна „доба „Кагановича”, цього жидів-

ського русотяпа, що взявся за нове винищення української культури. Пригадаймо його погромницькі виступи проти українських корифеїв: Рильського, Сосюри, Довженка, Яновського. Пригадаймо „славний замір” Сталіна (що його розкрив Хрущов у своїй промові в 1956 р.) про виселення всіх українців за Урал...

По смерті Сталіна прийшла відлига, а за два роки пізніше, амністія. З концлагерів і заслання почали вертатись зацілілі рештки депортованих, зачалася реабілітація „виклятих” діячів політики, господарства, культури.

Уперше в історії УРСР першим секретарем КПБУ (отже „босом” України) стає українець Кириченко на місце українофоба Мельнікова, до влади (і то часто на чолові пости у партії й адміністрації) приходять українські люди, головню „з партизанської групи”. Почалося нове відродження, що в дечому нагадувало українізацію 1922-29 років. І на західно-українських землях прийшли далекойдучі зміни на краще. Зачав зникати отой панічний страх, що паралізував людей від 1944 року, піросло нове покоління, яке зачало витісняти найшлу російську бюрократію, займаючи її місця. Українські написи на вулицях, установах і крамницях заміняли російські, на університетах загомніла українська мова. І хоч голосна хрущівська шкільна реформа вдарила в дечому по українському шкільництві, то вона по суті нічого не міняла, а радше старалася закріпити „статус кво”: російські школи для росіян, українські для українців. Все таки під натиском українських чинників, зокрема партійних, цей шкільний закон змодифіковано настільки, що в російських школах введено навчання української мови та літератури, п'ять годин тижнево.

Це нове відродження українства осягнуло свій вершок з виходом на культурний Парнас, т. зв. шестидесятників на чолі з Василем Симоненком, Ліною Костенко, Іваном Драчем, Миколою Вінграновським, Віталієм Коротичем, Іваном Дзубою, Дмитром Павличком, Ростиславом Братунем, Євгеном Гуцалом, Іваном Світличним, Валентином Морозом та десятками інших. Вони заговорили

відважними голосами і „збудили” старих корифеїв як Рильського, Тичину, Бажана, Малишка, що не лишилися позаду молодих. Ба — навіть „сталінці” (що виростили і ниділи за сталінського терору) підтягнулися високо, а один з них Олесь Гончар перейняв у свої руки провід української літератури. За ним пішли Михайло Стельмах, Олесь Підсуха та інші, між ними навіть старорежимний критик О. Новиченко, Ю. Смолич і десятки інших поетів та письменників, художників, діячів культури й науки.

Та цьому стихійному відродженні приготовляють вже гальми, а то й намордники. На обрію являється нове, магічне гасло; „ЄДИНИЙ СОВЕТСЬКИЙ НАРОД”. Чи не вперше вжито його у лозунгах святкувань 1 травня 1958 року. Як правило, досі такі відозви ЦК КПСС кінчилися закликами: „Хай живе великий русский народ!”, а також: „Хай живе український нарід”, а за цим слідували інші братні республіки союзу. Це перший раз замість „поіменних привітів” з’явився короткий лозунг — „Хай живе великий советський народ”. І це був алярмовий знак. За ним на ХХІ конгресі КПСС прийшла „славна” промова Хрущова, що, мовляв, „ми закінчили період побудови соціалізму і входимо в нову добу побудови комунізму, коли зникнуть всякі державні кордони республік, і коли всі союзні нації злиються в .. один советський народ”! Це був дуже серйозний знак, що „в національном вопресе” приготовляються далекойдучі зміни, кінцевим наслідком яких має бути повна денационалізація неросійських народів СРСР.

На сцену випущено партійного чорносотенця Агаєва, що недвозначно зачав проповідувати, що ось настала доба, в якій мають відживати неросійські народи, а тим самим непотрібно їх національних мов, чи літератур, бо російська мова і література вповні задовольняє потреби „советського народу”. Йому вторували чорносотенці з Києва у стилі горезвісного Кравцева. А там в журналі „Вопроси язикознання” появилася знаменна передовиця, в якій чолові російські мовознавці розподілювали національні мови СРСР на три групи: Очевидно російська мо-

ва — це головна мова союзу і тому вона в першій групі, як „перспективна” мова; до цієї групи зараховано вірменську, грузинську та балтійські мови. Мови другої групи тепер зникають, бо вони функціонують лише в побуті; автори не назвали поіменно цих мов.

До третьої групи зачислено ті мови, які на данім періоді мають покищо перспективу. Вони вживаються лише в художній літературі, пресі, в початкових школах; все таки вони на дальшу мету „безперспективні” і їх вповні заступить час російською мовою. Автори не зважилися назвати поіменно тих „перспективно обмежених” мов, але кожному було ясно, що йдеться про українську і білоруську мови. Ті виступи викликали бурю протестів, зокрема в Києві, та навіть самих російських інтелектуалів (В. Солухин, Баграмов) і тому дальшу „наукову дискусію” на цю тему припинено.

Явною демонстрацією проти того „нового курсу” був великий, V-тий з’їзд письменників України в листопаді 1966 року за особистою присутністю ген. секретаря ЦК КПБУ Петра Юхимовича Шелеста. Чолові представники української рад. культури (Гончар, Вільде, Смолич, Коротич, а навіть Новиченко) виступили з недвозначним засудженням „нового, чорносотенного” наступу. Сам Шелест забрав довше слово, в яким між іншим складає знамениту заяву в обороні української мови: **„Треба бережливо і з повагою ставитись до нашої рідної, чудової, української мови. Це наш скарб, велика спадщина, яку кожний з нас повинні берегти і розвивати; здобутки української культури знаходять визнання у всьому світі, де гордо звучить українське слово, українська пісня!”** Це була офіційна, недвозначна відповідь українських чинників — у тому ЦК партії, на „безперспективність української мови!”

Так відбито перший наступ російських шовіністів і вони притихли, щоб за короткий час зачати нову атаку, тим разом під кутом „зближення націй”. Це був курс Брежнєва.

Але за Брежнєва світовий комунізм дізнає найбільшої поразки. На довгі роки (чи не назавжди?) розбива-

ється „єдність комуністичного руху”, кінчиться керівна роля Кремля у цьому русі. Зголошується новий претендент-конкурент, китайський маоїзм, зачинається неперемінлива пропаганда-полеміка, а то й проста лайка, взаємне називання фашистами, шовіністами, зрадниками пролетаріату, тощо. Одним словом: оба — російський і китайський націоналізми (бо такими вони насправді є) „зачали собі казати правду в очі”! Це не могло залишитись без впливу на комуністичні партії інших народів, зачалася велика „схизма” у світовому комуністичному русі. Немалого клопоту спричинили Кремлеві реформи Дубчека в Празі, що мусіло призвести до збройної окупації Чехо-Словаччини 1968 р.

Щоб протидіяти цій загальній декомпозиції комунізму, яка грозила перенестися і на територію „російського комуністичного блоку” (Румунія”), а там і самого СРСР, брежнєвський центр вдався до двох методів: — відпруження (детант-коекзистенція) з капіталістичним світом, зокрема з США і Західною Європою з одної сторони, і . . . „загостренням партійної дисципліни і „посилення ідеологічної чуйності”, підпертими посиленням влади і терору КГБ у себе всередині, — тим разом під новим камуфляжем: „зближення братніх народів”. Найсильніший наступ пішов на Україну, вона ж по російській найбільша республіка в СРСР. Під покришкою „економічних потреб” поведено сильну акцію за „переміщення кадрів” (або внутрішньої міграції). Кожного року (за даними офіційної радянської статистики) **переміщувалося більш двісті тисяч українських кадрів у північно-східні території СРСР, щоб в цьому самому періоді переміщувати таку саму кількість кадрів з цих північно-східних районів в Україну!**.. Наслідки, як це показав перепис населення 1970 р. були головокружні: — відсоток російського населення в Україні за період від 1926 до 1970 зріс на 119 відсотків (із 4.5 мільйона на 9.2) під час коли зріст українського населення в цьому самому часі не доходив навіть нормального. Українське населення в Україні зросло ледве на не цілих 5 мільйонів, отже на яких 20%.

При цьому не треба забувати, що ці українські переселенці („внутрішні мігранти”) були позбавлені всіх можливостей затримати на довшу мету свою національну ідентичність; коли вони самітні — то змушені одружуватись з чужинками, якщо мають діти, то їхні діти не мають змоги вчитися рідної мови, бо немає ні українських шкіл, українознавства, ні українських культ-освітніх клубів, часописів, театрів, тощо. Внутрішня міграція для українських мільйонів людей рівняється культурно-духовому геноциду на велику скалю. Це підтверджує і офіційна статистика: — мимо кожнорічного зросту українських емігрантів на територію російської федерації, відсоток людей, що признають себе українцями, маліє з кожним роком і з великої цифри більш п'яти мільйонів впав до трьох і пів мільйона; українська нація втратила в користь російської за період від 1926 року до 1970 року не менш два мільйони людей лише дорогою „внутрішньої міграції”.

У тому самому часі запряжено всіх партійних ідеологів-демографів і „філософів-філологів” до писання „наукових праць” за схемою: — переміщування-переселювання, перемелювання, зближення націй, що у кінцевому висліді має принести злиття націй, — це логічне завершення лєнінських ідей, „а найбільшим ворогом людства — у першій мірі українського народу — це український буржуазний націоналізм” (гляди Горовський, Нагорна, Черидниченко, Євдокименко, Римаренко, Маланчук, Білодід, — а з інших „нацменів” — Джунусов, Зиманас, Колтахічіян, Ахмидов, і самих руских — Пономарєв, Цвигун, Зєнушкин, і десятки інших).

Жертвою цього твердого курсу паде 1970 р. перший секретар ЦК КПБУ — Петро Юхимович Шелєст, що у 1968 р. відважився написати книжку „Україна, наша радянська”. Чи Петро Юхимович не „вичув нової лінії”, чи з розмислом і цілево хотів запротестувати проти цього курсу, — покажуть колись архіви Кремля. Рівночасно проведено фронтальний наступ на українську культуру та її носіїв, затіснено, сцентралізовано цензуру і поведено

систематичну, плянову русифікацію (не явну, боронь Боже, без ніяких указів чи законів).

Важливу роль в політиці русифікації відіграє Червона армія, головний носій російського шовінізму. Вона на 105% русска, на руському язику, виховувана на „славних традиціях” російської історії, з культом російських (царських) генералів, полковників, героїв. Тому майже у кожному місті України ви зустрічаєте вулиці, названі іменами цих генералів (Кутузова, Суворова, і т.д.). В більшості, українська молодь не відбуває військової служби в полках, стаціонанованих в Україні, але поза Україною і впродовж двох (в деяких родах служби до чотирьох) років не має змоги почути української мови, вислухуючи на кожному кроці російську, патріотичну пропаганду. Культ російських героїв призводить деколи до таких куріозів, як перейменування українських історичних міст іменами царських офіцерів-героїв. Малою ілюстрацією цього може послужити факт перейменування старовинного, галицького міста Жовкви на... Нестеров. Хто ж був той Нестеров, що дослужився у радянської влади такої почеси? Не шукайте його імені в історії більшовицької партії, чи історії „громадянської (1918-20) або „вітчизняної” війни (1941-45). Він не має ніякого відношення до „інтернаціонального комунізму”. Ні. Він представник царського, чорносотенного, офіцерського корпусу, „льотчик”, що згинув під Жовквою у 1914 р. у війні Росії з Австрією. Але він російський офіцер і це була достатня причина, щоб його іменем замінити назву старого українського міста Жовкви. От вам „радянський патріотизм”!

Вкінці важливий чинник у русифікаційній політиці — це організації молоді — піонери і комсомол. Це другі по армії патріотично-шовіністичні російські організації. А центральна газета „Молода гвардія” задає тон тому курсові. При тому не сміємо забувати, що дошкільна і шкільна молодь мусить обов’язково належати до тих організацій. Найгірше справа стоїть у вакаційних таборах-

вишколах, де молодь, відірвана від родини, через два місяці виставлена на російську патріотичну пропаганду і то.. на „русском языке”!

КУЛЬТУРА — ОСВІТА — НАУКА

Коли говоримо про науку і освіту в Україні, то не сміємо поминути дуже важного прикметника: „радянська”, бо справді в Україні може розвиватися лише „радянська наука”, „радянська культура”, „радянська освіта”, „радянський спорт” і т.д., що на простій мові значить: радянський-інтернаціональний зміст, українська форма. А коли далі взяти під увагу, що вияснювати поняття „інтернаціонально-радянський” покликаний єдино й тільки московський Кремль, то кожному буде ясно, що „інтернаціонально-радянський зміст” мусить іти по лінії російських інтересів. Тому виклад історії, мовознавства, економіки, ба навіть археології мусять іти по цій лінії. Всяка „чиста” наука, культура, освіта — недопускаємі, вони „буржуазні”, контрреволюційні! „Радянська наука, культура, освіта” має всі можливості розвитку, має широку допомогу партії та уряду, при сильній контролі-цензурі. Радянська культура — це протиставлення західної культури. Отже, не свобода думки, але партійна думка, не свобода слова, а контрольоване слово, — не свобода творчості, а „планова творчість”, — не свобода преси, а диктат партії і т.д. Наука, культура і освіта в Україні може розвиватися тільки у точно вимірених і контрольованих партією рамцях! Письменники мають писати за точним партійним кодексом, художники, музики не сміють переступати визначених партією „соцреалістичних рамців”. Щоб правильно зрозуміти цей „соцреалізм”, письменники, художники, музики, — якщо хочуть побачити свої твори друком, — мусять бути цирковими акробатами. Інакше їх твори не можуть досягти читача, глядача, слухача.

За часів „відлиги” партійна контрола розгубилася, вона втратила була орієнтацію. Офіційна лінія партії не була ясна і тим менше сильна. Тоді саме (роки 1956-

1963) проявився буйний розквіт української культури на всіх ділянках, тоді вдалося „реабілітувати” знищених за Сталіна діячів культури. Та у шістдесятих роках партія зачала „приходити до себе”, повертатись до „традиційної лінії”, щоби у сімдесятих роках скувати всю культурну творчість, запрягти її у тяжкі шори, що пропагандивно називається: „Запрягти на службу пролетаріату” (російського!). Це „прибирання” діячів культури не могло проходити без драматично-трагічних наслідків, як публичних доган, публичного „розкаяння”, а далі виключування з професійних спілок, вкінці арештів та засудів. Все це відбилося трагічно на творчості науковців та письменників, музик і художників. Прийшов загальний занепад, сірошампові твори; посіріли зовсім літературно-мистецькі журнали, що їх зведено до штампової, бляшаної, партійної макулятури. Це саме відбувається на полі науки, зокрема історичної та суспільних наук. Катедри історії України заступлено катедрами історії СРСР і УРСР, зліквідовано Інститут історії України при Академії Наук, ба що більше — зліквідовано самостійність самої Академії Наук, зробивши її філіялом Всесоюдної Академії в Москві. Щоби остаточно прибрати центрально всю українську духову творчість під контроль Кремля, зліквідовано у 1973 році „самостійні” республіканські Комітети по пресі і друку та Кіноматографії, зробивши їх філіялами централі у Москві: Видавничу політику України передано всесоюзним цензорам в Москві.

Коли ми при видавничій справі, то не можна поминути мовчанкою певних фактів, що об’єктивно заперечують більшовицьку пропаганду „про масове поширення” українських (очевидно „за формою”) видань. Кількість назв а ще більш тиражів українських видань в Україні не переходять числа і тиражів російських („за формою і змістом”). Вони поза своєю штамповою сіризною далеко незадовільні і не можуть заспокоїти потреб не лише „мільйонових мас”, але навіть бібліотек. Як гордо чваниться офіційна пропаганда, в Україні начислюється більш шістдесят тисяч публичних і шкільних бібліотек, а пе-

ресічний тираж поодиноких книг не переходить п'ятнадцяти тисяч (поезії як правило від трьох до сім тисяч), прозові твори від 12 до 60 тисяч, мистецькі видання від 5 до 12 тисяч.

Не краще стоїть справа з літературно-мистецькими журналами, з яких лише „Вітчизна” і „Дніпро” перейшли 25 тисяч тиражу, а всі інші не доходять і до 20-ти тисяч. Двомісячник „Музика” і „Образотворче мистецтво” не доходять навіть до 5-ти тисяч. Отже, немає мови, щоб всі бібліотеки і клуби (клубів також більш 20 тисяч) могли придбати ці українські видання, не говорячи вже про мільйони людей зі середньою та вищою освітою, які відчують потребу читати.

Наймізерніше виглядає видавнича справа на західно-українських землях, коли її порівняти зі ситуацією, що була колись під Польщею. Тоді (під Польщею) працювали вісім більших видавництв („Просвіти”, „Рідної Школи”, „Діла”, „Дешевої книжки”, Тиктора, Таранька. „Батьківщини”, „Червоної Калини”), виходили три українські щоденники („Діло”, „Новий час”, „Українські вісті”), два півтижневики („Нова Зоря”, „Наш Прапор”), більш десяти тижневиків, що заступали всі політичні напрямки, включаючи й комуністичний, 14 суспільно-політичних і культурних журналів (також один комуністичний) і один сатирично-гумористичний та кілька чвертьрічних та неперіодичних видань. **І це все, треба з наголосом підкреслити, виходило не тільки без ніякої державної допомоги, але переслідуване поліцією і цензурою!** Нині маємо одне видавництво у Львові („Каменярь”) і одне в Ужгороді („Карпати”), один щоденник у Львові („Вільна Україна”) і один мізерний культурно-суспільний журнал „Жовтень” з 17 тисячами тиражу. Очевидно, залишаємо поза увагою всі „районово-адміністративні” тижневики, які не мають нічого спільного з культурою.

Далеко краща ситуація на музично-театральному полі. Тут українська культура зробила великий крок вперед. Два українські державні театри опери та балету (Київ, Львів), три українсько-російські (Харків, Одеса, Дніпро-

петровське і один російський (Донецьк), три державні українські драматичні театри, десятки драматично-музичних театрів, державні капелі „Думка”, „Трембіта”, Народний хор ім. Верьовки, Закарпатська народна капеля, Заслужена капеля бандуристів, Заслужений ансамбль танцю і балету Вірського, а поза тим тисячі самодіяльних аматорських хорів, капель, ансамблів. Так само величезні здобутки в ділянці музичної культури на чолі зі славною державною симфонічною оркестрою в Одесі, оркестрами фільгармоній у Києві, Львові, Харкові, Донецьку. І на полі кіноматографії українська культура здобула світовий розголос, головню завдяки геніяльному кінорежисерові О. Довженкові, а його імені кіностудія в Києві може почванитися такими кіно-шедеврами, як „Сон”, „Тіні забутих предків”, „Захар Беркут” і інші, хоч майже всі кінотеатри в Україні висвітлюють кіно-картини російською мовою.

У ділянці загальної, середньої („спеціальної”) і вищої освіти величезні здобутки відсувають в тінь всі недоліки. Освіта стала дійсно масовою і підвищує свій рівень з кожним роком. Десятирічки витискають колишні п'яти- і семи-річки, відкриваються нові середні школи професійної освіти, розбудовуються технічні інститути та медичні школи. Сім державних університетів та два високо-технічні інститути (політехніки в Києві і у Львові) запевняють постійний ріст науковців і вчених (докторів наук, професорів). Поза тим більше сотки фахово-професійних вузів. Одначе, **майже всі середньо спеціальні школи, технічні інститути і університети в Донецькому та більшій частині в Харкові і Одесі вживають головню російську мову, як також правдою є, що російські десятирічки в Києві, Харкові, Одесі чи Запоріжжі або в Дніпропетровську, не говорячи вже про Донецьк чи Херсон, мають два рази більше шкільних дітей, як українські.** Але в основному освіта в Україні має ще характер український. Коли ми при освіті, то не сміємо поминути музичного державного шкільництва з його сіткою музичних шкіл від початкових училищ, через середні музичні школи до високих — консерваторій (Київ, Одеса, Львів). В основному культура в Ук-

раїні — ба і в цілому ССРСР — за останні шість років сильно обнизила свій рівень, посилено йде долив. „Прокрустове ложе” соц-реалізму, нечувана в історії цензура, скували творчий дух у всіх ділянках, за виїмком технічних наук. Ні в ділянці літератури (проза, поезія, драматургія), ні в музиці, ні в образотворчому мистецтві не появився ніякий твір (поза Загребельного „Диво”), гідний уваги. Це саме в ділянці філософічно-суспільних наук, де дозволено лише „пережовувати” Маркса-Леніна і... то дуже обережно, щоб не попасти у „ересь” та не опинитися в концлагері, тюрмі або божевільні.

На закінчення цього розділу ще кілька обсервацій з ділянки загального побуту та санітарної медичної опіки, яким не відводжу окремого розділу, щоб не розтягати і так вже задовгих рефлексій.

Побут населення, зокрема в останній декаді, змінився далеко на краще в порівнянні з передрадянським періодом. Зріст добробуту населення, хоч ще далекий від добробуту американського, є дійсно великий на кожному кроці, зокрема мешканевому, домашнього устаткування, масової і дешевої комунікації (так міської як міжміської), електрифікації і, — останньо, — масової газифікації. Мешканеве будівництво по селах витиснуло „наші традиційні” солом'яні стріхи. Недомагає ще розбудова телефонічної комунікації і то не лише на периферіях, але і в містах і то в самому Києві. За це добре розбудовано суспільну та медичну допомогу і охорону здоров'я населення, поставивши їх вище, ніж у таких високорозвинених країнах, як США, Франція. Великий медичний штаб, численні лікарі, медпункти, санаторії, дитячі ясла, садки і при тому все на державні кошти — це величезні „фріндж-бенєфітс”, далекі до досягнення навіть американським трейд-юніям у їх контрактах з працедавцями.

Це все мусимо враховувати, коли схочемо порівнювати низькі зарплати в СРСР з такими у США. Працівник в Україні зі своїм місячним зарібком на сто рублів видає на свою (на передвоєнні умови) люксусну квартиру з двох кімнат і кухні 10-13 рублів (включаючи світло і ogrівання),

коли американець зі своїх 400-500 доларів у місяць мусить видати на квартиру зі світлом та опалом 150-175 дол. отже третину свого місячного доходу. Коли далі порівняємо копійкові видатки радянського робітника на транспортацію і десятки-доларові американського робітника, далі — видатки американця на охорону здоров'я та освіту дітей, що радянський робітник отримує безплатно, тоді побачимо, що зарплата радянського робітника не така вже нужденна, як про це легкодушно горлає антирадянська, тенденційна пропаганда. Найбільш популярним порівнянням „добробуту” американського робітника і радянського є можливість придбати автомобіль, мовляв, пересічний американський робітник потребує лише однорічної зарплати, а радянський найменше п'ятирічної. Поміняючи, що Америка це „традиційна” країна автомобілів, спитаймо, чи справді посідання автомобіля це символ добробуту і цього, що називаємо особистим щастям і життєвою радістю? Чи може ця „гара” це дійсно „Божа кара”? Підкреслюючи ці різниці, ми далекі від ствердження голого факту, що добробут радянської людини ще далекий від добробуту американського робітника, — очевидно в добу „буму”, — повного економічного розвитку. Але при тому не сміємо забувати постійного явища рецесій та депресій чи інфляцій, на які наражений американський робітник, а від якого забезпечений радянський. Тоді баланс пересувається в користь „плянованої економіки”. У Радянському Союзі матеріальна культура — добробут, доступний масам і тому відносно скоро затираються різниці між побутом села і міста.

ЕКОНОМІКА — ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ

Знанням і безспірним є нині факт, що розвиток промисловости до приходу більшовиків був більш ніж мізерним на території царської Росії. Росія була у першій мірі експортером сирівців і півфабрикатів, і великим імпортером фабричних виробів. Тому буде вповні зрозумілим, що розбудова промислу у першій мірі важкого (машинобудівного) не могла бути легкою і вимагала надлюдських зусиль, величезних жертв і... довгого періоду часу. Гасло: „Електрифікація і індустріалізація” домінувало і домінує над цілим життям радянської людини. Ціле покоління платило за нього тяжку ціну свого добробуту, свого здоров'я, а навіть і життя. Але за час півсторіччя це дало великі досягнення у народній (чи пак державній) економіці СРСР. Він став економічно самовистачальний, незалежний від чужих капіталістів, інших держав. Зі суто аграрної країни став він індустріальною потугою, що перевищила такі індустріальні гіганти як Німеччина, Франція, Англія та доганяє Америку. Цих успіхів не можна ігнорувати плиткою пропагандою у стилі, мовляв, якщо б там не було більшовиків, а були вільні народи з капіталістичним устроєм, то висліди були б два рази більші. Ця легкодушна гіпотеза є нічим іншим, як гіпотезою, над якою не варт поважно думати й дискутувати. У висліді цієї „плянованої індустріалізації” Україна стала модерною країною з перевагою міського населення, з високо розвинутою індустрією (включаючи атомну й кінергетичну); саме столиця України, Київ, став піонером і центром високої кібернетичної індустрії. Поза зростом дотеперішних міст як Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ. Одеса, Запоріжжя, Львів, Івано-Франківськ, Дрогобич, Долина і т.д., населення яких потроїлось або подвоїлось, повиростали нові (Червоноград, Новоярівське на Львівщині та вісім на полуднево-східних землях), змінився основно характер і вигляд міст: — з торгових центрів вони стали центрами великої індустрії.

Очевидно, що є ще недотягнення — тіні, серед них відносно малий поступ індустріалізації західних областей, найбільш перенаселених; у Волинській, Івано-Франківській, Рівенській, як і Тернопільській і Чернівецькій відсоток сільського населення все ще доходить до 78%, коли з другої сторони у Донецькій, чи Запорізькій не переходить і 30%. Це негативне явище у розвитку індустріалізації західних областей подиктоване політичними причинами. Ці області найбільш національно чисті (на 90% українські), отже — треба було їх „розріднювати”, змушувати до внутрішньої міграції у пошукуванні праці і цим улегшити процеси „перемелювання”, асиміляції, чи пак „советизации-русифікації”. Тому у західних областях — зокрема в розбудову легкої промисловості, що могла б заспокоїти масовий місцевий ринок праці, — капіталовкладення дуже мізерні.

Саме на західно-українських землях відко найкраще питому колоніяльно-експлуатаційну політику Кремля; це прямо грабіж місцевого населення з його природних багатств, і це грабіж на велику скалю, прискореним темпом, не пройнуть десятки років, коли ці землі буде вичищено від земного газу, нафтової ропи, калійно-потасових солей, сірки і вугілля. Нині це експлуатується головно для експорту, а при раціональній господарці вони б забезпечували українські запотребування принайменше на століття. Ба, що більше: на західних землях немає ні одного більшого машинобудівельного підприємства, а ці, голосно реклямовані, Львівський автобусний завод, чи „Сільмаші” (заводи рільничих машин) у Львові, Коломиї чи Рівному, це радше „складувальні заводи” (асемблі плант), де лише будується основні (кузові) частини („боди”), а всі технічні частини (мотори, гальми, шини — колеса гумові тощо, спрваджуються з Росії або других республік. Коли советська пропаганда голосно горлає про „індустріїні гіганти Прикарпаття” (Роздольський, Калуський, Стебницький чи Свалявський — соляно-потасові комбінати) або Дашаво-Долинські газові експлуатації, чи „Міжнародні нафтові і газові труби” — Дружба і Братерство”, для экс-

порту українського газу і нафти, або про „Великий Бузько-Волинський вугільний комбінат”, — то це лише potwierджує прискішену експлуатацію західних земель. Правда, що в цю експлуатацію вложено великі капітали, але їх не вжито на творчо-продукційну індустрію. Дальшою правдою є, що біля вісімдесяти відсотків технічного персоналу при цій експлуатаційній індустрії — це не місцеві люди, але „внутрішні мігранти” з Росії та кавказьких республік. Місцеве населення постачає головню чорно-робочу силу.

Про іншу медалью індустріалізації як головного чинника „фактичної” (невиявлюваної ніякими „указами”) русифікації я згадував вже в кількох місцях, але не зашкодить підкреслити ще раз на цьому місці: — при великій централізації майже вся індустрія України підчинена Москві, звідки ведуться і персональна і зарплатна політика, отже обсаджується пости (очевидно ключеві), редагуються пляни продукції, визначаються зарплати, виділюються фонди, тощо. Всі обіжники, вся кореспонденція і книговедення ведеться на „всесоюзній-російській мові”. Ціла адміністрація вживає російську мову, до якої „підтягаються” зчасом і місцеві робітники.

СЕЛО І АГРАРНА ПОЛІТИКА

Ахілевою п'ятою більшовицької економіки залишається ще й досі нерозвинуте задовільно аграрне питання. Село і сільсько-хліборобський стан це зрештою стара, історична проблема, відколи суспільство зачало жити певною організаційною формою. Так воно складалося, що люди, без яких було неможливим взагалі фізичне існування інших, оці хлібороби були пасинками у суспільстві, найнижчою, упослідженою верствою, з голосом якої ніхто не рахувався. Це було у старинних часах, так було на початку нашої ери, так було у фєвдальній добі. Деяке поліпшення приніс був капіталізм (хоч би теоретичне зрівняння з іншими), але „хлопи” залишилися дальше експлуатаційною базою інших кляс. Остаточну розв'язку цього питання приніс сучасний американський капіталізм фактичною колективізацією малих ферм, ліквідацією „традиційних сіл-фермерів”, щоб на їх місце поставити модерні „фабрики хлібів”, високо індустріялізовані, ферми-гіганти.

Для українства село це гей би символ українського народу. Від давних віків село і селянська кляса були чи неодинокими представниками українського народу, від якого відійшли інші кляси. Нічого дивного, що новітнє відроджене українство ХІХ ст. звязало свою долю з долею села, з якого вийшли корифеї цього відродження: Шевченко і Франко. Життя нашого села лягло в основу творчої, відродженої української літератури, його пісенне багатство стало джерелом і змістом української музичної культури. На українське село поставили свою ставку українські політичні чинники у своїх намаганнях завершити політично українську проблему. Село стало великим пасивно-статичним потенціалом. На жаль, не вдалося його зрушити, закривізувати, зорганізувати і запрягти до будови держави. Воно в своїй масі залишилося байдужим і дуже легко поступилося динамічному містові, головно міському пролетаріятові. Замкнене у своїх балках, хуторах, з очима задивленими у землю і кількість десятин, без

ширшого політичного горизонту, воно боролось, дуже завзято, але не виходило поза границі села, — найдалше волості; воно видало десятки „отаманів”, але поза ідею „Пашківської республіки” не виходило. Тому поза великими фізичними втратами — українське село не досягнуло ніяких політичних успіхів.

Ленін своїм діалектичним марксизмом, політично-економічною ідеологією міського пролетаріату, мусів добре маневрувати, щоб прихилити село до своєї справи. Воно зі своїм суперіндивідуальним світоглядом, своїм патріархально-матріархальним устроєм, високо консервативне, не підходило на „союзника” робітничої класи; воно було радше його ідеологічним ворогом. Повести проти нього „лобовий наступ” рівнялося б самогубству. Тому треба було брати село „обходом”: Розбити його солідарність, завести „класову боротьбу”, поділивши селян на „куркулів, середняків і незаможних”, підтримуючи явно останніх (комнезами), а з другої сторони, використовуючи політичний анальфабетизм селян, неутралізувати їх хитрою пропагандою у стилі: „Мир хатам, війна палатам”. „Грабуй награвлене”. В цей спосіб удалося більшовикам знеутралізувати потенційного ворога у критичний момент боротьби за владу. Властиву розправу зі селом відложено на дальшу мету; кожному ж було ясно, що у пляновій більшовицькій економіці не могло бути місця на індивідуальні, самостійні господарства. Вони мусіли бути ліквідовані.

Ліквідація прийшла у 1930-32 роках з приміненням нелюдсько-драконських методів при безнадійному опорі селян. Ця „блискавична колективізація”, що дала початок новій советській класі — колгоспникам, лягла страшною тінню на цілу дальшу економіку СРСР, зокрема в харчовому секторі, створила постійну харчову кризу, яка виявилась у 1932-1933 роках трагічним голодом. Немає ніяких офіційних даних, скільки людських жертв коштував Україні цей Кремлівський експеримент, але шляхом дедукцій, беручи під увагу дані перепису населення у 1926 і 1939 роках, можна сміло твердити, що колективізація та її на-

слідки знищила неменше шість мільйонів населення України, майже стільки, що чотирорічна війна 1940-1945. Більшовицькій партії вдалося насильством перемогти село, але не вдалося здобути довір'я і симпатії колгоспників, перемогти пасивний опір села. Слепа ненависть колгоспників до партії та її бюрократичного апарату, що їх обезправнили і зробили новітніми кріпаками, не дозволяла бачити їм дійсності. Бо ж ворожа постава, а також саботаж наносив у першій мірі їм більше шкоди. Держава зуміла „викачати” свою пайку, а колгоспникам прийшлося голодувати! Цей стан пасивного опору тривав десятки років, ба й ще й у другому поколінні лишив свої сліди.

Колгоспники і колгоспи переходили різні експерименти советської аграрної політики, щоб у другій половині 60-тих років знайти у „новій організаційній формі” на основі нового закону про організацію колгоспів. Головна вага цього закону в тому, що він положив кінець тому легальному хаосові, що домінував у ділянці законодавства на відтинку колгоспів, чи не вперше докладно зформулював „колгоспну конституцію”, завів певні легальні форми так у відношенні колгоспів до держави, як внутрішнього порядку, устійнив права і обов'язки колгоспників і колгоспної адміністрації. Закон був вислідом компромісів між одними екстремістами, що хотіли взагалі ліквідувати колгоспи, як артільні одиниці, замінивши їх радгоспами, а тим самим ліквідації колгоспників як окремої кляси, — а ліберальними колами, що хотіли більшої автономії для колгоспів з поширенням присадибних господарств. Закон затвердив за компетенцією колгоспів розміри присадибних господарств, висоту винагороди за трудодні, при чому завів уперше грошові зарплати крім ренти в натурі та запровадив колгоспні пенсії для непрацездатних колгоспників. Чи не найбільшим поступком зі сторони держави була постанова про продаж державі хліба, що залишало колгоспникам подекуди більші залишки. Ці залишки можуть колгоспи збувати у власному заряді на колгоспних ринках по ринковій ціні, яка далеко перевищає „тверді” державні ціни. Рівночасне „укрупнен-

ня” колгоспів (злучення кількох слабих колгоспів) принесло скорочення бюрократичного апарату (замість кількох голів, їх заступників, пляновиків, книговодів, — прийшов один), збільшило фонди і капітали і дозволяє колгоспам братися до інтенсивної господарки, розбудови „колгоспної індустрії” на харчевому відтинку (перерібка овочів, ярин).

Сьогодні ситуація на сільсько колгоспному відтинку є ще незадовільною, але набагато кращою, як я бачив її у роках 1963 і 1965. Значно зросло соціальне становище колгоспника, його побутове життя пішло дещо вгору. Масове будівництво вигідних як на тамтешні умовини хат з відповідним уладженням, електрифікація, радіофонізація, включаючи телевізори, частинна газифікація деяких районів (зокрема у західних областях) зблизили колгоспників до рівня життя у місті. Коли до цього додати широко розбудовану лікарсько-медичну опіку (у кожному колгоспі неменш одного лікаря, його помічника фельчера, 2-3 фахові медичні сестри, власний мініятюрний шпиталь, дитячі ясла і садки), розбудову культурно-освітніх установ (кінотеатри, клуби, бібліотеки), поставлено на високому рівні шкільництво, — то стане зрозумілим, що сьогодні немає підстав зідхати і тужити за... „селянськими стріхами й вишневыми садками” минулого. Наше село модернізується, „вилазить з гною”! І хоч в основі колгоспники лишаються все ще „привязані до колгоспу” своїм колгоспним пашпортом, то залишаються великі можливості виходити з колгоспу й шукати праці поза ним. Кожного року десятки здібної колгоспної молоді здобувають диплом на високих школах і включаються в державне господарство.

Наше „традиційне” убоління над долею колгоспника стає анахронізмом. Багато мешканців міст, оці „умовні пролетарі” (урядники, службовці), що мусять жити на сто карбованців місячно, зачинають іноді завидувати колгоспникам. При дальшій механізації колгоспного господарства буде зростати матеріальна сторінка колгоспників і... буде меншати їх число. Зайві руки, заступлені

машинами, будуть залишати село і шукати праці на заводах. Все таки більшовики зберегли селянський стан хліборобів, хочби у формі колгоспників. Колгоспники ще далше не „пролетарі-робітники”, але господарі, з одної сторони на своїх присадибних господарствах, — з другої — на колгоспних господарствах як члени-пайщики. Ми можемо спокійно залишити наше „традиційне убоління” і тугу за минулим українським селом. Воно вирушило на здобування міста і бажаймо йому — Щасливої дороги...

НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ

А тепер перед мною важке завдання: — відповісти на питання, які настрої населення, що уявляє собою цей „сфінкс — советський нарід”. Я свідомий відповідальності за кожне слово, бо тут найлегше попасти в русло кожної пропаганди. Одна — прорадянська, оперує оптимістичними красками у стилі — „це великий моноліт, відданий душею і тілом марксісько-ленінській ідеї, щасливий віщун нової доби людства, і т.п.”, а друга — антирадянська — малює його як „кольоса на глиняних ногах”, що розлетиться від найменшого поштовху, що наш нарід нічого не робить. тільки „бореться за свободу, — навіть уточнюючи, — за свободу людини і нації”, тощо...

Кожному критичному умові буде ясным, що дійсна правда далека від цих двох, протилежних заложень; вона лежить десь посередині, але де точно, — важко відгадати. Тому мої заключення можуть бути лише гіпотезою, менш більш зближеною до об’єктивної правди.

Коли йдеться про настрої населення Радянського Союзу взагалі, а України зокрема, я поділив би їх на чотири групи. Перша група — найсильніша своїм значенням, організацією та активністю — це комуністи, члени й кандидати партії, комсомолу. Їх число — це яких десять відсотків всього населення, приблизно 25 мільйонів у цілому Союзі, а понад чотири мільйони в Україні. Пересічний вік цієї групи, яка охоплює людей від 17—75 років життя, десь між 35—40 років, отже духово та фізично

найсильніший вік. До цієї групи треба врахувати ще коло одного мільйона військових людей, отже старшин і підстаршин і професійних членів збройних сил СРСР. Приблизно десять відсотків цієї групи вірять у свою ідею за „совість”, дальших 80—90 відсотків, це комуністи кар’єровичі, що наживаються на комуністичній ідеї. Так перші (ідеалісти-фанатики), як і другі (опортуністи-кар’єровичі) будуть боронити советську систему і режим до загиби; вони ж боронять своє життя і... свої вигоди!

Друга — чисельно найбільша група населення це люди-конформісти, які погодилися, або мусіли погодитися з дійсністю, не цікавляться політикою, а цілу свою увагу й енергію звертають на свої життєві справи, поправу свого побуту тощо. Одні з них — це „традиційно-історичні” конформісти, яких зустрічаємо в кожній державі, в кожній суспільній системі; другі — це конформісти „зі страху”, зламані колишні ідеалісти, серед яких дехто заплатив за свої думки тюрмою, концлагером, решту з них тримає пасивно психологічний страх. Традиційні конформісти це щось на зразок 70-80 відсотків американських „джеків”, які поза бейзболом, футболом, телевізором і, звичайно, автом і „гуд таймом” не мають ніякого зацікавлення політично-суспільним життям. Радянські конформісти, чи назв’їм їх краще „гречкосії”, яких відсоток доходить 80%, належать до всіх прошарків суспільности; вони також виживаються по-своєму: — добре наїстися, добре вдягнутися, добитися вигідного мешкання, модерної меблі, а там для приємности порадуватися футболом, театром, но і вкінці — добитися власного авта або хоч триколесника (мотоцикль з причепою). Якась частина цієї групи цікавиться літературою, мистецтвом, купує книжки, має власні бібліотеки. Всі вони ходять поголовно на всякі мітинги, першотравневі і „октябрьські” свята, щоб показатися партійним бонзам і засвідчити свою відданість партії.

Третя — далеко менша група (можна заризикувати цифрою не більше, як 10%), це ідейні, чесні люди, які бо-

ліють над духовою та почасти фізичною неволею, тужать за кращою системою, мріють про свою, українську державу, але... мовчать. Вони не зорганізовані, без ніяких зв'язків і безсилі; їх головною слабкістю — це брак будь-якої спільної, позитивної платформи, не говорячи вже позитивної програми. Вони знають, чого не хочуть, але не знають, якою має бути їхня Україна, з яким суспільно-політичним ладом.

Дуже маленька частина, який промінь до ідейної групи, це активісти-дисиденти, що мають відвагу виступити явно з критикою режиму та... понести консеквенції (тюрма, концлагер, чи дома божевільних). Всіх їх єднає також лише негативна постава до дійсности, зате без одної спільної позитивної програми, без організованого пов'язання. Серед них є і скрайні націоналісти, послідовники ОУН - УПА, і скрайні „ідеальні комуністи-ленінці”, а також демократи, утопісти-анархісти, і т.п. У відношенні до цілого населення СРСР це крапля в морі, у відношенні до найсильнішої (комуністичної) групи це ніяка сила, ніякий чинник.

Я вже підкреслив вище, що найсильнішою групою, яка задає „тон” цілому суспільному і політичному житті СРСР, а в тому і УРСР, це перша група, в цілому яких 25 мільйонів людей зі всіма засобами та середниками, як поліція, збройні сили, централістична, здисциплінована організація з контролею продукції і розподілу, зі суспільно контрольованим вихованням молоді, тощо. Такої сильної групи населення, відданої системі та режимові не має ніяка інша держава (за виїмком хіба Китаю і Куби) і тому всякі спекуляції, що советська система не витримає, або завалиться у 1980 р. (Амальрик) це мрії „відрізаної голови”, це небезпечене самодурство плиткою, безкритичної пропаганди різних антибільшовицьких кол (хоч би нашого АБН). Хіба що... що самим цим „вибраним” (комуністичній групі) „знудиться влада” і вони схочуть поповнити самогубство та завалити свою систему. Та це нереальні спекуляції і над ними не варто поважно думати.

Більш реальні вигляди (на далеку мету) мають люди

з четвертої групи, активісти-дисиденти. Сьогодні вони не представляють ніякої серйозної сили, але постійне, безглузде переслідування і гонення їх системою, збільшує з кожним роком їх духові впливи і заражує навіть людей з першої групи. Їх впливи зростають з кожним поколінням, впливи ще не видні, але для режиму небезпечні. І кожні нові арешти, засуди, зсылки до концлагерів чи доміїв для божевільних, це вода на млин свободолюбним елементам, це метода вирощування майбутніх активних кадрів, що при сприятливій нагоді (збройний конфлікт СРСР з іншими потугами) можуть виступити претендентами до влади. Таку ситуацію бачить добре Кремлівське керівництво. Звідси його політика „мирної коекзистенції”, детанту. Це не пусті фрази чи замилювання очей; це питання життя чи смерти кремлівської влади. Війна не може їм принести нічого доброго, хіба . . . загладу. Тому Кремль замикає очі на явні провокації зі сторони США (головний ворог), як на Далекому сході (бомблення Ганою, а в тому і советських кораблів у 1970 р.), явної інтервенції по стороні Ізраїлю, чи Чіле або в Африці, щоби в тому самому часі приймати на Кремлі шампаном представників „капіталістичних акул з Волстріту”! Можна сміло ризикувати твердженням, що СРСР це дійсно найбільш „миролюбна система” і першою не почне війни. Зрештою, на Кремлі чекають того часу, коли він поширить свою систему і владу на цілий світ без війни, коли весь капіталістичний світ завалиться сам від себе, згідно зі законом марксо-ленінської діалектики.

POST SCRIPTUM

А тепер — ‘Післяслово’: Доля українського народу пов’язана від століть з двома (політично й історично сильними) сусідами — Польщею та Росією. Оба ці сусіди давали нам одну і... дуже просту розв’язку: — Або польонізація, або русифікація. Коли ж це не вдавалося в цілому, то вони знаходили спільну мову і ділилися нашою територією (згадати хоч би Андрусівський, Ризький договори). Ситуація змінилася поважно у 1917-18 роках, коли до цього вмішався третій, дальший сусід, Німеччина, що також захотіла розбудувати свій „лебенсраум” коштом України. Інші світові потуги (як Англія, Франція, США) не показали ніякого зрозуміння для української справи і піддержували аспірації наших сусідів, особливо Польщі з її ідеєю „від моржа до моржа”, або „великої Росії” (Романових, чи Керенських). Як це звичайно буває в історії, діло закінчено компромісово у Версальському, Ризькому і Санжерменському договорах, вислідом чого пошматовано територію України, поділивши її між Польщею, Румунією, Чехословаччиною і... СРСР. Але по СРСРівській стороні зайшла велика зміна: — зникла „традиційна Росія”, а її місце зайняла нова, „пролетарська Росія Леніна”, під назвою Російська Федеративна Советська Соціалістична Республіка, та нове політичне тіло УРСР. Це було щось нового: на арену світової історії виступив новий чинник, „виразник волі українського народу”, його держава „УРСР”. І хоч та УРСР вже в короткому часі (1923) „зрезигнувала” зі своєї самостійности і частинної суверенности, злучившись з Російською й іншими республіками на території б. Росії, що створили супердержаву під назвою СРСР, то все таки (бодай в теорії) затримала свій статус „союзної української республіки” з далекою (тоді у 1923 р.) автономією, включно „до відділення” — сепарації.

З історично-політичної перспективи це був великий крок українського народу вперед. Він перестав бути етнічною масою, отими „малоросами, хахлами, здешніми”,

а став історичною нацією. Залишім на боці міркування в стилі: — якби („якби втрималася була Українська Народня Республіка Директорії, чи гетьманська держава Скоропадського, то тоді...”), бо це тільки гіпотези (а в політиці не можна „спекулювати”), а подивімся тверезо в очі дійсності. Всі можливі і неможливі „якби” скінчилися тріумфом ленінської тези „про свободу і рівноправність всіх народів бувшої царської Росії”! Для України та її народу це все таки було великим досягненням. Дальшим кроком на цьому шляху була осінь 1939 р., коли Українська РСР прийняла у свої обійми західно-українські землі, а там (1940) Буковину і (1944) Закарпаття. Це, — чи не вперше в історії, — український нарід, що століттями мучився під чужими займанщинами, злучився в одному політичному тілі — УРСР. Цього факту не сміє промовчувати ні один відповідальний український політик, до якого б табору він не належав, якій ідеології він не поклонявся б! Це не різні — „якби...” — це реальна позитивна дійсність. Що соціально-економічні умовини в УРСР, а також і політичні, не всім українцям подобались, що розвиток української мови й культури залишає багато до побажання, що не зліквідовано русифікації, ба що більше, — вона продовжується інтенсивніше, — це правда, але і правдою є, що, починаючи від 1920 р. український нарід зробив і робить колосальні поступи так на полі матеріяльної як і духової культури і що він вкінці найшов свою національно-історичну ідентифікацію на міжнародному полі. Кожний зрештою, неупереджений, мусить признати, що УРСР історично одинока форма політичного оформлення української нації, що знайшла міжнародне визнання (членство в ОН та інших міжнародних організаціях) і витримала на політичній арені понад під століття!

Не маючи до порівняння іншої політичної форми української нації, дуже тяжко видати об’єктивний осуд. Всі інші дотеперішні форми, як Українська Народна Республіка Центральної Ради і Директорії, Гетьманська Дер-

жава, тривали дуже коротко і були властиво тереном окупації чужих сил (австрійсько-німецької, а згодом польської), вповні ограничені у своїй діяльності, тому не могли показати на практиці, як мала би виглядати та „дійсна, незалежна, українська держава”, її соціально-економічний лад, тощо... Лишається отже порівняння між дійсною Україною у формі УРСР і різними „теоретичними Українами” нас емігрантів, як „УНР в екзилі, гетьмансько-консервативна, чи тоталітарно-диктаторська ОУН”. Та всі ці „емігрантські України закриті мітично-поетичною, вимріяною Україною”, що робить неможливим робити якінебудь порівняння та виносити реальні висновки і осуд. Треба знайти конкретні відповіді на тисячі різних теоретичних „якби”, а це не входить у ділянку ні науки, ні практичної політики.

PRO FORO EXTERNO

За мотто своїх спогадів я взяв золоту думку визначного французького чи краще сказати — європейського мислителя Монтеस्क'є, що разом з іншими духовими велетнями, як Жан Ж. Руссо, поклали у XVIII ст. підвалини під те, що загально називаємо європейською духовістю, демократією. Їхні думки лягли в основу нової Європи зі славними кличами: — ‘ліберте’ — ‘егаліте’ — ‘фратерніте’ (свобода, рівність, братерство). Вони лягли в основу нової політичної системи, спертої на приматі влади народу, приматі права над владою, з поділом влади на законодавчу, виконну та судову; при тому органи права-справедливості вповні незалежні від виконної влади, що більше — вони стоять вище неї, і сам голова держави в обличчі права поставлений на рівні зі всіма громадянами.

Антиподом такої системи, антиподом Західної Європи є Евр-Азія, з її духовістю, з її політичним, економічним ладом, де вся влада в державі (законодавча, виконна і судова) зосереджувалася в одних руках. Це тоталітарно-деспотична система. Основна різниця між цими двома системами (європейським і євр-азійським) лежить у по-

нятті ролі права в державі. В європейській системі право на першому пляні („право понад усе”), у тоталітарному — право підвладне державній владі („держава, нація, чи інтерес пролетаріату понад все”). Клясичним прикладом першої — це французька, англійська, а даліше америкаанська демократії; клясичним прикладом другої — це царська Росія, її даліше продовження і завершення у нинішнім СРСР, а даліше, бувша гітлерівська Німеччина і фашистська Італія. Це тоталітарні системи з культом всеобіймаючої, неконтрольованої і деспотичної влади одиниць, або певної групи, чи кліки, яка розбудувала величезний поліційний апарат, запровадила т. зв. політичну поліцію. Право, закони, на услугах супервлади; органи порядку і безпеки не для охорони прав громадян, їх безпеки, але охорона органів влади і її підпорядкованої держави. Нарід, його суспільні кляси та поодинокі громадяни мають лише одинокє право і обов’язок: — послушно виконувати накази влади! Піддані, як правильно називає їх пок. письменник Серпілін, це маленькі гвинтики, які мусять крутитись в такт машини.

Щоб зробити з людей, а то й з цілого народу, таких гвинтиків, позбавити їх індивідуального „Я”, власної думки, — треба було вживати драконських середників, терору, посіяти страх. . . Тому і оприччина Івана Грозного, тому Чека, а за ним КГБ, НКВД, Гештапо; тому даліше — концентраційні табори! Всі ми пам’ятаємо, як паралізувало саме слово Гештапо, який страх навівало на всіх слово „енкавуде”. . .

Кількадесятирічний терор ЧеКа, ГПУ і НКВД, який коштував українському народові, і всім іншим советським народам, включаючи й російський, — мільйони жертв, сповнив свою ролю та „облегшив” своєму наслідникові КГБ його роботу. КГБ вже не потребує стріляти в потилицю, засилати людей без суду в концтабори. Роля КГБ облегшена страхом: люди бояться. Коли ж знайдуться ще відважні, то це в опінії режиму „божевільні” і їх треба лікувати або в тюрмах, або виправно-трудовах таборах,

або прямо в божевільнях, і так їх довго „перделувати”, поки вони почнуть боятися...

Російський нарід в цілості, чи його поодинокі кляси, не можуть поносити відповідальности за дії, злочинства більшовицької супервлади; вони безсильні супроти неї. Підкреслюю це ясно і недвозначно, що за всі кривди, нанесені українському народові російськими супервладами (царською і більшовицькою), не можна звинувачувати весь російський нарід, а тільки і виключно систему, носіїв і органи цієї супервлади. На цьому місці треба підкреслити для історії факти, що найбільш жорстокі кати більшовицького режиму, на чиїх руках кров мільйонів невинних жертв, як Дзержинський, Лаціс, Сталін, Ягода, Берія, не мали нічого спільного („кровного споріднення”) з російським народом. Дальше не сміємо забувати, що у верхівці комуністичної партії, яка захопила владу в листопаді 1917 р. побіч русского Леніна більшість були неросіяни: Зінов'єв, Каменев, Троцький, Сталін, Орджонікідзе, Скрипник, П'ятаков, Урицький, Шліхтер, Бош, Раковський, Литвінов, Мікоян і інші. Ніхто з них не мав у собі русскої крові і не можна класти їх діл на рахунок російського народу. І саме ренегат-грузин, Сталін показався найбільш російським централістом, а в парі з тим великодержавним шовіністом.

На сході Європи доволі місця так для поляків, українців, росіян і білорусів і немає ніякого глузду, чому ті народи не мали б жити у дружній, сусідській атмосфері, в повній кооперації, а не у постійній конфронтації, під охороною і контролею могучого права, якому (одному!) мусіли б підчинитися ті народи, не зазіхаючи один на одного! Головною перешкодою співжиття тих народів були і є імперіялізми шовіністичних кіл, підперті певними мітами, т. зв. месіянськими ідеями. Довгостолітнє покликання Польщі базувалося на пропаганді „оборони християнства і Європи перед східною диччю” („пшедмуже хшесціянства”). Та утопічна віра в месіянське покликання Польщі гнала на схід („дикі степи”) сотки тисяч поляків продовж

трьох століть, де вони безслідно пропадали. Це так обезкровило Річ Посполиту, що вона не знайшла сили оборонити свого існування у кінці XVIII ст. і без бою скапітулювала перед імперіялізмами Росії, Австрії та Прусії. На зміну (почасти і паралельно) прийшов російський месіанізм („Москва — третій Рим”) під такими кличами, як „збирання руских земель, оборона православ'я” і вкінці . . . „пролетарі всех стран соєднайтесь!” (світовий центр пролетаріату). Очевидно, ці „месіяністи-шовіністи” мусіли викликати в Україні своїх екстремістів („ріж ляхів, — бий кацапню!”) і це все мусіло і мусить приводити до перманентної війни, взаємного винищування та втручання чужих чинників, „сучасних варягів”. Чесні патріоти, люди великої душі та ума, так польські, як і російські, бачили і бачуть ту небезпеку заглади, яку несе імперіялізм-шовінізм, і є надія, що вкінці розум переможе пристрасті.

Адже Росія не лише батьківщина Іванів Грозних, Петрів і Ніколаїв Романович, Валуєвих, Пуришкевичів, Шульгінів, Муравйових, Суслових і Брежнєвих, але також і Герценів, Тургенєвих, Лермонтових, Шахматових, Солженіциних і Сахарових. Польща — це не лише різні Заглови, Чарнецькі, Сенкевичі, Грабські чи Гломбінські, — але також Міцкевичі, Словацькі, Жеромські, Васілевські і вкінці Мєрошевські. Але й Україна — це не лише Кривоноси, Гонти, Залізняка і Донцови, але також і Костомарови, Шевченки, Куліші з їх Кирило-Методієвським Братством, а далі Драгоманови, Франки і вкінці Липинські.

PRO DOMO SUA

Від понад сорока років над українським політичним і громадським життям тяжіє чорна тінь українського тоталітаризму, який започаткувала Організація Українських Націоналістів (ОУН) у 1929 р., зі своєю мораллю (чи до-слівно назвавши — аморальністю), зі своєю напіввійсько-вою, централістичною, законспірованою організацією і за-лізною дисципліною, („маршуючі когорти”) зі своїм на-значеним провідником, та тереновими проводами. Зі своїм „євангелієм-ідеологією”, сконденсованими у „декалозі” (щось на взір Десяти Божих заповідей), зі своєю ексклю-зивно-безкомпромісовою поставою до інакше думаючих, зі... своєю непомильністю. Та антигуманна і антираціо-нальна ідеологія, автором якої був Донцов, не була чимсь оригінальним. Це була радше компіляція, сперта в першій мірі на більшовицькій системі й ідеології, далі — на реакційних ідеологах Заходу (Шопенгавер, Нічше і інші) та на найчорнішій традиції Католицької Церкви з доби інквізиції, а з другої сторони на фашизмі і націонал-соція-лізмі (гітлеризмі). Саме від цих останніх ОУН взяла ор-ганізаційну структуру і тактику. Це був бунт проти розу-му, з культом „героїки безумства”, нічшеанської надлюди-ни й волюнтаризму. Спритна, плитка, демагогічна, „підли-та ідейно-патріотичним сосом” пропаганда, находила ско-рий відзвиг серед безкритичної середньошкільної молоді та частини недосвідченого студентства, яких манила роман-тика „перманентної революції” і візія тріумфу „Вибраної великої української нації”, яка мала започаткувати новий лад на сході Європи. Не менший відгук находила пропаган-до серед численної молоді інтелігентної верстви, доведе-ної до розпуки матеріальною нуждою, браком можливости конструктивної праці. Та матеріально безвиглядна ситу-ація гнала наш „люмпенпролетаріят” під стяги ОУН, до негачії всього довколишнього і то не лише чужого, але й свого, українського світу, що стояли на перешкоді здій-снення їх тріумфального походу. Тому виповіджено без-пощадну війну не лише польському окупантові, але й у го-

ловній мірі всім діючим українським політичним партіям та кермованих ними культ-освітним і господарським установам. Провідників і діячів цих організацій клеймила націоналістична пропаганда „опортуністами, хрунями, а навіть зрадниками української ідеї” та повела проти них неперебірчиву кампанію, не виключаючи фізичного терору! На жаль, про шкідливість цієї західно-української ідеології для українського народу ще в 30-тих роках, в Канаді, писав тільки „Український Голос”, орган Союзу Українців Самостійників. Роки 1929-39 — це роки безшабасної внутрішньої, української боротьби за „впливи на маси”, що вповні відповідало окупаційній владі, яка легко зуміла інфільтрувати ОУН своєю агентурою та скерувати організацію на бажані окупантом рейки, зокрема на братовбивчу боротьбу проти української лівіци (комуністів, сельробів, ба навіть радикалів).

На цьому місці треба з притиском підкреслити, що по численних неуспішних виступах проти польського окупанта та зв'язаних з тим „всип” соток активістів організації, ОУН вповні переключилася на „легший” відтинок боротьби проти комуністів та їх поллечників на західно-українських землях. Це було далеко „вдячніше” поле „революційної активності”, бо не наражувало на ніякі неприємності.

На зовнішньо політичному відтинку ОУН чимраз далше входила в кооперацію і під контролю гітлерівських чинників (головно розвідки — абвери) і навіть перфідна гра Гітлера з Карпатською Україною й запродавання її мадярам у березні 1939 р. не захитала довіря ОУН до нацистської Німеччини. Вереснева війна 1939 року і союз Гітлера зі Сталіним, у висліді чого західно-українські землі (за виїмком Лемківщини та Холмщини) опинилися під більшовиками, вдарило обухом по головах галицьких політиків, які мусіли зречися всякої політичної діяльності. На політичній „вільноукраїнській арені” залишилася одинока ОУН, завдяки своїм зв'язкам з гітлерівцями.

Не маю наміру на тому місці писати дальшої історії ОУН, хочу лише підкреслити безспірний факт, що в роках 1940-45 ОУН взяла на себе виключну відповідальність за „українську самостійницьку політику” і тої відповідальності за свої та створеної нею УПА і „Служби безпеки” (щось в роді українського Чека чи Гештапо) дії не може перекинути зі своїх плечей і... совісти на інші українські середовища, що непричасні були до того. Підкреслюю це два рази, бо зі сторони оунівських середовищ йде від тридцяти років вперта і послідовна кампанія, щоб затвердити небезпечний міт про ідентичність ОУН з українським самостійницьким світом, і що за її дії та УПА відповідає все вільне українство! Тому чисто партійні „ювілеї” та „свята” (пригадати б лише всякі 30 чи 40-річні ювілеї ОУН чи УПА) робиться „всенародними святами”, що мусить наносити українській справі жалюгідні наслідки.

ОУН скомпромітувала українське політичне ім'я своєю співпрацею з гітлерівством і утотожнювати її з цілим самостійницьким українством рівнялося б політичному самовбивству.

Націоналістична пропаганда всіх відламків колишньої монополістичної ОУН (отже нинішних мельниківців, бандерівців і угаверівців, чи як їх популярно називають — двійкарів) зужила і зуживає тисячі тон паперу, щоб дешевою пропагандою „забронзувати геройські дії” ОУН і УПА та закрити всі чорні, а навіть злочинні діла та представити політичних оунівських невдах „геніяльними політиками та вождями”. Треба признати, що на еміграційному українському відтинкові це їм вдається, **але на зовнішньому вповні заводить**. Так жидівські як і польські (не згадуючи більшовицьких) середовища запопадливо збирали і зберігали документи з часів 1939-47 років, в яких „геройські дії ОУН і УПА” виходять далеко негеройськими, обтяжені злочинами не лише у відношенні до комуністів, жидів і поляків, але й у відношенні до українського населення. Та оунівсько-упівська гіпотeka, чи як би її назвати по-американському — „мортгедж” — так далеко обтяжена, що переносити її на ціле вільне українство,

зокрема на „майбутні покоління” було б політичним злочином.

Вільне українство, українська політична думка, мусить звільнити себе від того „міту-мортгеджу”, різко відсепарувати себе від „традицій ОУН”. ОУН мусить зійти з політичної сцени і всі ці невдахи-вожді, прем’єри, генеральні секретарі, провідники тощо, повинні бути щасливі, що немає ексекютивних органів, які поставили б їх до відповідальности перед органами правосуддя. Це була б на сто відсотків більша афера від недавньої американської т. зв. „Вотергейту”! На щастя поза ОУН українство має величезний потенціал так фізичний, як і духовий і відхід збанкрутованих невдах ОУН з політичної арени вийде лише на користь українству! Це для оздоровлення політичної атмосфери і врятування українства в діаспорі — перше й основне „кондіцію, сіне ква нон”! ОУН належить до минулого! Її ідеологія і консеквентна практика, була і є антисоціальні, антигуманні, навіть більш як її антипода — марксівського комунізму у звихненому виданні російського фашизму-комунізму. Український нарід, що перетерпів десятки років большевицької диктатури і тоталітаризму, ніколи не прийме другої диктатури і тоталітаризму ОУН.

Дальший консеквентний наказ хвилі, це основна ревізія дотеперішньої „визвольної політики”, загальна переоцінка вартостей, наших пріоритетів. У висліді цього до проведу громадських централів і установ мали б прийти зовсім нові люди, необтяжені ніякими „тоталітарними, визвольними мортгеджами”, з новою програмою, з новим пляном і з головною ціллю етнічного збереження українства в діаспорі. Відкинувши всякі нереальні кличі „визволення України”, чи української Церкві, що не під силу еміграції і до чого українські поселенці у США чи Канаді не мають ніяких легальних основ (вони ж льояльні громадяни відносних держав!) приступити до тяжкої, сірої праці для збереження себе в чужому морю. Отже, пріоритет — „визволення еміграції для України, а не визволення України для еміграції”. Найкраща допомога для України — це існування сильних і здорових українських громад у

США, Канаді, Аргентині, Австралії, тощо. Тому всю енергію треба скерувати на розбудову українського шкільництва (також основно зревідованого), осередків української культури і науки, домів молоді, даліше — розбудову економічного життя і харитативної опіки над потребуєчими (розбудова старечих домів, осель для емеритів, тощо). Все це вимагає не крикливої, „резолуційної”, але спокійної, сірої, наполегливої роботи.

Передумова успіху на цьому полі, це живий і постійний контакт з материком, з Україною, в якій би політичній формі вона не знаходилась. Ці контакти, ці зв'язки, мають бути явні, легальні, без жодних диверсійних акцій, чи плянів. У дальшій консеквенції — не бойкот діячів української культури, які несуть у світ добре ім'я України та її духове багатство, але щиро-сердечне прийняття, гостини, і т.п.

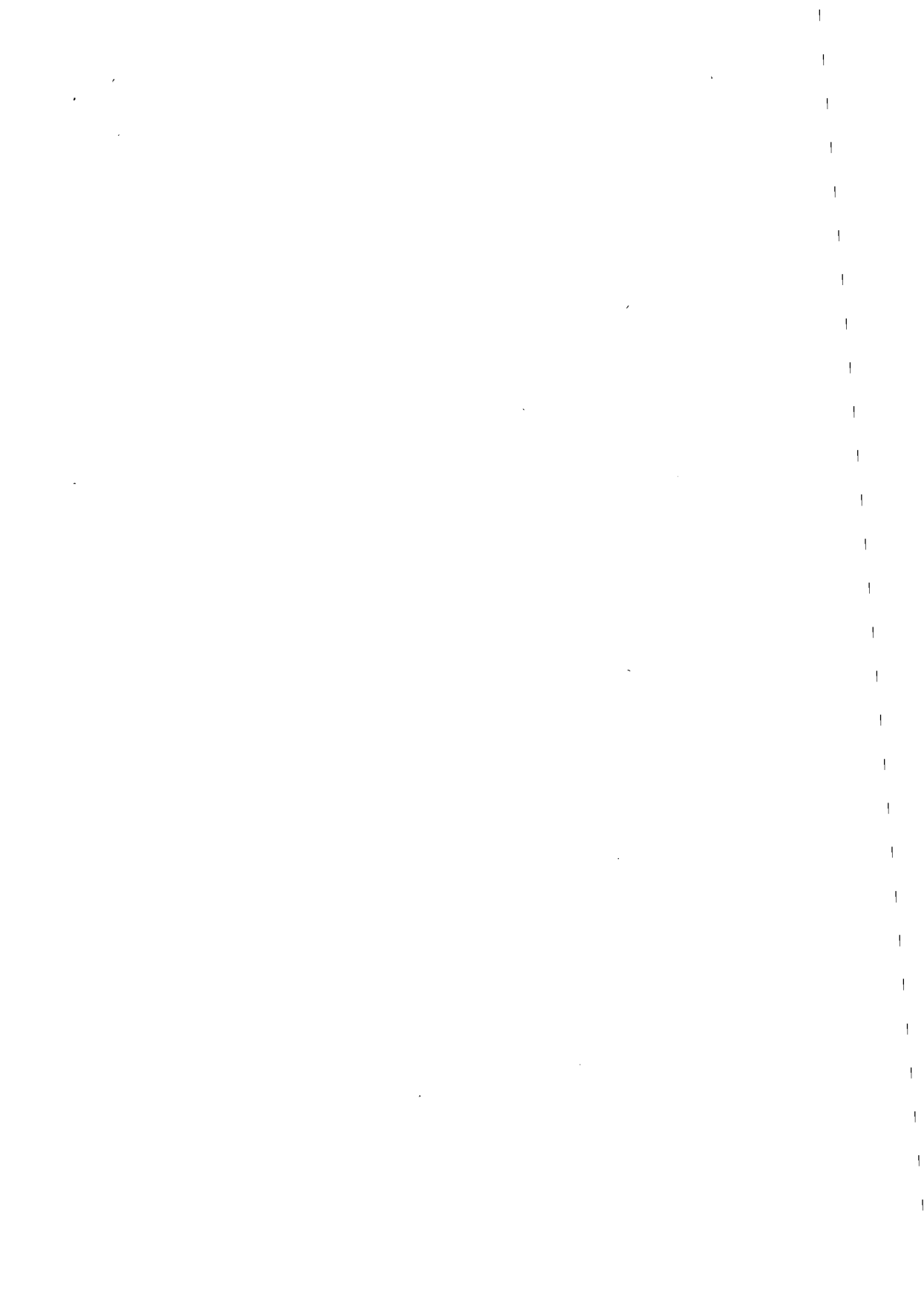
Такі завдання для українських поселенців у США, Канаді чи іншій Австралії! Політична еміграція скінчилася з ліквідацією таборів „діпі”, коли вона розселилася у других країнах, — головно заморських; поселилася не як політична еміграція, але (і цього не можна переочувати!) як зарібкова. Зчасом вона прийняла горожанство тих країн і тим самим обов'язки і льюальність до нових „батьківщин” та формально відреклася України. Тим менше мають право діти і внуки тих поселенців виступати як „українські політичні емігранти”! Тому культивувати політику „української політичної еміграції”, було б щонайменше несерйозно, коли не смішно. Що більше — шкідливо, бо відганяло б від української етнічної спільноти на чужині більшість потомків колишньої української політичної еміграції.

Новому поколінню треба нового стилю, нової організаційної форми, нового змісту, що б зберегти його як приятелів українського народу і... нічого більше! Коли ж знайдуться нові політичні емігранти (покищо є... одна родина Колесників!), то вони матимуть право говорити з позицій України, вести політичну роботу.

„То щож? — Капітулянство?” — підхопить злорадісно вся наша оунівська та поплентацька преса. Відповім їм коротко: Не може бути потрійного капітулянства; ми скапітулювали у 1944-45 роках, коли не мали відваги лишатися на батьківщині і боронити там своїх ідей і програм; ми скапітулювали вдруге, коли погодилися прийняти статус зарібкової еміграції у 50 роках і ставати громадянами країн поселення! Отже теперішня наша постава, це не нова капітуляція, а реалістична постава, логічний вислід попередніх кроків. Крайна пора, що б ми дивилися відкритими очима, не через рожеві окуляри і бачили справи і речі, якими вони насправді є, а не якими ми хотіли б їх бачити!

Чікаго-Філядельфія, 1973-75.

ДОДАТКИ:

ПОЛІТИКА ОЧИМА РЕАЛІСТА

(Вияснення п. І. Даниленкові)

Запит п. І. Даниленка в листі до редакції спонукує мене до точнішого вияснення, що я розумію під реалістичною політикою, зокрема під реалістичною політикою української еміграції. Українська політична еміграція, а спеціально її „провідна верства”, яка зголошує свої голосні претенсії до проводу, має одну основну хибу — вона не має людей, які дійсно були колинебудь державними мужами, вели політику, мали якийнебудь політичний досвід. Вони виростили в чужих займанщинах, свій життєвий досвід здобували переважно в „тюремних університетах” чи концлагерах і єдино, чого могли навчитися — це ненависті до окупантів, месіяністичної віри в „покликання України до спасіння світу”, необмеженого культу (неуточненої) „сильної волі”, мітичної української надлюдини, вихідною політики котрої була б „слухна, чесна, справедлива справа”. Тому їм повністю вистачала гучна, патріотична деклямація, високопартійні (неуточнені і незрозумілі) фрази тріскучі погромницькі резолюції — деклямації. . . Це все вони вбирали у зворушливу фразу „революційно-визвольної політики”.

Каноном цієї політики було перманентне русофобство, а там антикомунізм. Тому основною метою цієї політики було знищення „москалів” (бо всі вони „однакові чорти”), а з ними і „світового комунізму”.

Це завдання ведеться під фірмою УНР з „екзильним президентом і урядом”, чи ОУН (всіх відламів), а там й СКВУ, УККА чи КУК.

Цю деклямацію про „перманентну війну з москалями, визволення України і створення соборної, самостійної української держави” названо „українською визвольною політикою” і тому треба було створити поняття „поневоленого народу чи бездержавного народу”; тому треба було годувати еміграційний загальний постійною пропагандою, що „москалі зрусіфікували Україну”, що вона не є нічим іншим як лиш „колонією Москви”, що всі „чесні патріоти в Україні” або запроторені в божевільнях або в тюрмах, або в концетраках. Маючи до своєї диспозиції два щоденники, кілька тижневиків, а там журналів, та радіопрোগрами, захопивши у свої руки великі суспільно-харитативні установи (УНС, Провидіння, УРС) а там десятки менших або більших організацій, спритні емігрантські ділки упертою і постійною пропагандою могли збити з пантелику не лише „масу”, але деяких критичних людей і привести до того, що всі вони в унісон повторюють оклепані фрази „визвольної політики” і чекають, коли „настане суд і наша слухна справедлива справа затрюмфує”. Коли ж хтось, десь зважився б піднести критичну думку і сказати правду, що це все не має нічого спільного з реальною політикою, то на такого сміливця посипалися б з усіх сторін безпідставні обвинувачення, що він „реалітетник” — а це що найменше „антинаціональний”, „непатріотичний” чинник а в дальшому — „запродавець”, „агент Москви”, який хоче „розбити еміграцію”. В такій атмосфері саме слово „реаліст”, чи „реалістична політика” так зогиджено і викривлено, що „порядний чоловік” боявся його, як чорта!

І в такій атмосфері приходиться вияснювати примітивні поняття, зрозумілі всім іншим, тільки не українським емігрантам.

Бо кожна політика, малої чи більшої спільноти, а там нації не може бути інакшою, як реалістичною. Інакше вона буде всім іншим, тільки не політикою; вона буде поезією, містикою, деклямацією, ідеологією. Реалістична політика виходить з реалістичних засновків і здійснюється в рамках можливості даної спільноти. Це політика **можливого на даному етапі**, це прагматична, щоденна політика,

а не політика „візій майбутнього”. Її ціллю є поліпшення ситуації даної спільноти в даному часі, це конкретна поміч конкретним людям, чи цілій спільноті, в даному періоді. Це не постійна деклямація про „визвольну революцію” чи „перманентну війну”, це не високопарні резолюції, а сіра, щоденна робота, у першій мірі у своєму оточенні, а в дальшому — реальна допомога українським людям на Батьківщині, цілому українському народові у його поточній державній формі — Українській Радянській Соціалістичній Республіці.

Так! Реалісти визнають, що це, що Український нарід на даному етапі закріпився у такій формі, є реальним і позитивним фактором і будуть боронити його перед усякими зазіханнями, бо ж це є **реальний факт**, реальна Україна. Хоча відносини в ній нам не мусять подобатися, хоч вони не у всьому нас вдоволяють! Але сам факт, що УРСР стала державною формою українського народу, що дістала міжнародний статус, ставши членом-основником міжнародної організації ООН, що вона має свій уряд, парламент і адміністрацію, сотні світочів науки, вчених, професорів, тисячі діячів культури у всіх ділянках (література, мистецтво, кіно, театр, музика), десятки тисяч визначних фахівців на полі індустрії, транспорту, торгівлі, тощо, та мільйони кваліфікованих робітників — визнаємо високо позитивним фактором і будемо на кожному кроці помагати, а не валити. А дальше — що ця Українська Республіка разом з 15 іншими сусідними республіками створила велику федеративну державу — мусимо прийняти як реальний факт, з яким мусимо рахуватися і якого не сміємо негувати! Ми дальше мусимо прийняти як реальний факт — що український нарід живе у своерідній політичній і суспільно-економічній системі — комунізмі, чи нам це подобається чи ні. Тому, що ця система не подобалася, багато українців залишили Батьківщину і живуть на чужині. Це їх добре право і ніхто — **тим менше визнавці реалістичної політики не вимагають від емігранта, щоб він „любив комунізм” чи ставав комуністом.** Реалістична політика є прагматичною, а не носієм чи невірником якоїсь ідеології;

вона вимагає від емігранта, щоб він „ходив по землі а не літав по хмарах”, дивився фактам у вічі, не жив ілюзіями та здавав собі справу з простої істини: про таку чи **іншу форму державности, суспільного устрою має право і може рішати лише український нарід на Батьківщині, а ні-Коли еміграція!** Емігранти формально „перестали” бути українцями, вони нині громадяни чужих держав і не мають легітимації вмішуватись у справи українського народу на Батьківщині, хоч би з простої тої причини, що емігранти не можуть знати, **що на даному етапі лежить в інтересі українського народу!** Щоби знати цей інтерес, розуміти його, треба жити на Батьківщині. Отже, хто хоче забирати слово в справі „інтересу українського народу”, той мусить мати охоту і відвагу вертатись в Україну і там пробувати конфронтувати свої постуляти, свою політику. З Америки, Канади, Англії або Німеччини не можна вести „української політики”! В основному українська політика з Америки буде не українська, але американська, з Англії — англійська, з Німеччини — німецька! На іншу заінтересовані держави не дозволяють. Це є голі факти і всякі, хоч би як голосні, деклямації про „чесну визвольну українську політику” є плиткою демагогічною фразою, обрхованою на невиробленого, наївного (дуже часто високо ідейного і чесного) емігранта. Держави, в яких живуть емігранти ведуть іменно свою реалістичну політику, якої ціллю забезпечувати свої інтереси, а не „визволяти поневолені народи”, чи вести „хрестоносний похід проти світового комунізму”. Це вже повинно бути ясным навіть нашому селепкові.

Як же тоді може еміграція сповнити „свою місію” — допомоги Рідному Краєві? — питає прибитий реальними, брутальними фактами чесний емігрант, от хоч би п. І. Даниленко? Що ж пропонують реалісти — капітуляцію?

Тут саме приходимо до суті справи, до властивої „вущої” програми реалістичної політики: **Збереження національної ідентичности українських людей, української спільноти на чужині, а там їх розвиток, розбудова культури, економічних і суспільних секторів** — це основне завдання,

це рівночасно і велика і реальна поміч Батьківщині. Одною з основних передумов позитивного осягнення цього — **це тісне пов'язання еміграції з материком, з Україною, це живий і постійний обмін живими людьми, культурними надбаннями, це постійний контакт з Краєм!** Очевидно, що такий контакт неможливий, як довго еміграція буде на кожному кроці деклямувати, що „Україна поневолена” і буде вести „визвольну політику”; кожному ж бо мусить бути ясным, що це буде провокацією і український нарід буде втікати від всяких „визвольних затій”, бо минуле навчило його доброго досвіду! Контакти з Україною можна вдержувати лише з позицій реалістичної політики, а не „революційно-визвольної”, хоч би як її не закамуюфлювати різними „реалітетськими” назвами.

Реалістична політика — це заперечення „традиційної” емігрантської „визвольно-революційної політики”! Коли при цьому зважимо, що „українська революційно-визвольна політика” є насправді фарсою, бо тепер ніхто ніякої революції ані підготувати ані тим більше доконати не може, тоді реалістична політика є одинокою відповідною еміграції. Реалістична політика — це політика розуму у відрізненні від еміграційної політики серця, політики емоцій, тріскучих порожніх фраз, підсилених якимсь „світлим месіанізмом”, в стилі „оборони світа перед комунізмом”, чи недавньої „патріархальної акції”, яка має „врятувати Ватикан перед запроданням комуністичній Москві”.

В основному реалістична політика не може бути постійною ані русофобська, ані польоно- чи англо- чи германо-фобська, як з другої сторони — вона не може бути русо- чи германо, чи англо-фільська. Інакше вона перестане бути політикою взагалі, а стане мертвою ідеологією.

Але вона мусить бути все „українофільською” і мати на увазі інтереси України і українського народу на даному історичному етапі.

І на закінчення: реалістична політика це не гонення за популярністю, це не стиль американських „політишенив”, що обіцяють виборцям все, щоб лише здобути чи

вдержати пост конгресмена, сенатора чи губернатора. Реалістична політика не голосна, без шумно-гучних ефектів-фаєрверків, тому вона і непопулярна і невдячна. Її успіхи можуть бути пересічній людині невидні і незрозумілі, а спритні демагоги можуть її легко спростачити, оплювати і зогидити в очах загалу, як „декадентську”, якщо ще „антинаціональну”.

Обсервер.

П.С.

Саме попав мені в руки репрезентативний (і одинокий!) півтижневик політичної еміграції лотишів в Америці „Лаікс”, Нью Йорк, з дати 2 грудня 1972 р. На чоловічому місці цієї газети поміщене довге інтерв'ю співробітника тої „націоналістичної” газети з... віцепрем'єром Лотишської РСР Віктором Михайловичем Крумінс, що приїхав на сесію ОН в делегації СРСР. Хоча „Лаікс” є націоналістичним (і антикомуністичним!) органом нової лотишської еміграції, редакція не побоялася помістити інтерв'ю з... „вислужником і запродавцем”. Чи здобувся би на таку відвагу „чоловий наш щоденник” „Свобода”, зробивши інтерв'ю хоча б з постійним представником Української РСР в ОН в Нью Йорку, або з міністром закордонних справ УРСР, що кожного року приїжджає на сесію ОН, щоб там репрезентувати Україну?

(„Українське життя”, 14 січня 1973 р., Чикаго)

З М І С Т

ЧАСТИНА I:

	Стор.
Як це все почалося	5
Перша поїздка в Україну	13
„Як Тебе не любити Києве мій”	17
„Його звали Зорич”	23
Львівські зустрічі	28
Поворот до Києва і „припадкові зустрічі”	32
Приїзд „Бригади” Колосової	43
Друга подорож в Україну	45
До Львова й Ужгороду	49
Іду втретє в Україну	55
Четверта подорож... ..	61
„Остаточне і серйозне попередження”	68

ЧАСТИНА II:

Аналіза, рефлексії, висновки	75
Національна проблема: русифікація	77
Культура — освіта — наука	88
Економіка — Індустріялізація	94
Село і аграрна політика	97
Настрої населення	101
Post scriptum	105
Pro foro externo	107
Pro domo sua	111

ДОДАТКИ:

Очима реаліста	119
----------------------	-----